

VAASAN YLIOPISTO
FILOSOFINEN TIEDEKUNTA

Sarah Ahlskog

**LAPSEN ITSEMÄÄRÄÄMISOIKEUDEN RAJOITTAMINEN SIJAISHUOLTO-
LAITOKSESSA**

Julkisoikeuden
Pro gradu-tutkielma

VAASA 2017

SISÄLLYSLUETTELO

sivu

LYHENTEET	3
TIIVISTELMÄ	5
1. JOHDANTO	7
1.1. Tutkielman taustat.....	7
1.2. Tutkimuskysymykset	10
1.3. Tutkielman rakenne ja rajaukset	10
1.4. Tutkimusmenetelmät ja lähdeaineisto	12
2. LASTENSUOJELU	15
2.1. Suomen lastensuojelu.....	15
2.2. Lapsi- ja perhekohtainen lastensuojelu	19
2.3. Lapsen etu	21
3. ITSEMÄÄRÄÄMISOIKEUS OSANA PERUS- JA IHMISOIKEUKSIA	28
3.1. Perus- ja ihmisoikeudet	28
3.1.1. YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus	30
3.2. Perus- ja ihmisoikeuksien lainmukainen rajoittaminen	34
3.3. Suostumukseen perustuva perusoikeuksien rajoittaminen.....	38
4. LAPSEN ITSEMÄÄRÄÄMISOIKEUDEN RAJOITTAMINEN SIJAISHUOLTOLAITOKSESSA	41
4.1. Itsemääräämisoikeus	41
4.2. Lapsen itsemääräämisoikeuden lainmukainen rajoittaminen	44
4.2.1. Rajoitustoimenpiteen määritelmä.....	44
4.2.2. Tilanteet, joissa rajoitustoimenpiteiden käyttäminen on lain mukaan sallittua	46

4.2.3. Rajoitustoimenpiteiden oikeudellinen luonne.....	48
4.2.4. Normaaliin kasvatukseen rinnastettavissa olevien sääntöjen ja lastensuojelulain mukaisten rajoitustoimenpiteiden ero	51
4.2.5. Lastensuojelulaitosten työntekijöiden valmiudet lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittamiseen.....	53
4.2.6. Rajoitustoimenpiteiden hallinnolliset vaatimukset	54

5. LASTENSUOJELULAIN MUKAISET RAJOITUSTOIMENPITEET JA NIIDEN VALVONTA JA TOTEUTUMINEN.....	56
5.1. Yhteydenpidon rajoitus	56
5.2. Aineiden ja esineiden haltuunotto	60
5.3. Henkilöntarkastus ja -katsastus	65
5.4. Omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen sekä lähetysten luovuttamatta jättäminen	69
5.5. Kiinnipitäminen	70
5.6. Liikkumisvapauden rajoittaminen.....	72
5.7. Eristäminen	75
5.8. Erityinen huolenpito.....	77
5.9. Lastensuojelulaitoksissa käytettävien rajoitustoimenpiteiden valvonta	81
5.10. Sijaishuoltolaitoksissa olevien lasten itsemääräämisoikeuden toteutuminen tutkimusten valossa	87
6. JOHTOPÄÄTÖKSET	95
6.1. Yhteenveto	95
6.2. Tutkimustulokset.....	97
6.3. Sääntelymuutosten tarpeet	98
LÄHTEET.....	102

LYHENTEET

AOA	Eduskunnan apulaisoikeusasiamies
AOK	Valtioneuvoston apulaisoikeuskansleri
AVI	Aluehallintovirasto
EIS	Euroopan ihmisoikeussopimus (SopS 18–19/1990)
EIT	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin
EOA	Eduskunnan oikeusasiamies
EOAK	Eduskunnan oikeusasiamiehelle tehty kantelu
EOAM	Eduskunnan oikeusasiamiehen mietintö
EU	Euroopan unioni
HAO	Hallinto-oikeus
HE	Hallituksen esitys eduskunnalle
HLL	Hallintolainkäyttölaki (1996/586)
KHO	Korkein hallinto-oikeus
LOS	YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus (SopS 59–60/1991)
LSL	Lastensuojelulaki (2007/417)
LTL	Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983)
OKA	Valtioneuvoston oikeuskansleri
PeVM	Perustuslakivaliokunnan mietintö
PeVL	Perustuslakivaliokunnan lausunto
PL	Suomen perustuslaki (1999/731)
THL	Terveyden ja hyvinvoinnin laitos
Valvira	Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto
YK	Yhdistyneet kansakunnat

VAASAN YLIOPISTO**Filosofinen tiedekunta****Tekijä:**

Ahlskog Sarah

Pro gradu -tutkielma:Lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittaminen
sijaishuoltolaitoksessa**Tutkinto:**

Hallintotieteiden maisteri

Oppiaine:

Julkisoikeus

Työn ohjaaja:

Mäntylä Niina

Valmistumisvuosi:

2017

Sivumäärä: 116

TIIVISTELMÄ:

Sijaishuoltolaitoksiin päätyy usein lapsia, joiden kehitys ja kasvu ovat erinäisistä syistä vakavasti vaarantuneet ennen sijoitusta. Erilaiset traumaattiset kokemukset saattavat ilmetä lapsen itseen tai muihin kohdistuvina vahingoittavina käytöstapoina. Jotta lasta voitaisiin tosiasiaassa estää vahingoittamasta itseään tai muita laitoksessa olevia lapsia tai henkilökuntaa, saattaa tilanteen rauhoittamiseksi ainoa mahdollinen keino olla lapsen itsemääräämisoikeuden tilapäinen rajoittaminen.

Tutkimuksen kohteena on ennen kaikkea sijaishuoltolaitokseen sijoitetun lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittamista koskeva lastensuojelulain osuus. Tutkielman tarkoituksena on ensinnäkin tutkia, mitä lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittaminen lain mukaan tarkoittaa. Tutkielmassa tullaan käymään yksityiskohtaisesti läpi jokainen lastensuojelulain mukainen rajoitustoimenpide sekä millä edellytyksin niitä on lain mukaan sallittua käyttää. Lastensuojelulaitosten työntekijöiden toiminnalla on hyvinkin suuri merkitys lapsen itsemääräämisoikeuden toteutumisen näkökulmasta, ja tästä syystä tutkielmassa tullaankin erilaisten viranomaisten julkaisemien selvitysten sekä oikeustapausten pohjalta tutkimaan, kuinka ympärivuorokautisissa sijaishuoltolaitoksissamme todellisuudessa noudatetaan rajoitustoimenpiteitä säänteleviä lastensuojelulain säännöksiä.

Tutkimus on metodiltaan pääosin oikeusdogmaattinen, eli lainopillinen, jolloin tutkimuskohteena on voimassa oleva oikeus. Lisäksi tulen käyttämään tutkielmassani myös oikeussosiologista tutkimusmenetelmää, jonka avulla tutkin, kuinka rajoitustoimenpiteitä säänteleviä säännöksiä todellisuudessa noudatetaan yhteiskunnassamme. Tutkielman lopuksi tulen vielä pohtimaan, miltä osin lastensuojelulakia tulisi mielestäni muuttaa, jotta lainvastaisesti käytettäviä rajoitustoimenpiteitä saataisiin vähennettyä ja lasten itsemääräämisoikeuden toteutumista turvattua paremmin lastensuojelulaitoksissa.

Itsemääräämisoikeuden voidaan ajatella kuuluvan osaksi perusoikeuksia, jolloin rajoitustilanteessa tulisi myös ottaa huomioon perustuslakivaliokunnan määrittelemät perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset. Lapsen oikeusturvan toteutumisen kannalta on myös tärkeää, että käytetyistä rajoitustoimenpiteistä laaditaan aina laissa edellytetyt valituskelpoiset päätökset ja kirjausmerkinnät. Lisäksi on tärkeää, että lastensuojelulaitoksissa käytettävien rajoitustoimenpiteiden lainmukaisuutta valvotaan ulkopuolisen valvontaviranomaisen toimesta.

Useiden oikeustapausten sekä eri viranomaistahojen julkaisemien selvitysten valossa näyttäisi siltä, etteivät Suomen lastensuojelulaitosten työntekijät tunne tällä hetkellä lastensuojelulain tai perustuslakivaliokunnan määrittelemiä rajoitusedellytyksiä riittävän hyvin, eivätkä he myöskään osaa tarpeeksi hyvin erottaa lain mukaisia rajoitustoimenpiteitä normaaleista kasvatuksellisista säännöistä ja rajoitteista. Näin ollen rajoitustoimenpiteisiin viittaavia toimia käytetäänkin jatkuvasti lainvastaisesti suomalaisissa sijaishuoltolaitoksissa. Tämä viittaa myös selkeästi siihen, etteivät valvontaviranomaiset täytä tällä hetkellä laissa määriteltyjä valvontatehtäviään riittäväällä tavalla. Tällaisilla lainvastaisilla rajoitustoimenpiteillä heikennetään merkittävästi lasten perus- ja ihmisoikeuksia sekä oikeusturvaa, mitä ei luonnollisestikaan voida pitää lastensuojelun tärkeimmän periaatteen, eli lapsen edun, mukaisena.

AVAINSANAT: lastensuojelu, itsemääräämisoikeus, rajoitustoimenpide.

1. JOHDANTO

1.1. Tutkielman taustat

Suomen lastensuojelu, ja varsinkin siihen liittyvät ongelmat, ovat olleet mediassa paljon esillä viimeisten vuosien aikana erilaisten traagisten tapahtumien vuoksi. Varmasti suurin osa suomalaisista muistaa vieläkin surullisen tapauksen vuodelta 2012, jossa 8-vuotias tyttö joutui isänsä ja äitipuolensa surmaamaksi, kun lastensuojeluviranomaiset eivät olleet ottaneet lasta huostaan isältään useista lastensuojeluilmoituksista huolimatta.¹ Viimeistään tämä traaginen tapaus nostatti julkista keskustelua useissa lastensuojelulaitoksissa ilmenevästä resurssipulasta ja siitä aiheutuvista ongelmista lastensuojelun kenttätyössä. Lastensuojelun Keskusliiton puheenjohtaja Pentti Arajärvi totesikin vuonna 2012 Valtakunnallisilla lastensuojelupäivillä pitämässään avauspuheenvuorossaan, että valtion voimavarat lastensuojelun toimeenpanemiseen eivät yksinkertaisesti ole riittäviä. Hänen mukaansa lastensuojelun resurssipula ei johdu pelkästään alati kasvavista lastensuojelun asiakasmääristä, vaan myös työntekijöiden vähäisyydestä ja työntekijöiden suuresta vaihtuvuudesta.²

Viimeisen 20 vuoden aikana lastensuojelun asiakasmäärät ovatkin olleet jatkuvassa kasvussa, ja vuonna 2010 lastensuojelun asiakkaiden määrä oli jo lähes tuplaantunut vuoteen 2000 verrattuna³. Myös lastensuojelulaitoksiin sijoitettujen lasten määrä on yli kaksinkertaistunut viimeisen 15 vuoden aikana⁴. Mitään yhtä selittävää tekijää tälle ilmiölle ei varmastikaan ole, vaan sen voidaan ajatella olevan usean eri syyn summa, joiden tarkkaa selvittämistä ei voida pitää kovinkaan yksinkertaisena⁵. Osittain kasvu saattaa selittyä sillä, että vuonna 2008 uudistetun lastensuojelulain (417/2007) myötä lastensuojeluilmoituksen tekemisen kynnys on madaltunut aikaisempaan verrattuna. Toisaalta kasvu saattaa myös kieliä ongelmien lisääntymisestä perheissä, sekä lasten ja nuorten pahoinvoinnin lisääntymisestä, mikä usein ilmenee lapsen vahingoittavina käytöstapoina. Myös YK:n

¹ Oikeusministeriö 2013.

² Lastensuojelun Keskusliitto 2012.

³ de Godzinsky 2012: 584.

⁴ Heino 2013: 90.

⁵ de Godzinsky 2012: 584–585.

lapsen oikeuksien komitea on kiinnittänyt huomiota kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten ja nuorten suureen lukumäärään Suomessa. Komitea onkin suositellut, että Suomen valtio kohdistaisi enemmän varoja lapsiperheiden tukemiseen ja lisäksi kehitettäisiin tehokkaampia toimia, joiden avulla perheille voitaisiin antaa asianmukaista tukea. Näin voitaisiin välttyä turhalta lapsen sijoittamiselta sijaishuoltoon.⁶ Myös lasten oikeuksiin erikoistunut lakimies Leeni Ikonen on kirjassaan ”Salassa pidettävä – suojeleeko laki lasta vai lastensuojelijaa? (2013)” tuonut esiin muita lastensuojelussa ilmeneviä ajankohtaisia ongelmia, kuten esimerkiksi lapsen ja perheen oikeusturvaongelmat, aiheettomat huostaanotot ja lastensuojelulaitoksissa lainvastaisesti käytettävät rajoitustoimenpiteet⁷.

Suomen hallitus on tällä hetkellä toteuttamassa mittavaa sosiaali- ja terveydenhuollon palvelurakennemuutosta (Sote-uudistus), jonka myötä sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisvastuu siirrettäisiin 18 uudelle itsehallintoalueelle eli maakunnalle. Uudistuksen tavoitteena on kaventaa ihmisten terveys- ja hyvinvointieroja, parantaa palvelujen saatuutta ja yhdenvertaisuutta sekä hillitä kustannuksia. Sote-uudistuksen olisi tämän hetken tietojen mukaan tarkoitus astua voimaan vuonna 2019.⁸ Kyseinen uudistus tulisi luonnollisesti vaikuttamaan myös lastensuojeluun, ja mikäli uudistus todellisuudessa toteutuisi hallituksen suunnitteleamalla tavalla, saattaisi se parhaimmassa tapauksessa vähentää näitä lastensuojelussa ilmeneviä ajankohtaisia ongelmia.

Usein lastensuojelun sijaishuoltoon päätyy lapsia ja nuoria, joiden kehitys ja kasvu on monin tavoin vakavasti vaarantunut ennen sijoitusta. Monet näistä lapsista ovat joutuneet kokemaan väkivaltaa ja arvaamatonta käyttäytymistä, sekä turvattomuuden tunnetta omassa kodissaan. Useilla lastensuojelulaitoksiin päätyneillä lapsilla on myös heikko impulssikontrolli ja heidän käyttäytymistään voi olla vaikea ennakoida.⁹ Varsinkin tällaisten lasten ja nuorten kohdalla voi itsemääräämisoikeuden rajoittaminen olla joissain tilanteissa välttämätöntä, jotta saataisiin estettyä lasta vahingoittamasta itseään tai muita laitoksessa olevia lapsia, henkilökuntaa tai omaisuutta¹⁰.

⁶ Ikonen 2013: 381.

⁷ Ikonen 2013: 21.

⁸ HE 15/2017 vp.

⁹ Sallinen 2005: 155.

¹⁰ THL 2017g.

Lapsen taustoista riippumatta perheestä ja läheisistä eroon joutuminen ja täysin uuteen ympäristöön sopeutuminen on kuitenkin lapselle aina iso elämänmuutos. Joillekin lapsille sijaishuoltolaitokseen sijoittaminen voi olla henkisesti hyvinkin rankka kokemus, jolloin onkin äärimmäisen tärkeää, että lapsi tästä huolimatta tuntisi olonsa turvalliseksi uudessa asuinympäristössään. Lapsen perustavanlaatuisen oikeuksien turvaamiseksi on myös tärkeää, että sijaishuoltoon joutuessaan lapsi tai nuori säilyttäisi itsemääräämisoikeutensa mahdollisimman pitkälle, eikä sitä rajoitettaisi mielivaltaisesti ilman kunnollista lakiin perustuvaa syytä.¹¹

Lapsilla onkin käytännössä samat perus- ja ihmisoikeudet kuin aikuisillakin, eikä niitä tulisi lähtökohtaisesti rajoittaa kevyemmällä perusteilla kuin aikuistenkaan. Lapset ovat kuitenkin pääsääntöisesti aikuisia heikommassa asemassa, eivätkä he yleensä tiedä ja tunne itse omia oikeuksiaan.¹² Myöskään lastensuojelulaitosten henkilökunta ei välttämättä tunne aina tarpeeksi hyvin lastensuojelulain rajoitustoimenpiteitä säänteleviä lakipykälä ja joissain laitoksissa rajoitustoimenpiteitä saatetaankin käyttää tietämättä tai jopa tiedostaen lain vastaisesti. Tästä syystä koenkin tärkeäksi tutkia, missä tilanteissa lastensuojelulaitokseen sijoitetun lapsen itsemääräämisoikeutta on lain mukaan mahdollista rajoittaa ja kuinka hyvin lapsen itsemääräämisoikeuden voidaan todellisuudessa katsoa toteutuvan ympärivuorokautisissa sijaishuoltolaitoksissamme.

Tutkielman aihe kuuluu ennen kaikkea lapsioikeuteen, mutta lisäksi sillä on myös läheinen kytkentä sosiaaioikeuteen. Kuten jo nimestäkin voi päätellä, kuuluu lapsioikeuden alaan kaikki *lasta koskeva oikeudellinen sääntely*. Sen ydinalueeseen kuuluvat lapsen huollon oikeudellinen sääntely, lapsen asumista koskevat ratkaisut, lapsen huollon ja tapamisoikeuden täytäntöönpano, lapsen edunvalvonta, elatus ja elatuksen turva sekä isyyslainsäädäntö. Kankaan ja Niemisen mukaan lapsioikeuden ydinaluetta koskevalla päätöksenteolla on liittymät muun muassa lastensuojeluun ja perus- ja ihmisoikeuksiin. Lapsioikeuden on katsottu kuuluvan osaksi perhe- ja jäämistöoikeutta.¹³ Sosiaaioikeuden ala puolestaan pitää sisällään sosiaaioikeuteen kuuluvat oikeusnormit, jotka säänte-

¹¹ Helminen & Mikkola 1994: 181–182.

¹² de Godzinsky 2012: 580.

¹³ Kangas 2013: 4; Nieminen 2013: 90.

levät sosiaaliturvaa. Sosiaaliturva jakautuu toimeentuloturvaan ja sosiaali- ja terveydenhuoltoon. Lastensuojelupalvelut kuuluvat sosiaalihuollon piiriin.¹⁴ Lisäksi tutkielman aihe on hyvin läheisessä kytköksessä perus- ja ihmisoikeuksiin, sillä joidenkin perus- ja ihmisoikeuksien säännösten voidaan ajatella toteuttavan itsemääräämisoikeutta.

1.2. Tutkimuskysymykset

Pro gradu -tutkielmani tarkoituksena on ennen kaikkea tutkia sijaishuoltolaitoksessa olevan lapsen itsemääräämisoikeuden lainmukaista rajoittamista – mitä lapsen perustavanlaatuisia oikeuksia voidaan lastensuojelulain mukaan rajoittaa sijaishuoltolaitoksessa ja millä edellytyksin. Lisäksi tulen tutkimaan, kuinka hyvin näitä itsemääräämisoikeuden rajoittamista säänteleviä säännöksiä todellisuudessa noudatetaan ympärivuorokautisissa sijaishuoltolaitoksissamme. Tutkielmassa tullaan myös käsittelemään itsemääräämisoikeuden suhdetta perus- ja ihmisoikeuksiin ja ennen kaikkea YK:n lapsen oikeuksien yleissopimukseen. Tutkielman lopussa tulen vielä pohtimaan erilaisia keinoja, joilla sijaishuoltolaitoksessa olevan lapsen itsemääräämisoikeuden toteutumista voitaisiin parantaa ja lainvastaisesti käytettäviä rajoitustoimenpiteitä puolestaan vähentää. Kun tutkielmassa tutkitaan julkisen vallan, eli lastensuojeluviranomaisen, ja yksityisen tahon, eli laitoshuollossa olevan lapsen, välistä oikeussuhdetta, on tutkielmani puhtaasti julkisoikeudellinen.

1.3. Tutkielman rakenne ja rajaukset

Tutkielman johdanto-osuudessa pyrin taustoittamaan tutkielman aihepiiriä sekä selventämään lukijalle, miksi koen juuri tämän aiheen tärkeäksi ja ajankohtaiseksi. Lisäksi tuon esiin keskeisimmät tutkimuskysymykset, joihin pyrin tutkielmassani vastaamaan sekä tutkielman oleelliset rajaukset ja metodologiset lähtökohdat. Heti johdannon jälkeen tulen käymään hieman yleisesti läpi Suomen lastensuojelua ja siihen liittyviä keskeisimpiä piirteitä. Lastensuojelusta lapsi- ja perhekohtainen lastensuojelu, eritoten kiireellinen

¹⁴ Tuori & Kotkas 2008: 3.

sijoitus ja huostaanotto, ovat tutkielmassani tarkemman tarkastelun kohteina, sillä lastensuojelulain mukaisten rajoitustoimenpiteiden käyttäminen on lastensuojelulain 61 §:n mukaan sallittua ainoastaan silloin, kun lapsi on kiireellisen sijoituksen tai huostaanoton seurauksena sijoitettuna laitoshuoltoon. Tästä syystä olenkin rajannut tutkielmastani pois muut lastensuojelun muodot, kuten ehkäisevän lastensuojelun, avohuollon tukitoimenpiteet ja jälkihuollon. Lastensuojelua koskevassa luvussa tarkemman tarkastelun kohteena on myös *lapsen etu*-käsite, sillä kyseisellä käsitteellä on erittäin suuri painoarvo lastensuojelulaitoksissa käytettävien rajoitustoimenpiteiden lainmukaisuutta arvioitaessa, eikä sen tarkkaa määrittelemistä voida pitää kovinkaan yksinkertaisena.

Tutkielmassa perus- ja ihmisoikeuksilla on hyvin keskeinen merkitys, sillä joidenkin perus- ja ihmisoikeuksien säännösten voidaan ajatella toteuttavan itsemääräämisoikeutta. Tutkielman kolmannessa pääluvussa keskitytäänkin käsittelemään tarkemmin näitä perustavanlaatuisia oikeuksia ja niiden suhdetta itsemääräämisoikeuteen. Tämän luvun yhteydessä tullaan myös käsittelemään YK:n lapsen oikeuksien yleissopimusta (SopS 59–60/1991), sillä kyseistä sopimusta voidaan pitää merkittävimpanä ihmisoikeussopimuksena lapsen oikeuksien näkökulmasta. Kolmannessa luvussa tullaan myös käsittelemään perus- ja ihmisoikeuksien lainmukaista rajoittamista, sillä perus- ja ihmisoikeuksiin kuuluvana oikeutena itsemääräämisoikeutta rajoitettaessa tulisi noudattaa samoja periaatteita, kuin perus- ja ihmisoikeuksiakin rajoitettaessa.

Tutkielman neljäs ja viides luku ovat tutkimusongelmani kannalta relevanteimpia, sillä niissä tullaan pääosin käsittelemään lapsen itsemääräämisoikeuden lainmukaista rajoittamista sijaishuoltolaitoksissa. Tutkielma on rajattu koskemaan nimenomaan itsemääräämisoikeuden *rajoittamista*, jolloin itse itsemääräämisoikeuden käsitettä ja sisältöä tullaan käsittelemään vain melko pintapuolisesti neljännen luvun ensimmäisessä alaluvussa. Neljännessä luvussa tullaan myös käsittelemään tarkemmin sijaishuoltolaitoksessa olevan lapsen itsemääräämisoikeuden lainmukaista rajoittamista, kuten rajoitustoimenpiteen määritelmää ja lastensuojelulaissa säänneltyjä rajoittamisen edellytyksiä.

Viidennessä rajoitustoimenpiteitä koskevassa pääluvussa tullaan puolestaan käsittelemään yksityiskohtaisesti, mitä alaikäisen lapsen oikeuksia voidaan lastensuojelulain mukaan rajoittaa sijaishuollon aikana. Tässä luvussa tullaan käymään yksityiskohtaisesti läpi jokainen rajoitustoimenpide, sekä millaisissa tilanteissa näihin toimenpiteisiin voidaan lain mukaan turvautua ja millä edellytyksin. Näissä rajoitustoimenpiteitä koskevissa alaluvuissa tullaan myös käsittelemään, millaisiin konkreettisiin toimenpiteisiin lastensuojeluviranomainen voi lain mukaan turvautua rajoitustoimenpidettä toteuttaessaan. Lisäksi luvussa tullaan käsittelemään myös lastensuojelulaitoksissa käytettävien rajoitustoimenpiteiden tämän hetkistä valvontaa sekä kuinka tämä valvontavastuu tulisi mahdollisesti muuttumaan hallituksen valmisteleman Sote-uudistuksen myötä. Luvun viimeisessä alaluvussa tullaan vielä erilaisten viranomaisten julkaisemien selvitysten ja tilastoiden pohjalta tutkimaan, kuinka hyvin suomalaisissa lastensuojelulaitoksissa todellisuudessa noudatetaan rajoitustoimenpiteitä säänteleviä lastensuojelun säännöksiä, ja mitä mieltä lastensuojelun työntekijät ylipäätään ovat rajoitustoimenpiteistä ja niitä sääntelevistä lakipykälistä. Viimeisessä luvussa tullaan vielä esittämään tutkielman johtopäätökset – millaisiin tutkimustuloksiin tutkielmassa ollaan päädytty ja miltä osin rajoitustoimenpiteitä säänteleviä lakipykäliä tulisi mielestäni muuttaa, jotta lasten itsemääräämisoikeuden toteutumista voitaisiin parantaa.

1.4. Tutkimusmenetelmät ja lähdeaineisto

Tutkielmani on metodiltaan pääosin *oikeusdogmaattinen*, eli lainopillinen, joka tarkoittaa käytännössä oikeustieteellistä tutkimusta, jonka tutkimuskohteena on voimassa oleva oikeus¹⁵. Lainopin tehtävänä onkin tulkita ja systematisoida voimassa olevia oikeusnormeja ja soveltaa niitä konkreettisiin tilanteisiin¹⁶. Oikeuslähteet on yleensä tapana jaotella eri kategorioihin niiden funktioidensa perusteella. Suomessa on vakiintunut Aarnion ja Peczenikin kehittämä tapa, jota kutsutaan myös *staattiseksi oikeuslähdeopiksi*, jossa oikeuslähteet jaotellaan kolmeen eri ryhmään: *vahvasti velvoittaviin*, *heikosti velvoittaviin* ja

¹⁵ Husa 1995: 134–135.

¹⁶ Hirvonen 2011: 22.

*sallittuihin oikeuslähteisiin.*¹⁷ Vahvasti velvoittavia oikeuslähteitä ovat maan tapa ja lain-saadanto sekä kansainväliset ihmisoikeussopimukset ja eurooppaoikeus. Vahvasti velvoittavat oikeuslähteet ovat normihierarkiassamme ylimmällä tasolla, mikä tarkoittaa käytännössä sitä, että ne syrjäyttävät mahdolliset ristiriidassa olevat alemman tasoiset oikeuslähteet. Vahva velvoittavuus tarkoittaa lainsoveltajan kannalta sitä, että kyseistä oikeuslähdettä ei käytännössä voida sivuuttaa oikeudellisissa ratkaisuisa. Mikäli lainsoveltaja kuitenkin syyllistyy tällaisen oikeuslähteen sivuuttamiseen, voidaan hänet tuomita virkarikoksesta sanktioihin.¹⁸

Heikosti velvoittavia oikeuslähteitä puolestaan ovat tuomioistuinten ja ylimpien laillisuusvalvojien ratkaisut sekä lainvalmistelutyöt, kuten hallituksen esitykset ja eri valio-kuntien mietinnöt ja kannanotot. Toisin kuin vahvasti velvoittava oikeuslähde, heikosti velvoittavan oikeuslähteen sivuuttamisesta ei seuraa lainsoveltajalle virkarikossyytettä tai muita sanktioita, mutta ratkaisu saattaa kuitenkin suurella todennäköisyydellä muuttua vielä ylemmässä oikeusasteessa. Sallittuja oikeuslähteitä ovat muun muassa oikeustiede, oikeuskirjallisuus sekä yleiset oikeusperiaatteet. Sallitut oikeuslähteet eivät ole millään tapaa lainsoveltajaa velvoittavia, mutta niillä voidaan esimerkiksi täydentää oikeudellisia ratkaisuja, mikäli tapauksessa ei päästä ratkaisuun käyttämällä pelkästään velvoittavia oikeuslähteitä.¹⁹

Yksi tämän tutkielman tärkeimmistä oikeuslähteistä on *lastensuojelulaki*, jossa on säännelty muun muassa lastensuojelusta, lapsen oikeuksista sekä lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittamisesta. Lisäksi tulen käyttämään lähteenä jonkin verran myös perustuslain (731/1999), lapsen tapaamisoikeuslain (361/1983) sekä sosiaalihuoltolain (1301/2014) pykälää, sillä myös näistä laeista löytyy sääntelyä lapsen oikeuksista. Vaikka laissa olisi-kin säännelty jostain asiasta tietyllä tavalla, ei se kuitenkaan automaattisesti tarkoita sitä, että kaikki viranomaiset ja ihmiset välttämättä toimisivat tuon säännöksen säätelemällä tavalla. Siitä syystä aionkin käyttää tutkielmassani apuna myös oikeussosiologiaa, jonka avulla tutkin, kuinka hyvin näitä rajoitustoimenpiteitä koskevia säännöksiä *todellisuudessa* noudatetaan yhteiskunnassamme. En kuitenkaan aio tehdä tutkielmassani itsenäistä

¹⁷ Pahlman 2003: 9; Virolainen 2012: 4; Aarnio 1989: 220.

¹⁸ Aarnio 1989: 221 & 255.

¹⁹ Aarnio 1989: 221.

empiiristä tutkimusta, vaan tulen käyttämään apunani erilaisia viranomaistahojen julkaisemia selvityksiä ja tilastoja, tuomioistuinratkaisuja sekä ylimpien laillisuusvalvojen ratkaisuja, jotka koskevat nimenomaan lastensuojelussa käytettäviä rajoitustoimenpiteitä.

Lisäksi tutkielmassa tullaan hyödyntämään lähteinä lainvalmisteluaineistoa, kuten hallituksen esityksiä ja perustuslakivaliokunnan lausuntoja ja mietintöjä. Hallituksen esitykset auttavat muun muassa täsmentämään epäselviä lakipykäläiä ja edesauttavat ymmärtämään lainsäätäjän todellista tarkoitusta lakia säädettäessä. Lakeja ei nimittäin välttämättä aina tulkita juuri lainsäätäjän tarkoittamalla tavalla, jos esimerkiksi lain kirjoitusasu on liian epäselvä tai tulkinnanvarainen. Perustuslakivaliokunnan lausunnoissa ja mietinnöissä puolestaan on otettu kantaa, ovatko lakiehdotukset perustuslain mukaisia ja miltä osin niitä tulisi mahdollisesti muuttaa, jotta ne olisivat perustuslain mukaisia. Sallituista oikeuslähteistä tulen käyttämään työssäni ennen kaikkea oikeuskirjallisuutta, sillä oikeuskirjallisuudesta löytyy sellaisia tarkennuksia ja täsmennyksiä, mitä suoraan lainsäädännöstä ei välttämättä löydy. Kansallisten oikeuslähteiden lisäksi tutkielmassani tullaan käyttämään myös kansainvälisen oikeuden lähteitä, kuten YK:n lapsen oikeuksien yleisopimusta ja eurooppaoikeutta, kuten Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisuja.

Koska tutkielmani on metodiltaan pääosin lainopillinen, tulen käyttämään siinä lähteinä enimmäkseen oikeuslähteitä. Oikeuslähteiden lisäksi tulen kuitenkin käyttämään jonkin verran myös oikeuden ulkopuolisia lähteitä, kuten lastensuojelua koskevaa kirjallisuutta ja artikkeleita. Mielestäni ne ovat hyvän tutkimuksen kannalta myös tärkeässä asemassa, sillä niillä saadaan syvennettyä lastensuojeluun liittyvää tietoa. Tulen tulkitsemaan näitä oikeuden ulkopuolisia lähteitä pääosin oikeussosiologian avulla, jolla pyrin saamaan yksityiskohtaisempaa tietoa lastensuojelusta yhteiskunnallisesta näkökulmasta. Ervastiin mukaan oikeussosiologiasta on Suomessa käytetty myös termiä *empiirinen oikeustutkimus*, jolla kuvataan oikeustieteen piirissä tehtävää empiirispainotteista oikeussosiologista tutkimusta²⁰. Johtopäätöksissä tulen myös käyttämään jonkin verran oikeuspoliittista näkökulmaa, jonka avulla pohdin, kuinka joitain lastensuojelulain säännöksiä tulisi mielestäni muuttaa, jotta rajoitustoimenpiteisiin liittyviä ongelmia saataisiin vähennettyä ja sijaishuollossa olevien lasten itsemääräämisoikeuden toteutumista parannettua nykyisestä.

²⁰ Ervasti 1998: 67.

2. LASTENSUOJELU

2.1. Suomen lastensuojelu

Koska tutkielmani tarkoituksena on tutkia *sijaishuoltolaitokseen sijoitetun lapsen* itsemääräämisoikeuden rajoittamista, koin tarpeelliseksi käydä näin tutkielman aluksi läpi hieman lastensuojelua yleisesti, jotta lukija voisi paremmin ymmärtää tutkielman aiheen lähtökohtia ja mitä kaikkia lastensuojeluun yleisesti liittyviä piirteitä ja käsitteitä tutkimusongelmaani liittyy.

Suomessa lastensuojelutoimintaa säännellään *lastensuojelulalla*, joka nykyiseltä muodoltaan astui voimaan vuonna 2008²¹. Lain tarkoituksena on ennen kaikkea turvata lapsen oikeus turvalliseen kasvuympäristöön, monipuoliseen ja tasapainoiseen kehitykseen sekä erityiseen suojeluun (LSL 1 §). Lastensuojelun tulee edistää lapsen suotuisaa kehitystä ja hyvinvointia sekä tukea lapsen huoltajia lapsen kasvatuksessa ja huolenpidossa²². Perheessä havaittuihin ongelmiin tulisi aina viivytyksettä puuttua ja yrittää löytää niihin lapsen kannalta paras ratkaisu²³. Lapsen oikeuksista on lastensuojelulain lisäksi säännelty myös Suomen perustuslaissa sekä Suomen ratifioimissa Euroopan ihmisoikeussopimuksessa ja YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksessa. Lastensuojeluasioita koskevista päätöksissä on useimmiten kyse julkisoikeudellisista hallintopäätöksistä, joiden osapuolina ovat kunnan sosiaaliviranomaiset, lapsen huoltajat ja lapsi itse. Päätöksiä koskevat erimielisyydet ratkotaan pääosin muutoksenhakumenetelmin hallinto-oikeudessa.²⁴

Lastensuojelutyön tulisi pääsääntöisesti lähteä aina lapsen tarpeista, mutta lisäksi sen tulisi myös pyrkiä koko perheen kuntouttamiseen²⁵. Varsinkin lapsi- ja perhekohtaista lastensuojelua toteuttaessaan viranomainen puuttuu hyvinkin voimakkaasti perheen ja lapsen yksityisyyteen, jolloin on tärkeää, että tilanteessa otetaan riittävästi huomioon vanhempien ensisijainen velvollisuus ja oikeus päättää lapsen hyvinvoinnista ja kasvatuk-

²¹ Rätty 2007: alkulause.

²² Mikkola 2004: 77.

²³ Arajärvi 2011: 318.

²⁴ Hakalehto–Wainio & Nieminen 2013: 160.

²⁵ Mikkola 2004: 77.

sesta. Mikäli vanhemmat eivät kuitenkaan jostain syystä kykene riittävällä tavalla huolehtimaan itse lastensa kasvatuksesta, on julkisella vallalla laillinen velvollisuus puuttua tilanteeseen lastensuojelutoimenpitein. Tällöin olisi kuitenkin tärkeää valita lievin mahdollinen toimenpide, joka vähiten puuttuu perheen ja lapsen itsemääräämisoikeuteen.²⁶ Julkisen vallan puuttuminen perheen autonomiaan onkin lain mukaan mahdollista ainoastaan sellaisissa *poikkeuksellisissa* tilanteissa, joissa lapsen oikeuksia ei ole mahdollista turvata millään muulla tavalla²⁷.

Joissain tilanteissa lastensuojeluviranomaiset voivat joutua sijoittamaan lapsen avohuollon, kiireellisen sijoituksen tai huostaanoton seurauksena *sijaishuoltoon*, mikäli sen katsotaan olevan lapsen edun mukaista. Sijaishuollolla tarkoitetaan lapsen kasvatuksen ja hoidon järjestämistä kodin ulkopuolella esimerkiksi perhehoidossa, laitoshoidossa tai muussa lapsen edun mukaisessa paikassa.²⁸ Myös lapsen sijoittaminen väliaikaisesti jonkun läheisen sukulaisen luokse voi joissain tilanteissa olla mahdollista²⁹. Sijaishuollon tarkoituksena on pyrkiä tarjoamaan lapselle jotakin enemmän tai paremmin, kuin muissa olosuhteissa on mahdollista³⁰.

Julkinen sektori tuottaa nykyään enää vain pienen osan sijaishuollon palveluista, jolloin yksityisen sektorin, eli järjestöjen ja yrityspohjaisten toimijoiden osuus sijaishuollon palveluiden tuottajina on kasvanut huomattavasti³¹. Lastensuojelusta on siis toisin sanoen tullut elinkeino Suomessa³². Ainakin itseäni mietityttää se, että kuinka tällainen pitkälle viety palveluiden yksityistäminen käytännössä sopii sijaishuollon kaltaiselle toimialalle,

²⁶ THL 2017c. Vanhempien huoltajuus ei kuitenkaan lakkaa lapsen huostaanottoon tai sijoitukseen, vaan vanhempien päätäntävaltaa ainoastaan rajoitetaan sen aikana. Lapsen huoltajien oikeus lapsen huoltoon on mahdollista päättää ainoastaan tuomioistuimen päätöksellä. (Aaltonen 2009: 71; Saastamoinen 2008: 134.)

²⁷ Rätty 2007:19.

²⁸ Arajärvi 2011: 329; Hoikkala & Lavikainen 2015: 7; Saastamoinen 2008: 27.

²⁹ Rätty 2007: 217–218.

³⁰ Hoikkala & Lavikainen 2015: 7. Esimerkiksi KHO:n ratkaisussa (4.7.2006/1714) lapsi sijoitettiin hänen kummiensa luokse.

³¹ Hoikkala & Lavikainen 2015: 7–8. Hoikkalan ja Lavikaisen mukaan kyseinen ilmiö ei ole yleinen pelkästään täällä Suomessa, vaan myös esimerkiksi Ruotsissa lastensuojelun palvelut ovat kehittyneet samaan suuntaan. Kekoni ym. mukaan jopa kaksi kolmasosaa Suomen lastensuojelun sijaishuollon palveluista ovat nykyään yksityisten palveluntarjoajien tuottamia. (Kekoni ym. 2008: 19.)

³² Kangas 2013: 123.

jossa asiakkaina ovat alaikäiset lapset. Yksityisillä palveluntuottajilla kun mahdollisimman hyvä taloudellinen tulos saattaa painaa vaakakupissa enemmän, kuin esimerkiksi lapsen edun todellinen turvaaminen.

Lastensuojelun työntekijöiden toiminnan tulisi aina olla asianmukaista, ja heidän tulisi noudattaa työssään *hyvää hallintotapaa*³³. Hallintolain 6 §:n mukaan viranomaisen on käytettävä toimivaltaansa yksinomaan lain mukaan hyväksyttäviin tarkoituksiin³⁴ sekä kohdeltava hallinnossa asioivia tasapuolisesti³⁵. Viranomaisen toimien tulisi myös olla puolueettomia³⁶ ja oikeassa suhteessa tavoiteltuun päämäärään nähden³⁷. Lastensuojelussa työntekijöiden tulisi siis kohdella lapsia tasavertaisesti, ja lisäksi heidän tulisi kyetä pitämään erillään esimerkiksi omat henkilökohtaiset tuntemukset, ennakkoluulot ja teorit niistä tosiseikoista, jotka ovat objektiivisesti todettavissa³⁸. Tämä onkin ensiarvoisen tärkeää tilanteessa, jossa lastensuojelutyöntekijä tekee päätöksiä sijaishuoltolaitoksessa olevan lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittamisesta.

Jo johdannossa esiin tullut Sote-uudistus tulisi toteutuessaan vaikuttamaan myös lastensuojeluun. HE:n mukaan järjestämisvastuun kokoaminen maakuntiin parantaisi mahdollisuuksia turvata lasten ja perheiden sosiaalipalveluiden saatavuus, laatu ja yhdenvertaisuus nykyistä kuntaperusteista järjestelmää paremmin. Lakiesityksen mukaan lastensuo-

³³ Rätty 2007: 23.

³⁴ Tarkoitussidonnaisuusperiaatteesta on säännelty HE 72/2002 vp, s. 54: ”Tarkoitussidonnaisuuden periaate sisältää yleisen velvollisuuden käyttää toimivaltaa vain siihen tarkoitukseen, johon se on lain mukaan määritelty tai tarkoitettu käytettäväksi. Viranomaisen ei saa ryhtyä edistämään muita tarkoituksia kuin niitä, jotka kuuluvat sen tehtäväpiiriin ja sisältyvät tapaukseen sovellettavan lain tavoitteisiin.”

³⁵ Yhdenvertaisuusperiaate: HE:n mukaan kyseinen vaatimus saa merkityssisältönsä lähinnä PL 6 §:n yhdenvertaisuusperiaatteesta. ”Perusoikeutena yhdenvertaisuusperiaate edellyttää, että viranomaisen soveltaa lakia tekemättä muita eroja kuin laista ilmenee. Säännös ei kuitenkaan estä tosiasiallisen tasa-arvon turvaamiseksi tarpeellista positiivista erityiskohtelua eli tietyn ryhmän asemaa ja olosuhteita parantavia toimia. Ratkaisutoiminnan tulisi olla myös johdonmukaista siten, että harkinnan kohteena olevia tosiseikkoja arvioidaan samankaltaisissa tapauksissa samoin perustein.” (HE 72/2002 vp, s. 54.)

³⁶ Objektiveettiperiaate: ”Hallintotoiminta ei saa perustua epäasiallisiin tai hallinnolle muuten vieraisiin perusteisiin. Tällaisia perusteita voivat olla esimerkiksi ystävien suosinta, henkilökohtaisen hyödyn tavoittelu tai julkisyhteisön erityisten taloudellisten etujen tavoittelu. Viranomaisen päätöksenteon ja toiminnan yleensäkin on oltava puolueetonta ja objektiivisesti perusteltavissa.” (HE 72/2002 vp, s. 54.)

³⁷ Suhteellisuusperiaate: ”Suhteellisuusperiaatteen keskeisenä sisältönä on, että viranomaisen toimien on oltava oikeassa suhteessa tavoiteltuun päämäärään nähden. Toisin sanoen viranomaisen toimen on oltava asianmukainen, tarpeellinen ja oikein mitoitettu sen tavoitteen kannalta, johon kysymyksessä olevalla toimella pyritään.” (HE 72/2002 vp, s. 54.)

³⁸ Ikonen 2013: 376.

jelussa olisikin tärkeää panostaa ongelmatilanteiden ennaltaehkäisyyn varhain käynnistyvällä tuella ja palveluilla.³⁹ Heinon ja Petreliuksen mukaan uudistuksen myötä lastensuojelussa voitaisiinkin mahdollisesti kyetä tuottamaan nykyistä laadukkaampaa ja yhdenmukaisempaa palvelua, sillä sosiaalipalveluiden järjestämisvastuun siirtyminen maakuntatasolle voisi vahvistaa moniammatillisen avun saatavuutta, helpottaa lastensuojelun ja muiden ammattikuntien henkilöstöressurssien tarkoituksenmukaista käyttöä ja vahvistaa lastensuojelupalveluita koskevan seuranta- ja arviointitiedon tuottamista ja tietoon perustuvaa johtamista ja kehittämistä.⁴⁰

Myös Lastensuojelun Keskusliitto on sitä mieltä, että Sote-uudistus voisi parhaimmassa tapauksessa parantaa lastensuojelun laatua ja poistaa tarpeetonta päällekkäistä työtä. Huolta uudistuksessa aiheuttavat kuitenkin asiakaslähtöisyyden ja yhdenvertaisuuden toteutumisen turvaaminen. Keskusliitto onkin muistuttanut, että uudistuksen myötä lapsen edun toteutuminen ja lastensuojelupalveluiden yhdenvertainen saatavuus tulisi yhä pyrkiä varmistamaan riittävällä kansallisella ohjauksella.⁴¹ Myös Mannerheimin Lastensuojeluliitto on ottanut kantaa Sote-uudistuksen vaikutuksiin lastensuojeluun ja todennut, että uudistuksen myötä lasten oikeuksien turvaamisen perustana tulisi ennen kaikkea olla YK:n lapsen oikeuksien sopimus⁴². Parhaimmassa tapauksessa lastensuojelussa olevia ajankohtaisia ongelmia, kuten lastensuojelulaitoksissa lainvastaisesti käytettäviä rajoitustoimenpiteitä, saatettaisiin siis saada karsittua Sote-uudistuksen myötä ja näin ollen lasten oikeuksien toteutumista parannettua, kun taas pahimmassa tapauksessa lasten oikeudet ja yhdenvertaisuus saattaisivat heikentyä yhä entisestään. Nähtäväksi jääkin, minkälaisia muutoksia kyseinen uudistus tulisi toteutuessaan mahdollisesti aiheuttamaan Suomen lastensuojelussa ja ennen kaikkea laitoksessa olevien lasten itsemääräämisoikeuden toteutumisessa.

³⁹ HE 15/2017 vp, s. 285.

⁴⁰ Heino & Petrelius 2017.

⁴¹ Lastensuojelun Keskusliitto 2016.

⁴² Mannerheimin Lastensuojeluliitto 2016.

2.2. Lapsi- ja perhekohtainen lastensuojelu

Lastensuojelulain mukaisia rajoitustoimenpiteitä on mahdollista kohdistaa ainoastaan kiireellisen sijoituksen ja huostaanoton seurauksena lastensuojelulaitoksiin sijoitettuihin lapsiin⁴³. Näin ollen koenkin tarpeelliseksi käsitellä tämän luvun yhteydessä lyhyesti lapsi- ja perhekohtaista lastensuojelua, johon nämä kyseiset lastensuojelutoimenpiteet kuuluvat osaksi. Suomessa lastensuojelu jakautuu *lapsi- ja perhekohtaiseen* sekä *ehkäisevään lastensuojeluun*⁴⁴. Lapsi- ja perhekohtaista lastensuojelua voidaan pitää niin sanotusti ”varsinaisena” lastensuojeluna, jolla pyritään aina viimesijaisena keinona turvaamaan lapsen etu. Lapsi- ja perhekohtaista lastensuojelua ovat avohuollon tukitoimenpiteet, kiireellinen sijoitus, huostaanotto sekä sijaishuollon päättymisen jälkeen järjestettävä jälkihuolto. (LSL 3 §.) Ehkäisevässä lastensuojelussa puolestaan kyse on nimensä mukaisesti ehkäisevistä toimenpiteistä, joilla pyritään kehittämään lapsen kasvuoloja, sekä tukemaan vanhempien kasvatustaitoja puuttumatta liikaa lapsen ja perheen autonomiaan⁴⁵.

Kiireellinen sijoitus ja huostaanotto ovat *tahdosta riippumattomia toimenpiteitä*, joilla puututaan kaikista lastensuojelutoimenpiteistä voimakkaimmin lapsen elämään ja perustavanlaatuisiin oikeuksiin⁴⁶. LSL 38 §:n mukaan lapselle voidaan järjestää kiireellisesti sijaishuoltona hänen tarvitsemansa hoito ja huolto, mikäli hän on välittömässä vaarassa. Kiireellisen sijoituksen edellytyksenä on, että kodin olosuhteet tai puutteet lapsen huolenpidossa vaarantavat välittömästi lapsen terveyttä, turvallisuutta tai kehitystä, tai että lapsi on muuten kiireellisen sijoituksen ja sijaishuollon tarpeessa. Tämän lisäksi tarve kiireelliseen sijoitukseen voi perustua myös lapsen omaan vahingoittavaan käytökseen tai elämäntapoihin.⁴⁷

⁴³ Tarkkinen & Forsberg 2013: 661; Saastamoinen 2008: 148.

⁴⁴ THL 2016.

⁴⁵ Rätty 2007: 201. Ehkäisevillä toimenpiteillä pyritään ennen kaikkea ennaltaehkäisemään ongelmien syntymistä tai pahenemista, sekä välttämään joutumasta turvautumaan lapsen elämään vakavasti puuttuviin lastensuojelutoimenpiteisiin (THL 2017g).

⁴⁶ Arajärvi 2011: 319.

⁴⁷ Arajärvi 2011: 329: Kiireellisen sijoituksen tarve voi perustua esimerkiksi lapsen hoidosta vastuussa olevien aikuisten sopimattomaan käytökseen tai muihin kodin olosuhteissa oleviin ongelmiin.

Huostaanotto puolestaan on kaikista lastensuojelutoimenpiteistä *vakavin* toimenpide, ja se tulisikin aina olla *viimesijaisin* keino turvata lapsen etu⁴⁸. LSL 40 §:n mukaan sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen on otettava lapsi huostaan ja järjestettävä hänelle sijaishuolto, mikäli lapsen huolenpidon puutteet tai muut kodin kasvuolosuhteet uhkaavat vakavasti vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä⁴⁹. Lapsi voidaan myös ottaa huostaan, jos lapsi itse vakavasti vaarantaa omaa terveyttään tai kehitystään esimerkiksi käyttämällä päihteitä, tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikoksen tai käyttäytyä muuhun näihin rinnastettavalla tavalla. Lisäksi edellytetään, että avohuollon tukitoimet eivät ole riittäviä tilanteen parantamiseksi⁵⁰ sekä sitä, että sijaishuollon arvioidaan olevan lapsen edun mukaista.⁵¹ Lastensuojelulakia koskevan HE:n mukaan kaikkien edellä mainittujen edellytysten tulisi täyttyä, jotta huostaanottoa voidaan pitää lainmukaisena⁵².

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisu EOAM 1879/2003 on hyvä esimerkki tällaisesta nuoren omasta vakavasti vaarantavasta käytöksestä. Tapauksessa 15-vuotias tyttö oltiin otettu kiireellisesti huostaan ja sijoitettu yksityiseen lastensuojelulaitoksen huumevieroitukseen erikoistuneeseen yksikköön. Tyttö oltiin pidätetty useamman kerran juopumuksesta ja hänen katsottiin vaarantavan vakavasti terveyttään runsaalla alkoholinkäytöllä.⁵³

EOA katsoikin tässä tapauksessa kiireellisen huostaanoton perustelluksi, sillä runsasta alkoholin käyttöä voitiin katsoa tällaiseksi nuoren omaksi vakavasti vaarantavaksi käytökseksi, minkä perusteella huostaanottoa voitiin lain mukaan pitää perusteltuna.

Lapsen huostassa pitäminen tulisi lakkauttaa silloin, kun sijaishuollon tarvetta ei enää ole, tai viimeistään silloin, kun lapsi saavuttaa täysi-ikäisyyden⁵⁴. Sosiaalitoimen velvollisuutena onkin edistää aktiivisin toimin huostassapidon lopettamista ja perheen jälleenyhdist-

⁴⁸ de Godzinsky 2012: 579.

⁴⁹ HE 252/2006 vp mukaan tällaiset vakavat vaarat voivat ilmetä esimerkiksi lapsen terveyttä tai kehitystä vaarantavana puutteellisena turvallisuutena, lapsen fyysisen, sosiaalisen tai psyykkisen huolenpidon laiminlyöntinä tai suoranaisena lapsen pahoinpitelynä.

⁵⁰ Esimerkiksi KHO:n ratkaisussa (28.12.2004/3391) lapsen huostaanottoa koskevat sosiaalilautakunnan ja hallinto-oikeuden päätökset kumottiin, koska asiassa ei ollut riittävää selvitystä siitä, että avohuollon tukitoimet olisivat osoittautuneet riittämättömiksi.

⁵¹ Tämä on äärimmäisen tärkeää, sillä huostaanotolla puututaan hyvinkin vakavasti lapsen perustavanlaatuisiin oikeuksiin, kuten esimerkiksi PL 7 §:ssä turvattuun henkilökohtaiseen vapauteen sekä Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklassa turvattuun perhe-elämän suojaan (Räty 2007: 227).

⁵² HE 252/2006 vp, s. 20.

⁵³ EOAM 1879/2003.

⁵⁴ THL 2015: 3.

tämistä tutkimalla perheen tilannetta aika ajoin uudelleen sen selvittämiseksi, ovatko perheen olosuhteet parantuneet aikaisemmasta, ja onko lapsen huostassapito mahdollista lakkauttaa ja lapsi palauttaa takaisin huoltajille⁵⁵.

EIT:n ratkaisussa K. and T. v. Finland lapsi oli otettu kiireellisesti huostaan suoraan synnytyslaitokselta äidin mielenterveysongelmien vuoksi. Myös äidin toinen lapsi otettiin huostaan samoihin aikoihin. Lasten huostassapidot kestivät yhteensä lähes 8 vuotta, jonka aikana äidin ja lasten tapaamisia oltiin rajoitettu siten, että äidillä oli mahdollisuus tavata lapsiaan valvotusti kerran kuussa. EIT:iin annetuissa valituksessa väitettiin, että lasten huostaan ottamisella oli rikottu heidän perhe-elämän suojaa. Lisäksi väitettiin, etteivät viranomaiset olleet tutkineet asianmukaisesti mahdollisuuksia perheen jälleenyhdistämiseen. EIT onkin ratkaisussaan huomauttanut, että huostaanottoa tulisi periaatteessa pitää vain väliaikaisena toimenpiteenä, joka tulisi lakkauttaa niin pian kuin vain olosuhteet sen sallivat. Lisäksi toimenpiteen tulisi vastata johdonmukaisesti viimekäteistä tavoitetta saattaa luonnolliset vanhemmat ja lapsi jälleen toistensa yhteyteen. EIT:n mukaan viranomaisilta oli siis voitu edellyttää vähintään tilanteen tutkimista uudelleen tietyin väliajoin sen selvittämiseksi, oliko perheen tilanteessa tapahtunut edistymistä.⁵⁶

EIT katsoikin ratkaisussaan, että EIS 8 artiklaa oltiin rikottu kyseisessä tapauksessa, kun viranomaiset eivät olleet ryhtyneet riittäviin toimiin perheen mahdollista jälleenyhdistämistä silmällä pitäen.

2.3. Lapsen etu

Lastensuojeluasioissa törmää usein käsitteeseen ”*lapsen etu*”. Lapsen edun toteutuminen onkin yksi tärkeimmistä kriteereistä, kun pohditaan lastensuojelulaitoksessa olevan lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittamisen lainmukaisuutta. Kyseisen käsitteen sisällön yksityiskohtaista määrittelemistä ei voida kuitenkaan pitää minään helppona tehtävänä, mikä käy ilmi esimerkiksi siitä, ettei kansallisesta lainsäädännöstämme löydy tyhjentävää määritelmää kyseiselle käsitteelle. Lapsen etu -käsitettä on kuitenkin pyritty määrittelemään tarkemmin LOS 3 artiklassa sekä YK:n lapsen oikeuksien komitean antamassa yleiskommentissa nro 14⁵⁷. Tässä luvussa lapsen etu -käsitettä tullaan käsittelemään vain

⁵⁵ EOAM 4511/2011.

⁵⁶ EIT tapaus K. and T. v. Finland (12.07.2001).

⁵⁷ YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 14 (CRC/C/GC/14).

melko yleisellä tasolla, jolloin itsemääräämisoikeuden rajoittamista koskevissa pääluvuissa tullaan sitten käsittelemään tarkemmin, mitä kyseinen käsite tarkoittaa nimenomaan lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittamisen yhteydessä.

Kansallisesti lapsen edusta on säännelty lastensuojelulain 4 §:ssä, jonka mukaan lastensuojelun tarvetta arvioitaessa ja lastensuojelua toteutettaessa tulisi aina ensisijaisesti ottaa huomioon lapsen etu. Lain mukaan lapsen etua arvioitaessa on ennen kaikkea kiinnitettävä huomiota siihen, miten eri ratkaisut ja toimenpiteet turvaavat lapselle: 1) tasapainoisen kehityksen ja hyvinvoinnin sekä läheiset ja jatkuvat ihmissuhteet, 2) mahdollisuuden saada ymmärrystä ja hellyyttä sekä iän ja kehitystason mukaista valvontaa ja huolenpitoa, 3) toivomuksia ja taipumuksia vastaavan koulutuksen, 4) turvallisen kasvuympäristön ja ruumiillisen sekä henkisen koskemattomuuden, 5) itsenäistymistä ja kasvamista vastuullisuuteen, 6) mahdollisuuden osallistua ja vaikuttaa omiin asioihin sekä 7) kielellisen, kulttuurisen ja uskonnollisen taustan huomioimisen. Lisäksi lastensuojelussa tulisi myös toimia mahdollisimman hienovaraisesti, ja ensisijaisesti tulisi käyttää avohuollon tukitoimia, jollei lapsen etu muuta vaadi. Niissä tilanteissa, joissa sijaishuollon järjestäminen on lapsen edun kannalta välttämätöntä, on se järjestettävä hänelle viivytyksettä. Lain mukaan sijaishuoltoa toteutettaessa olisi tärkeää ottaa lapsen edun mukaisella tavalla huomioon myös tavoite perheen jälleenyhdistämisestä. Lapsen etua määriteltäessä tulisi siis ottaa huomioon kaikki edellä mainitut seikat ja pohtia niiden avulla, mikä on kussakin tilanteessa lapsen edun mukainen ratkaisu.

Myös sosiaalihoitolain 5 §:ssä on säännelty lapsen edusta. Lain ensimmäisen momentin mukaan kaikissa lasta koskevissa sosiaalihuollon toimissa on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu. Lastensuojelulakia koskevassa HE:ssä puolestaan lapsen edun turvaaminen on määritelty niin, että lapsen vanhempia tai muita huoltajia tulisi auttaa ymmärtämään lapsen fyysisiä, psyykkisiä ja sosiaalisia tarpeita. Lain esityön mukaan on erityisen tärkeää turvata lapselle jatkuvat ja läheiset ihmissuhteet, joissa hän voi tuntea olevansa hyväksytty, toivottu ja rakastettu. Lapsen edun toteutuminen edellyttää myös sitä,

että lasta hoitavilla aikuisilla on myönteinen asenne lapseen sekä riittävästi tietoja ja taitoja lasten kasvattamisesta.⁵⁸ Ikonen mukaan lapsen edun määrittelyminen edellyttää lapsen kokonaistilanteeseen paneutumisen lisäksi myös vanhempien oikeuksien ja velvollisuuksien huomioimista⁵⁹. Tietyn lapsen konkreettisen edun tarkka määrittelyminen jää periaatteessa aina lastensuojeluviranomaisten ratkaistavaksi⁶⁰.

Lapsen edusta on kansallisen lainsäädännön lisäksi säännelty myös YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen 3 artiklassa. Artiklan mukaan kaikissa lapsia koskevissa sosiaalihuollon, hallintoviranomaisten, tuomioistuinten ja lainsäädäntöelinten toimissa on aina ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu.⁶¹ LOS:ssa on siis pyritty turvaamaan, että lapsen etu turvataan *kaikissa* lapsia koskevissa päätöksissä ja toimissa⁶². Lapsen etua voidaan pitää yhtenä LOS:n peruseriaatteina, joka tulisi näin ollen ottaa huomioon kaikkien LOS:n sopimuskohtien tulkinnoissa. Sopimuksen mukaan kaikkien sopimusvaltioiden tulee sitoutua takaamaan lapselle hänen hyvinvoinnilleen välttämättömän suojelun ja huolenpidon ottaen kuitenkin huomioon lapsen vanhempien, laillisten huoltajien tai muiden hänestä oikeudellisessa vastuussa olevien henkilöiden oikeudet ja velvollisuudet.⁶³

⁵⁸ HE 252/2006 vp, s. 12.

⁵⁹ Ikonen 2013: 371.

⁶⁰ Mahkonen 2007: 87.

⁶¹ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 14 (CRC/C/GC/14) mukaan lapsen edun arviointi on ainutlaatuinen toimenpide, joka tulisi suorittaa kussakin yksittäisessä tapauksessa ottaen huomioon kutakin lasta koskevat erityisolosuhteet. Nämä olosuhteet liittyvät komitean mukaan kyseessä olevan lapsen henkilökohtaisiin ominaisuuksiin, joita ovat muun muassa ikä, kehitystaso, sukupuoli, kokemukset, vähemmistöryhmään kuuluminen, fyysinen, älyllinen tai aistivamma sekä lapsen tai lasten sosiaalinen ja kulttuurinen elinympäristö, kuten onko lapsella vanhempia, asuuko hän heidän kanssaan, millainen on lapsen ja hänen perheensä tai huoltajiensa välinen suhde, onko ympäristö turvallinen, onko perheellä, suurperheellä tai huoltajilla käytettävissään laadukkaita vaihtoehtoisia keinoja jne.

⁶² Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 14 (CRC/C/GC/14) mukaan "toimella" ei tarkoiteta ai-noastaan päätöksiä vaan myös kaikkia tekoja, menettelytapoja, palveluita, ehdotuksia, menettelyjä ja muita toimenpiteitä. Toimimatta jättämisestä ja toiminnan laiminlyöntiä pidetään myös toimina esimerkiksi silloin, kun sosiaaliviranomaiset eivät ryhdy toimiin lapsen suojelemiseksi laiminlyönniltä tai hyväksikäytöltä. Komitea on kuitenkin muistuttanut yleiskommentissaan, että periaatteessa kaikki valtion toimet koskettavat lapsia tavalla tai toisella. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että joka ikiseen valtion tekemään toimeen olisi sisällytettävä täysimääräinen lapsen edun arviointiprosessi. Mikäli päätöksellä sen sijaan on *merkittävä* vaikutus lapseen tai lapsiin, tarvitaan tehokkaampaa suojelua ja yksityiskohtaisempia menettelyjä lasten edun huomioimiseksi.

⁶³ Unicef 2011: 37.

Lapsen etua arvioitaessa on myös tärkeää ottaa huomioon lapsen oma mielipide tarkasteltavana olevaan asiaan hänen ikää ja kehitystasoaan⁶⁴ vastaavalla tavalla. Varsinkin silloin, kun lastensuojelussa tehdään lapsen elämään vakavasti puuttuvia päätöksiä, kuten esimerkiksi päätöksiä lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittamisesta, tulisi tilanteessa pyrkiä aina selvittämään myös lapsen oma mielipide ja käsitykset asiaan.⁶⁵ Lapsen mielipiteen kuulemiseen velvoittaa sekä LOS 12 artikla⁶⁶ että hallintolain (434/2003) 34 §⁶⁷. Myös LSL 20.2 §:ssä on säännelty siitä, että 12 vuotta täyttäneelle lapselle on varattava tilaisuus tulla kuulluksi häntä itseään koskevassa lastensuojeluasiassa⁶⁸. Lapsen mielipidettä selvittäessä tulisi kuitenkin aina riittävästi varmistaa lapsen tiedollinen valmius esittää omat mielipiteet ja käsitykset asiasta sekä pitää myös huoli siitä, että lapselle on esitetty kaikki oleellinen tieto tarkasteltavana olevaan asiaan liittyen⁶⁹. HE:n mukaan lapsen mielipiteen selvittäminen ei kuitenkaan tarkoita sitä, että asian ratkaisun tekeminen jätettäisiin lapsen tehtäväksi⁷⁰.

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa kantelija oli valittanut siitä, että kantelijan ja hänen lastensa välistä yhteydenpitoa oltiin rajoitettu ilman, että asianosaisia oltaisiin kuultu hallintomenettelylain 15 §:n mukaisesti ennen rajoituspäätösten tekemistä. Oikeusasiamiehen mukaan hallintomenettelylaista ei löydy tarkempia säännöksiä siitä, millä tavalla asianosaisen kuuleminen on käytännössä järjestettävä. Oikeusasiamiehen mukaan olennaista on se, että asianosaiselle varataan tilaisuus lausua mielipiteensä käsiteltävänä olevasta asiasta sekä ottaa kantaa muiden tekemiin vaatimuksiin ja asiassa oleviin selvityksiin. Tässä

⁶⁴ YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 12 (CRC/C/GC/12) mukaan näin tehdään selväksi, ettei lapsen ikä yksin ratkaise hänen näkemysten merkitystä, sillä lapsen käsityskyky ei välttämättä aina riipu suoraan hänen biologisesta iästään. Komitean mukaan tutkimukset ovat osoittaneet, että niin tiedot, ympäristö, kokemus, sosiaaliset ja kulttuuriset odotukset kuin tarjolla oleva tukikin vaikuttavat siihen, miten lapsen valmiudet muodostaa näkemyksiä kehittyvät. Tästä syystä lapsen näkemyksiä onkin komitean mukaan arvioitava aina tapauskohtaisesti.

⁶⁵ HE 252/2006 vp, s. 15; Rätty 2015: 12; Kangas 2013: 123. HE:n mukaan lapsen tahdon ja mielipiteiden selvittäminen voidaan suorittaa esimerkiksi havainnoimalla lapsen käyttäytymistä, ja jo pientä lastakin voidaan havainnoida hänelle tärkeiden ihmisten seurassa. Kouluikä lähestyvien ja tätä vanhempien lasten ja nuorten toivomuksia ja mielipiteitä voidaan puolestaan selvittää keskustelemalla lapsen kanssa. Lapsen edun selvittämisen tulee tapahtua erityisen huolellisesti ja hienovaraisesti.

⁶⁶ LOS 12 artiklan mukaan sopimusvaltioiden tulee taata lapsille, jotka kykenevät muodostamaan omat näkemyksensä, oikeus vapaasti ilmaista nämä näkemykset kaikissa lasta koskevissa asioissa. Nämä näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Tämän toteuttamiseksi lapselle onkin annettava mahdollisuus tulla kuulluksi häntä koskevissa hallinnollisissa ja oikeudellisissa toimissa joko suoraan tai edustajan tai asianomaisen toimielimen välityksellä kansallisen lainsäädännön menettelytapojen mukaisesti. Oikeus tulla kuulluksi on myös yksi LOS:n neljästä yleisperiaatteesta.

⁶⁷ HE 108/2014 vp, s. 93; Nieminen 2004: 619. HL 34 §:n mukaan asianosaiselle on ennen asian ratkaisemista varattava tilaisuus antaa selityksensä muiden tekemistä vaatimuksista ja sellaisista selvityksistä, jotka voivat vaikuttaa asian ratkaisuun.

⁶⁸ YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 12 (CRC/C/GC/12) on korostettu, ettei LOS 12 artikla aseta ikärajaa lapsen oikeudelle ilmaista näkemyksiään.

⁶⁹ YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 12 (CRC/C/GC/12); Rätty 2015: 12.

⁷⁰ HE 252/2006 vp, s. 15.

tapauksessa asianosaiset olivat osallistuneet huoltosuunnitelman tarkistusneuvotteluun, jossa oltiin käsitelty yhteydenpidon rajoittamista. Näin ollen oikeusasiamies katsoikin ratkaisussaan, että asianosaisia oltiin kuultu riittävästi ennen päätöksentekoa.⁷¹

Kuten tästäkin EOA:n ratkaisusta ilmenee, ei kuulemisen järjestämistavasta löydy tarkempaa sääntelyä lainsäädännöstämme, mikä saattaa aiheuttaa käytännön tilanteissa epäselvyyttä siitä, mikä todellisuudessa katsotaan hallintolain mukaiseksi kuulemiseksi. EOA onkin ratkaisussaan myöntänyt, että kuntien velvollisuutta kuulla asianosaisia sosiaalihuollossa yhteydenpitoa rajoitettaessa on pidetty tulkinnanvaraisena lastensuojelulain säännösten perusteella.

Lapsen mielipiteen selvittäminen on siis välttämätöntä aina, kun se vain on lapsen ikään ja kehitystasoon nähden mahdollista. Aina se ei kuitenkaan ole mahdollista, esimerkiksi jos lapsi ei ole kykeneväinen esittämään mielipidettään iän, vamman tai jonkun muun syyn vuoksi.⁷² Mielipidettä ei myöskään voida selvittää silloin, jos selvittäminen uhkaa vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä, tai jos se on muutoin ilmeisen tarpeetonta⁷³. On myös mahdollista, että mielipiteelle ei voida antaa ratkaisevaa merkitystä yksittäisessä tilanteessa, jos esimerkiksi lapsen omaa mielipidettä on pidettävä selvästi hänen oman etunsa vastaisena⁷⁴. Lapsen oikeuksien komitean mukaan lapsella on myös halutessaan oikeus olla ilmaiseematta omaa mielipidettään asiaan⁷⁵. Mielipiteen lisäksi lapsen etua arvioitaessa tulisi myös ottaa huomioon lapsen ikä, perhesuhteet ja muut vallitsevat olosuhteet⁷⁶.

Pollarin ja Louhiniva–Kerkelän mukaan lapsen edun ja lapsen osallistumisoikeuden yhteensovittamiseen saattaa välillä sisältyä ristiriitoja, sillä osallistumisoikeuksien korostaminen voi johtaa tilanteeseen, jossa lapsen kypsyttä, ymmärrystä ja elämäkokemusta ei arvioida riittävästi lapsen hoitoa koskevassa asiassa, vaan lapselle tarjotaan itsenäinen päätösvalta lapsen edun kustannuksella. Lapsen edun määrittelemineen, lapsen osallistuminen itseään koskevaan päätöksentekoon sekä lapsen suojeleminen ovatkin kiinteässä

⁷¹ EOAM 2088/2002.

⁷² Nieminen 2004: 619.

⁷³ Tuori & Kotkas 2016: 604. Syynä voi olla esimerkiksi se, ettei lapsen psyykinen tila kestäisi sitä.

⁷⁴ Saraviita 2011: 604.

⁷⁵ YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 12 (CRC/C/GC/12).

⁷⁶ Mikkola & Helminen 1994: 20–21.

vuorovaikutuksessa keskenään ja Pollarin ja Louhiniva–Kerkelän mukaan lapsen osallistumisoikeutta ja lapsen suojelua korostavia näkökulmia tulisikin aina punnita keskenään lapsen asioista päätettäessä.⁷⁷

Kun pohditaan tietyn lapsen yksityistä etua, ei ratkaisuja voida siis perustella pelkästään rutiininomaisesti ja yleisiä näkökulmia käyttäen, vaan lähtökohdaksi tulisi aina ottaa *tietyn lapsen konkreettinen tilanne*. Tällöin on siis äärimmäisen tärkeää selvittää, mikä on juuri tämän kyseisen lapsen edun mukainen ratkaisu hänen elämäntilannettaan ja tulevaisuuttaan ajatellen.⁷⁸ Tätä voidaan pitää tärkeänä varsinkin silloin, kun päätetään sijaishuoltolaitoksessa olevan lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittamisesta. Tietyn lapsen konkreettisen edun määrittelemistä ei kuitenkaan voida pitää aina ihan yksinkertaisena tehtävänä, ja Hakalehdon mukaan lapsen edusta kirjoitettaessa nouseekin usein esiin käsitteen ongelmallisuus, joka johtuu suurelta osin käsitteen sisällön avoimuudesta ja subjektiivisuudesta.⁷⁹ Seuraavasta KHO:n ratkaisusta käy ilmi, ettei lapsen edun määrittelyminen ole aina helppoa tuomioistuinten lainsoveltajillekaan.

Tuomioistuinratkaisussa (KHO 2011:113) ratkaistavana oli, että oliko pitkään sijaishuollossa olleen lapsen huostassa pidon lopettamista pidettävä lastensuojelulaissa tarkoitettulla tavalla *selvästi lapsen edun vastaisena*. Tapauksessa lapsi oli otettu huostaan hänen äitinsä päihde- ja mielenterveysongelmien vuoksi, minkä vuoksi hän oli ollut noin 10 vuoden ajan sijoitettuna samassa sijaisperheessä. Lapsen isän vanhemmuudessa ja olosuhteissa ei ollut puutteita, ja hän vaatikin nyt lapsen huostassa pidon lakkauttamista. HAO päätyi ratkaisusaan siihen, että lapsen huostassa pidon lopettamista oli pidettävä selvästi lapsen edun vastaisena, jolloin sen lopettamiselle ei näin ollen ollut lainmukaisia perusteita. HAO perusteli päätöksensä sillä, että sijaisperhe takaisi lapselle turvalliset ja läheiset ihmissuhteet sekä yhteydenpidon isään ja muihin läheisiin ihmisiin. Muutos näistä olosuhteista isän olosuhteisiin, joissa lapsen tarpeiden huomioimista vaikeuttaisivat muun muassa isän hankalat työajat ja tukiverkoston puute, oli HAO:n mukaan liian suuri paljon tukea tarvitsevalle lapselle. HAO:n ratkaisusta valitettiin korkeimpaan hallinto-oikeuteen, joka lopulta kumosi HAO:n ja viranhaltijan päätökset ja määräsi lapsen huostassapidon lopetettavaksi. KHO:n mukaan HAO oli virheellisesti ratkaisussaan todennut, että huostassapidon lopettaminen olisi *selvästi* lapsen edun vastaista. KHO perusteli ratkaisuaan sillä, että huostaanoton tulisi lain mukaan olla vain väliaikainen toimenpide, jolloin lapsi tulisi palauttaa biologiselle huoltajalleen heti, kun se on mahdollista. Ratkaisussa otettiin myös huomioon sijaisvanhempien korkea ikä, lapsen läheinen suhde isän luona asuvaan biologiseen sisarukseen sekä isän mahdollisuus tarjota lapselle turvallinen kasvuympäristö. Lisäksi tapauksessa kuultiin myös lapsen omaa mielipidettä asiaan. Näin ollen KHO katsoikin ratkaisussaan, ettei asiassa ollut ilmennyt sellaisia seikkoja, joiden perusteella lapsen huostassapidon lopettamista olisi pidettävä lastensuojelulain 47 §:ssä tarkoitettulla tavalla selvästi vastoin hänen etuaan.

⁷⁷ Pollari & Louhiniva–Kerkelä 2013: 279–280.

⁷⁸ Mikkola & Helminen 1994: 20.

⁷⁹ Hakalehto 2016: 428.

Kuten tästäkin oikeustapauksesta käy ilmi, on lapsen edun määrittäminen melko tulkin-
nanvaraista ja vaatii erilaisten oikeuksien ja asioiden keskinäistä punnintaa. Lapsen edun
määrittäminen onkin ollut selkeästi haastavaa suomalaisessa oikeuskäytännössä, mikä
ilmenee tämän oikeustapauksen lisäksi myös siitä, että YK:n lapsen oikeuksien komitea
on joutunut antamaan Suomelle vuosina 1996, 2005 ja 2011 viralliset huomautukset,
joissa todettiin, ettei Suomessa ole riittävän hyvin ymmärretty lapsen edun käsitettä. Ko-
mitean mukaan lapsen edun ensisijaisuutta ei ole otettu riittävästi huomioon Suomen lain-
säädannössä eikä myöskään tuomioistuinratkaisuja perusteta riittävästi lapsen edun ensi-
sijaisuudelle.⁸⁰

Lastensuojelussa lapsen etu ja vanhempien ensisijainen oikeus kasvattaa lapsensa ovat
usein ristiriidassa keskenään⁸¹. Kuten jo aikaisemmin on käynyt ilmi, on lastensuojelu-
toimenpiteiden ensisijaisena tarkoituksena aina turvata lapsen edun toteutuminen. Näin
ollen onkin katsottava, että lapsen etu syrjäyttää viime kädessä ristiriidassa olevat van-
hempien oikeudet. Lapsen etua arvioitaessa tulisi kuitenkin ottaa *riittävästi* huomioon
myös vanhempien oikeudet.⁸² Esimerkiksi lapsen ja hänen huoltajiensa välistä yhteyden-
pitoa on mahdollista rajoittaa tilapäisesti sijaishuollon aikana, mikäli sen voidaan katsoa
olevan lapsen edun mukaista. Tällöin siis huoltajien EIS 8 artiklassa turvattua perhe-elä-
män suojaa on mahdollista rajoittaa lapsen edun nimissä.

Nieminen kuitenkin muistuttaa, että tilanteissa, joissa vanhempien perus- ja ihmisoikeuk-
sia joudutaan rajoittamaan lapsen edun nimissä, tulisi tilanteessa kuitenkin aina huolehtia
vanhempien ja lapsen oikeusturvasta perustuslain ja ihmisoikeussopimusten edellyttämällä tavalla. Vaikka lapsen etua voidaankin pitää yhtenä lastensuojelun tärkeimmistä
perusarvoista, ei sitä Niemisen mukaan voida kuitenkaan pitää minään ”superihmisoikeu-
tena”, joka automaattisesti syrjäyttäisi kaikki muut perus- ja ihmisoikeudet. Lapsen edun
sisältö tulisikin aina yksittäisessä tapauksessa yrittää parhaan mukaan sovittaa yhteen lap-
sen muiden perus- ja ihmisoikeuksien kanssa sekä muiden ihmisten oikeuksien kanssa.⁸³

⁸⁰ Hakalehto 2016: 427.

⁸¹ Mahkonen 2007: 117–120. Esim. EIT B.B. and F.B. v. Germany (14.03.2013) -tapauksessa vanhempien perhe-elämän suojaa oltiin rajoitettu oikeudettomasti ottamalla lapset huostaan lasten valheellisten lausuntojen vuoksi.

⁸² Rätty 2015: 12; Nieminen 2004: 597.

⁸³ Nieminen 2004: 620–621.

3. ITSEMÄÄRÄÄMISOIKEUS OSANA PERUS- JA IHMISOIKEUKSIA

3.1. Perus- ja ihmisoikeudet

Joidenkin perus- ja ihmisoikeuksien säännösten voidaan ajatella toteuttavan itsemääräämisoikeutta, mistä syystä koenkin tarpeelliseksi käsitellä hieman yleisesti perus- ja ihmisoikeuksien oikeudellista luonnetta sekä ennen kaikkea niiden lain mukaisen rajoittamisen edellytyksiä.

Perus- ja ihmisoikeuksilla tarkoitetaan ihmisten perustavanlaatuisia oikeuksia, jotka on turvattu *kaikille* luonnollisille henkilöille riippumatta esimerkiksi heidän kansalaisuudestaan, iästään, sukupuolestaan tai muusta henkilöön liittyvästä syystä⁸⁴. Perus- ja ihmisoikeuksien tärkeimpinä kriteereinä voidaan syrjimättömyyden lisäksi pitää niiden pysyvyyttä, perustavanlaatuisuutta ja yleisyyttä. Ne ovat myös hierarkkisesti ylemmän asteisiä, kuin tavalliset kansalliset lait ja muut oikeusnormit.⁸⁵ Perusoikeudet on lähtökohtaisesti sisällytetty valtioiden kansalliseen lainsäädäntöön, ja niillä viitataan ensisijaisesti valtionsisäiseen oikeuteen. Suomessa kaikki perusoikeudet on kirjattu perustuslain 2 lukuun (PL 6–23 §). Ihmisoikeudet puolestaan saavat sisältönsä kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista ja ovat luonteeltaan kansainvälisiä, joita kaikki sopimukseen sitoutuneet jäsenvaltiot ovat velvollisia noudattamaan.⁸⁶ Tutkielmani kannalta yhtenä tärkeimpänä ihmisoikeussopimuksena voidaan pitää YK:n lapsen oikeuksien yleissopimusta, joka sääntelee nimensä mukaisesti lapsille turvatuista oikeuksista⁸⁷.

Perus- ja ihmisoikeuksien syrjimättömän luonteen vuoksi kuuluvat ne yhtä lailla lapsille kuin aikuisillekin⁸⁸. Perusoikeussuojan ulottumista alaikäisiin osoittaa ennen kaikkea yhdenvertaisuudesta sääntelevä PL 6.3 §, jonka mukaan lapsia tulisi kohdella tasa-arvoisesti

⁸⁴ Arajärvi 2011: 44; Ojanen 2010: 18–19; Viljanen 2011: 89–90. Viljasen mukaan ne poikkeavatkin perustavalla tavalla sellaisista erityisistä oikeuksista, jotka ovat tunnustettuja vain joillekin erityisryhmille, kuten virkamiehille, tietyn säädyn jäsenille tai tietyn varallisuusaseman omaaville henkilöille.

⁸⁵ Arajärvi 2011: 44.

⁸⁶ Nieminen 2006: 134; Riekkinen 2005: 172; Hallberg, Karapuu, Ojanen, Tuori, Viljanen & Scheinin 2011: 29 & 35.

⁸⁷ Hakalehto-Wainio 2011: 525. LOS:ia tullaan käsittelemään tarkemmin seuraavassa alaluvussa.

⁸⁸ de Godzinsky 2012: 580; Nieminen 1990: 101; Pajulammi 2014: 91. Poikkeuksena tästä ovat kuitenkin jotkut poliittiset oikeudet, kuten esimerkiksi äänioikeus ja yhdistymisvapaus, jotka ovat oikeudellisen luonteensa vuoksi tarkoitettu ainoastaan tietyn iän ylittäneille.

yksilöinä, ja heidän tulisi saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastavalla tavalla. Lapsia tulisi siis kohdella sekä aikuisväestöön nähden, että keskenään yhdenvertaisina yksilöinä. Toisaalta lasten perus- ja ihmisoikeuksia voidaan pitää jopa laajempina kuin aikuisten, sillä lasten voidaan ajatella tarvitsevan vajaavaltaisina ja aikuisia heikompana ryhmänä erityistä suojelua ja huolenpitoa.⁸⁹ Näin ollen myös sijaishuoltolaitoksissa olevilla lapsilla tulisi siis lähtökohtaisesti olla samat perus- ja ihmisoikeudet kuin kaikilla muillakin, eikä heidän oikeuksiaan voida rajoittaa esimerkiksi laitospolttajien vedoten⁹⁰. On kuitenkin huomioitava, että vaikka perusoikeudet tulisikin turvata myös lapsille, ei lapsi ole kuitenkaan aina itse kykenevä käyttämään omia perusoikeuksiaan, vaan toisinaan lapsen huoltaja käyttää niitä hänen puolestaan⁹¹.

Kuten jo aikaisemminkin on käynyt ilmi, voidaan itsemääräämisoikeuden ajatella kuuluvan osaksi perus- ja ihmisoikeuksia, sillä joidenkin perus- ja ihmisoikeuksien tehtävänä on turvata itsemääräämisoikeutta. Perusoikeuksista itsemääräämisoikeutta voidaan ajatella turvaavan PL 7, 9, 10 ja 15 §. PL 7 § turvaa oikeuden elämään ja henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen. Tämän perusoikeuden mukaan ihmisen henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ei saa puuttua eikä myöskään vapautta riistää mielivaltaisesti ilman kunnollista lakiin perustuvaa syytä. PL 9 §:ssä on säännelty liikkumisvapaudesta, joka turvaa jokaisen vapauden liikkua maassa ja valita asuinpaikkansa sekä oikeuden lähteä maasta. PL 10 § puolestaan turvaa ihmisen yksityiselämän suojaa. Lain ensimmäisen momentin mukaan jokaisen yksityiselämä, kotirauha ja kunnia on laissa turvattu. Toinen momentti puolestaan turvaa kirjeen, puhelun ja muun luottamuksellisen viestin salaisuuden loukkaamattomuuden. PL 15 §:ssä on turvattu henkilön omaisuus. Lisäksi PL 6 §:ssä turvatulla yhdenvertaisuudella on myös merkitystä lapsen itsemääräämisoikeutta ja sen rajoittamista pohdittaessa. Lain mukaan ihmiset ovat tasavertaisia lain edessä eikä ketään saa asettaa ilman hyväksyttävää perustetta eri asemaan esimerkiksi iän, sukupuolen, alkuperän, uskonnon, kielen, terveydentilan tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.

⁸⁹ HE 108/2014 vp, s. 41; Tigerstedt-Tähtelä 2002: 675.

⁹⁰ HE 309/1993 vp, s. 23; Nieminen 2004: 606.

⁹¹ Nieminen 2013: 57. Niemisen mukaan mitä nuorempi lapsi on, sitä selvempää on, ettei lapsi itse kykene käyttämään omia perusoikeuksiaan.

Myös Suomea sitovat kansainväliset ihmisoikeussopimukset toteuttavat itsemääräämisoikeutta. Itsemääräämisoikeutta voidaan ajatella turvaavan EIS 5 artiklassa turvattu oikeus vapauteen ja turvallisuuteen, sekä ennen kaikkea sopimuksen 8 artiklassa turvattu oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämän kunnioitusta. Kyseinen artikla rajoittaa myös henkilökohtaiseen koskemattomuuteen tai itsemääräämisoikeuteen kajoamista.⁹² Lisäksi itsemääräämisoikeuden periaatteen voidaan myös ajatella olevan läheisessä kytköksessä 14 artiklassa turvattuun syrjinnän kieltoon. YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa lapsen itsemääräämisoikeutta voidaan ennen kaikkea ajatella turvaavan artiklat 12 ja 16. 12 artiklan mukaan sopimusvaltioiden tulisi taata lapselle, jonka katsotaan kykenevän muodostamaan omat näkemyksensä, oikeus ilmaista vapaasti omat näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa. 16 artiklassa puolestaan turvataan lapsen oikeus yksityisyyteen ja perhe-elämän suojaan. Artiklan mukaan lapsen yksityisyyteen, perheeseen, kotiin tai kirjeenvaihtoon ei saisi puuttua mielivaltaisesti tai laittomasti eikä hänen kunniaansa tai mainettansa saa laittomasti halventaa.

3.1.1. YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus

Koska tutkielmassani on tarkoitus tutkia nimenomaan *lapsen oikeuksien* rajoittamista, koin tarpeelliseksi käsitellä tämän luvun yhteydessä vielä erikseen YK:n lapsen oikeuksien yleissopimusta, jota voidaan pitää merkittävimpänä ihmisoikeussopimuksena lapsen oikeuksien näkökulmasta. LOS on siis kansainvälinen lasten oikeuksia sääntelevä yleissopimus, jota kaikkien sopimukseen sitoutuneiden jäsenvaltioiden tulisi noudattaa⁹³. LOS:ia voidaan pitää luonteeltaan osin *ihmisoikeussopimuksena*, joka kattaa kaikille luonnollisille henkilöille kuuluvat ihmisoikeudet sekä kokoelmana lapsen erityisoikeuksia eli *kodifikaationa*. Sopimus sisältää yhteensä 54 artiklaa, joista artikloissa 1–41 säännellään lapselle kuuluvista oikeuksista ja lopuissa täytäntöönpanoon liittyvistä asioista.⁹⁴ YK hyväksyi yleissopimuksen yleiskokouksessaan vuonna 1989 ja kansainvälisesti se

⁹² Saraviita 2011: 509.

⁹³ Mahkonen 2005: 149; Colette 2008; Ruck, Keating, Saewyc, Earls & Ben-Arieh 2014.

⁹⁴ Pajulampi 2014: 165; Mahkonen 2005: 147; Fortin 2003: 27; Hakalehto-Wainio 2011: 514. Hakalehto-Wainion mukaan sopimusta voidaankin pitää melko erikoisena kansainvälisenä instrumenttina, sillä toisaalta sopimusta voidaan pitää poikkeuksellisen laajana, kattavana ja yksityiskohtaisena, ja se sisältää lukuisia samoja oikeuksia kuin monet muutkin ihmisoikeussopimukset, mutta lisäksi se lausuu myös useista muista oikeuksista.

astui voimaan vuonna 1990⁹⁵. Suomen lainsäädäntöön kyseinen yleissopimus ratifioitiin varaumitta asetuksella⁹⁶ vuonna 1991⁹⁷. LOS:n tärkeimpänä tehtävänä oli luoda lapsiystävällisempi maailma ja yhteiskunta sekä ennen kaikkea turvata *kaikille lapsille*⁹⁸ yhtäläiset oikeudet⁹⁹. Hakalehto-Wainion mukaan LOS:ia voidaankin pitää avaimena lasten oikeuksien syvälliseen ymmärtämiseen, sillä mistään muualta lainsäädännöstämme ei löydy yhtä kattavaa ja selkeää ilmaisua lasten oikeuksista¹⁰⁰.

Unicefin mukaan LOS:ia voidaan pitää hyvinkin merkittävänä asiakirjana lapsen oikeuksien näkökulmasta, sillä se toi mukanaan vahvan kansainvälisen hyväksynnän sille, että lapsuus on jo itsessään tärkeä, eikä vain kulkua aikuisuuteen¹⁰¹. Hakalehto-Wainion mukaan LOS:n onkin katsottu olevan ensimmäinen askel siihen suuntaan, että lasten edes ylipäättään tunnustetaan olevan ihmisiä¹⁰². Lisäksi sopimuksen merkittävyyden puolesta puhuu myös se, että se on Geneven sopimusten ohella maailman laajimmin ratifioitu ihmisoikeusasiakirja, eikä mikään muu ihmisoikeussopimus ole koskaan astunut voimaan yhtä nopeasti¹⁰³. LOS:ia pidetäänkin tärkeänä osana laajaa ihmisoikeusverkostoa, ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on todennut sopimuksen sisältävän ne standardit, joiden mukaan lapsen ihmisoikeuksia tulisi tarkastella¹⁰⁴. LOS:ia voidaan pitää ensimmäisenä ihmisoikeussopimuksena, joka sääntelee nimenomaisesti alle 18-vuotiaiden lasten ihmisoikeuksista¹⁰⁵. Pajulammen mukaan LOS:ia on kuvailtu kansainvälisessä oikeuskirjallisuudessa erityisen edistykselliseksi ja innovatiiviseksi ihmisoikeusinstrumentiksi¹⁰⁶.

⁹⁵ Sopimuksen solmiminen ei kuitenkaan ollut mikään itsestäänselvyys, sillä sopimuksen laatimiseen kriittisesti suhtautuvat olivat sitä mieltä, että lasten oikeudet tulevat jo riittävästi turvatuiksi yleisessä ihmisoikeuskontekstissa, eikä erityistä asiakirjaa näin ollen tarvittaisi. Sopimuksen puolestapuhujat puolestaan korostivat, että ainoastaan tällainen erityisesti lasten tarpeita vastaamaan laadittu sopimus voisi tarjota lapsille heidän tarvitsemansa suojelun. (Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013: 17–18.)

⁹⁶ Asetus lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen voimaansaattamisesta sekä yleissopimuksen eräiden määräysten hyväksymisestä annetun lain voimaantulosta (60/1991).

⁹⁷ Mahkonen 2005: 144; Pajulammi 2014: 164–165.

⁹⁸ LOS 2 artiklan mukaan tämä kattaa myös esimerkiksi vierailijat, pakolaiset, siirtotyöläisten lapset sekä valtiossa laittomasti olevat lapset.

⁹⁹ Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013: 17. Vielä 1970-luvulla ihmisoikeudet ja lasten oikeudet olivat kaukana toisistaan. Tuolloin esim. kansainväliset lapsijärjestöt kuten Unicef eivät vielä käyttäneet toiminnassaan käsitettä ”oikeus” eikä heidän tavoitteisiinsa myöskään kuulunut suojella tai edistää lasten juridisia oikeuksia.

¹⁰⁰ Hakalehto-Wainio 2011: 525.

¹⁰¹ Unicef 2011: 5.

¹⁰² Hakalehto-Wainio 2011: 513. Ks. myös Daiute 2008.

¹⁰³ Unicef 2011: 5; Nieminen 2006: 135; Fortin 2003: 12; Ruck ym. 2014.

¹⁰⁴ Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013: 21; Hakalehto 2016: 1187.

¹⁰⁵ Ruck ym. 2014; Fortin 2003: 27.

¹⁰⁶ Pajulammi 2014: 207.

Vaikka LOS:ia voidaankin pitää hyvin merkittävänä ihmisoikeussopimuksena, ei YK:n jäsenvaltioiden ole kuitenkaan ollut pakko ratifioida kyseistä sopimusta kansalliseen lainsäädäntöönsä. Yhdysvaltoja ja Somaliaa lukuun ottamatta kaikki muut jäsenvaltiot (yhteensä 191) ovat kuitenkin ratifioineet kyseisen sopimuksen.¹⁰⁷ Sopimuksen 42 artiklan mukaan sopimukseen sitoutuneiden valtioiden on ryhdyttävä aktiivisiin toimiin saattaakseen sopimus laajalti tunnetuksi kansallisesti. Sopimuksen noudattaminen ja siinä turvattujen oikeuksien edistäminen kuuluu kaikkien lasten kanssa tekemisissä olevien virkamiesten, kuten lastensuojelutyöntekijöiden, velvollisuuksiin¹⁰⁸. LOS 43 artiklan mukaan sopimuksen soveltamista valvoo *lapsen oikeuksien komitea*, jonka tehtävänä on tutkia sopimusvelvoitteiden edistymistä kaikissa sopimusvaltioissa¹⁰⁹.

LOS on ominaisuuksiltaan *oikeuspohjainen*, joka tunnustaa lapset itsenäisiksi ihmisyksilöiksi ja oikeussubjekteiksi. Jotta lapsi pystyisi todellisuudessa nauttimaan hänelle turvatuista oikeuksista, tarvitaan tällöin kuitenkin kollektiivisia järjestelmiä turvaamaan nämä oikeudet.¹¹⁰ LOS 4 artiklan mukaan valtion viranomaisten tulisi turvata lapsen kaikki oikeudet sekä suojella ja edistää niitä. Tämän turvaamiseksi heiltä edellytetään hallinnollisia, lainsäädännöllisiä ja muita toimenpiteitä. Lapsen oikeuksien komitea on antanut LOS:n neljälle artiklalle *sopimuksen yleisperiaatteen* aseman. Nämä yleisperiaatteet ovat lapsen oikeus kehitykseen (art. 2), lapsen edun ensisijaisuus (art. 3)¹¹¹, syrjimättömyys (art. 6) sekä oikeus vaikuttaa itseään koskeviin asioihin (art. 12). Nämä yleisperiaatteet tulisi komitean mukaan ottaa huomioon kaikkien sopimuskohtien tulkinnoissa.¹¹²

Kuten jo aikaisemminkin on käynyt ilmi, voidaan LOS:ia pitää painoarvoltaan merkityksellisenä oikeuslähteenä kaikissa niissä tilanteissa, joissa kyse on lapsen oikeudellisesta

¹⁰⁷ Mahkonen 2005: 149; Fortin 2003: 12; Ruck ym. 2014.

¹⁰⁸ Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013: 43.

¹⁰⁹ Colette 2008; Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013: 45–46. Komitea koostuu 18 itsenäisestä sekä eritaustaisesta asiantuntijajäsenestä, jotka sopimusvaltiot ovat valinneet neljäksi vuodeksi kerrallaan (LOS 43 artikla).

¹¹⁰ Tigerstedt-Tähtelä 2002: 675–676.

¹¹¹ Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksesta ei löydy sellaista yleistä lapsen etuun kiinnittyvää ulottuvuutta, mikä meidän oikeusjärjestyksemme tulee YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen kautta (Mäntylä 2012: 80).

¹¹² YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 5 (CRC/C/GC/5). Ks. myös Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013: 19; Ihmisoikeusliitto 2002: 676; Unicef 2011: 5; Fortin 2003: 37. Fortin on kuitenkin huomauttanut, ettei näitä yleisperiaatteen asemassa olevia oikeuksia tulisi todellisuudessa pitää tärkeämpinä, kuin muita sopimuksessa lueteltuja oikeuksia.

asemasta. Hakalehto-Wainion mukaan LOS:ia on kuitenkin kritisoitu melko paljon sen heikon täytäntöönpanomekanisminsa vuoksi, sillä sopimuksen täytäntöönpano on käytännössä jätetty kokonaan sopijavaltioiden hallitusten tehtäväksi. Näin ollen sopimuksen noudattaminen riippuu paljolti valtioiden halukkuudesta ottaa komitean antamat suosittukset ja kritiikki huomioon.¹¹³ Myöskään Suomessa LOS:ia ja sen merkitystä ei tunneta vielääkään riittävän hyvin siitä huolimatta, että se on implementoitu kansalliseen lainsäädäntöömme jo yli kaksikymmentä vuotta sitten. Sopimus ei olekaan saanut kovinkaan suurta painoarvoa suomalaisessa oikeuskäytännössä, eikä Hakalehto-Wainion mukaan sopimukseen viitata vielääkään säännöllisesti lapsia koskevan lainsäädännön valmistelun yhteydessä tai tuomioistuimissa.¹¹⁴

Hakalehto-Wainio ja Nieminen muistuttavatkin, että LOS on yhtä velvoittava kuin kaikki muutkin Suomea sitovat ihmisoikeussopimukset, ja koska se on saatettu laintasoisesti voimaan, on se näin ollen voimassa saman tasoisena kuin kaikki muutkin eduskunnan säätämät kansalliset lait¹¹⁵. Hakalehto-Wainion mukaan sopimuksen luonne juridisesti velvoittavana sääntelynä näyttäisi kuitenkin jääneen meillä Suomessa hieman epäselväksi, ja sopimuksen sisältämät oikeudet saatetaankin mieltää ennemminkin julistuksenomaisiksi toiveiksi siitä, miten lapsia tulisi kohdella. Hakalehto-Wainion mukaan mahdollinen selitys sopimuksen vähäiseen huomioimiseen saattaa löytyä sopimuksen sisällyksestä, jota ei ehkä ole täysin ymmärretty täällä. Tämän näkemyksen puolesta näyttäisi puhuvan myös se, että sopimukseen sisältyvien periaatteiden sisältöä ei ole juurikaan täsmennetty suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa.¹¹⁶ Hakalehto-Wainion mukaan Suomessa tarvittaisiinkin paitsi sopimuksen määräykset yhä paremmin huomioon ottavaa lainsäädäntöä, oikeuskäytäntöä ja viranomaiskäytäntöjä, kuin myös aktiivista asianajoa, jotta lapsen oikeudet voisivat tosiasiallisesti saavuttaa Suomessa lapsen oikeuksien sopimuksessa tarkoitetun tason.¹¹⁷

¹¹³ Hakalehto-Wainio 2011: 513–515.

¹¹⁴ Silloinkin kun sopimukseen viitataan, mainitaan silloin Hakalehto-Wainion mukaan vain lähinnä joitakin artikloita, mutta sopimuksen merkitystä kyseisessä asiassa ei kuitenkaan tarkastella tarkemmin (Hakalehto-Wainio 2011: 510).

¹¹⁵ Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013: 43.

¹¹⁶ Hakalehto-Wainio 2011: 510–511.

¹¹⁷ Hakalehto-Wainio 2011: 525.

3.2. Perus- ja ihmisoikeuksien lainmukainen rajoittaminen

Koska itsemääräämisoikeuden voidaan ajatella kuuluvan osaksi perus- ja ihmisoikeuksia, tulisi itsemääräämisoikeutta rajoitettaessa noudattaa samoja rajoittamisen edellytyksiä, kuin perusoikeuksiakin rajoitettaessa. Kaikkea tässä luvussa käsiteltävää perusoikeuksien rajoittamiseen liittyvää käytäntöä tulisi siis noudattaa myös lastensuojelulain mukaisia rajoitustoimenpiteitä toteutettaessa. Tarkempaa sääntelyä nimenomaan sijaishuollossa olevan lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittamisesta löytyy lastensuojelulain 11 luvusta. Lastensuojelulaissa säänneltyjä rajoitusedellytyksiä tullaankin käsittelemään tarkemmin tutkielman luvuissa 4 ja 5.

Vaikka perusoikeuksien tunnusmerkkinä voidaankin pitää niiden pysyvyyttä ja perustavanlaatuisuutta, eivät ne kaikki voi HE:n mukaan kuitenkaan olla yleisesti niin ehdottomia, etteikö niitä voitaisi missään olosuhteissa ja missään laajuudessa rajoittaa¹¹⁸. Poikkeuksena ovat tosin ne perusoikeussäännökset, jotka on kirjoitettu ehdottoman ja täsmällisen kiellon muotoon, ja joita ei siis lain mukaan ole normaaliolosuhteissa lainkaan mahdollista rajoittaa¹¹⁹. Perusoikeuden rajoittamisella tarkoitetaan siis jonkin perusoikeussäännöksen soveltamisalan piirissä olevan oikeuden kaventamista tai julkisen vallan puuttumista perusoikeussäännöksen suojaamaan yksilön oikeusasemaan. Tällöin yksilö ei voi käyttää oikeuttaan täysimääräisesti siltä osin kuin sitä on rajoitettu.¹²⁰

Perusoikeuksien rajoittamista pidetään *julkisen vallan käyttönä*, jonka tulisi PL 2.3 §:n mukaan perustua aina lakiin¹²¹. Suomen perustuslaista ei kuitenkaan löydy mitään yleistä perusoikeuksien rajoitussäännöstä, vaan perustuslakivaliokunta on sisällyttänyt perusoikeuksien rajoittamista koskevan ohjeistuksen mietintöönsä (PeVM 25/1994 vp)¹²². Perustuslakivaliokunnan mietinnön mukaan perusoikeuden rajoittamisen tulisi aina olla *poikkeuksellista*, ja sitä voidaankin pitää hyväksyttävänä ainoastaan perustuslakivaliokunnan määrittelemien yleisten rajoitusedellytysten täytyessä. Näitä rajoitusedellytyksiä

¹¹⁸ HE 309/1993 vp, s. 29.

¹¹⁹ Jyräni 2000: 291–292. Tällaisia ovat esimerkiksi syrjintäkielto (PL 6.2 §), kuolemanrangaistuksen, kidutuksen ja ihmisarvoa loukkaavan kohtelun kielto (PL 7.2 §) sekä taannehtivan rikoslain kielto (PL 8 §).

¹²⁰ Viljanen 2001: 12–14.

¹²¹ Valvira 2013c.

¹²² Kumpuvuori 2006; Saraviita 2011: 135; Rätty 2015: 515.

ovat lakiperusteisuus, täsmällisyys ja tarkkarajaisuus, hyväksyttävyyys, suhteellisuus, ydinalueen koskemattomuus, oikeusturvavaatimus sekä ihmisoikeusvelvoitteiden noudattaminen.¹²³ Myös perustuslain muuttamista koskevassa HE:ssä on todettu, että perusoikeusturvan kannalta on tärkeää, että perusoikeusrajoitukset kyetään pitämään mahdollisimman vähäisinä¹²⁴. PL 23 §:stä löytyy kuitenkin sääntelyä perusoikeuksien rajoittamisesta *poikkeusoloissa*. Kyseisen säännöksen mukaan perusoikeuksia voidaan tilapäisesti rajoittaa eduskunnan säätämällä lailla Suomeen kohdistuvan aseellisen hyökkäyksen¹²⁵ tai vakavuudeltaan aseelliseen hyökkäykseen lain mukaan rinnastettavien kansakuntaa uhkaavien poikkeusolojen aikana¹²⁶.

Lakiperusteisuuden mukaan perusoikeusrajoituksen sisällön on tultava aina suoraan eduskunnan säätämästä laista. Lainsäätäjän on siis kiellettyä delegoida perusoikeuksien rajoittamista koskevaa toimivaltaa lakia alemmalle säädöstasolle.¹²⁷ Lainsäätäjän tulisi myös varmistaa, että laista ilmenee riittävän täsmällisesti, keihin rajoitustoimenpiteet voidaan kohdistaa, kuka on oikeutettu käyttämään rajoitustoimenpiteitä ja miten rajoitustoimenpiteitä sovellettaessa on meneteltävä. Lisäksi rajoitustoimenpiteiden tulisi myös olla tarkkarajaisia ja riittävän täsmällisesti määriteltyjä laissa, jotta lainsoveltajat eivät soveltaisi niitä vahingossa väärin perustein. Toisin sanoen lainsäätäjän tulisi siis pitää huoli siitä, että rajoituksen olennainen sisältö ilmenee suoraan laista.¹²⁸ Hyväksyttävyyysvaatimuksen mukaan lainsäätäjän tulisi varmistaa, että rajoitusperusteet ovat perusoikeusjärjestelmämme kannalta hyväksyttäviä, ja että niillä on jokin painava yhteiskunnallinen tarve. Jotta tämä hyväksyttävyyysvaatimus täyttyisi, tulisi lainsäätäjän pitää huoli siitä, että rajoitusperuste ilmenee selkeästi joko säädöstekstistä tai asianomaisen lakiehdotuksen perusteluista.¹²⁹

¹²³ PeVM 25/1994 vp, s. 5; Viljanen 2001: 37–38.

¹²⁴ HE 309/1993 vp, s. 29.

¹²⁵ Tuori 2011: 822. Tuorin mukaan aseellinen hyökkäys ei ole sidottu muodolliseen sotatilajulistukseen.

¹²⁶ HE 309/1993 vp, s. 77 mukaan tällaisilla poikkeusoloilla tarkoitetaan samaa kuin *yleisen hätätilan* käsitteellä Euroopan ihmisoikeussopimuksen 15 artiklassa ja KP-sopimuksen 4 artiklassa.

¹²⁷ PeVM 25/1994 vp, s. 5; HE 309/1993 vp mukaan perusoikeusrajoitukset eivät siis saisi perustua esimerkiksi asetuksiin, kunnallisiin sääntöihin tai hallinnollisiin määräyksiin.

¹²⁸ HE 309/1993 vp, s. 29 mukaan laista tulee käydä selville esimerkiksi rajoituksen laajuus ja sen täsmälliset edellytykset, ja perusoikeuksien rajoittaminen olisi sallittua vain hyväksyttävillä perusteilla.

¹²⁹ PeVM 25/1994 vp, s. 5.

Suhteellisuusvaatimus puolestaan edellyttää sitä, että perusoikeusrajoitukset ovat *välttämättömiä* hyväksyttävän tarkoituksen saavuttamiseksi, eli toisin sanoen lainsoveltajien tulisi huolehtia, että käytetyt rajoitustoimenpiteet eivät ole ankarampia kuin tavoitteen saavuttamiseksi on tilanteessa tarpeellista¹³⁰. Ydinalueen koskemattomuuden vaatimus puolestaan turvaa sen, että lainsäätäjä ei voi tavallisella lailla puuttua perusoikeuden ytimeen esimerkiksi säätämällä siihen rajoituksia¹³¹. Oikeusturvavaatimuksen tarkoituksena on turvata se, että henkilön perusoikeuksia rajoitettaessa lainsoveltajat huolehtivat aina riittävästä oikeusturvajärjestelystä, kuten esimerkiksi muutoksenhakuoikeudesta. Ihmisoikeusvelvoitteiden noudattamisen vaatimus puolestaan tarkoittaa sitä, että lainsäätäjän säätämät perusoikeusrajoitukset eivät saa olla ristiriidassa Suomea sitovien kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa.¹³² Jotta jotain perusoikeutta voitaisiin lain mukaan rajoittaa, tulisi siis kaikkien edellä mainittujen yleisten rajoitusedellytysten asettamat vaatimukset täytyä samanaikaisesti¹³³.

Edellä mainittujen perustuslakivaliokunnan määrittelemien rajoitusedellytysten lisäksi perusoikeuksien rajoittamisen hyväksyttävyyttä voi myös puoltaa niin kutsuttu *kollisiotilanne* eri perusoikeuksien välillä. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että yhden perusoikeuden toteutuminen estää tai rajoittaa toisen perusoikeuden toteutumista. Esimerkiksi yhden henkilön perusoikeuden toteutuminen voi johtaa toisen henkilön perusoikeuden loukkaukseen, jolloin tuon perusoikeusloukkauksen poistaminen edellyttää tämän ensimmäisen henkilön perusoikeuden rajoittamista.¹³⁴ Käytännön esimerkkinä edellä mainitunlaisesta perusoikeuksien kollisiotilanteesta voisi olla tilanne, jossa sijaishuoltolaitoksessa olevan lapsen henkilökohtaista vapautta jouduttaisiin rajoittamaan esimerkiksi eristämällä hänet muista lapsista erilliseen tilaan, mikäli hän väkivaltaisella käyttäytymisellään uhkasi vaarantaa muiden sijaishuollossa olevien lasten turvallisuutta. Tällä henkilökohtaista vapautta rajoittavalla toimenpiteellä turvattaisiin näin muiden laitoksessa olevien lasten perusoikeuden eli henkilökohtaisen koskemattomuuden toteutuminen.

¹³⁰ PeVM 25/1994 vp, s. 5; ks. myös Murto 2013.

¹³¹ PeVM 25/1994 vp, s. 5; ks. myös Kumpuvuori 2006.

¹³² PeVM 25/1994 vp, s. 5.

¹³³ Viljanen 2001: 38. Luettelo ei ole kuitenkaan sillä tavoin tyhjentävä, etteikö millään muilla seikoilla voisi olla merkitystä perusoikeusrajoitusten sallittavuutta arvioitaessa.

¹³⁴ Kumpuvuori 2006.

Perusoikeuksien kollisiotilanne voi myös johtua siitä, että saman henkilön kaksi eri perusoikeutta ovat keskenään ristiriidassa. Tällöin henkilön yhtä perusoikeutta voidaan joutua rajoittamaan, jotta toinen perusoikeus voisi toteutua täysimääräisesti.¹³⁵ Esimerkkitapauksena tällaisesta kollisiotilanteesta voisi olla tilanne, jossa sijaishuollossa olevan lapsen yhteydenpitoa hänen vanhempiansa jouduttaisiin rajoittamaan sijaishuollon aikana, jos esimerkiksi lapsen ja vanhempien välisen tapaamisen aikana lapsella olisi suuri todennäköisyys joutua esimerkiksi vanhempiensa henkisen tai fyysisen väkivallan uhriksi. Tällöin lapsen yksityisyyden suoja jouduttaisiin siis rajoittamaan, jotta oikeus fyysiseen koskemattomuuteen voisi toteutua täysimääräisesti. Tällaiset perusoikeuksien kollisiotilanteet voivat olla melko monimutkaisia ja johtaa monenlaisiin eri tulkintoihin, sillä ratkaisut vaativat aina tilannekohtaista punnintaa siitä, kummalle perusoikeudelle on annettava suurempi painoarvo kyseistä tapausta tarkasteltaessa. Viljasen mukaan tällaisissa kollisiotilanteissa ihanteellisinta olisikin aina pyrkiä sellaiseen ratkaisuun, joka turvaisi mahdollisimman pitkälle kaikkien kilpailevien perusoikeuksien samanaikainen toteutuminen.¹³⁶

Kuten jo aikaisemminkin on käynyt ilmi, on lasten oikeussubjektius eli tasavertaisuus suhteessa aikuisiin tunnistettu perustuslaissamme, mutta toisaalta lapset on myös asetettu tiettyssä suhteessa erityisasemaan perustuslaissamme. Lasten perusoikeuksia ei kuitenkaan heidän suojelemisensä nimissä ole mahdollista rajoittaa mielivaltaisesti. Lähtökohdana lasten perusoikeuksia rajoitettaessa voidaankin pitää samoja perusoikeuksien rajoitusperusteita kuin aikuistenkin osalta. Lasten erityisasema saattaa kuitenkin joissain tilanteissa oikeuttaa myös normaalia pidemmälle menevää rajoittamista, kuin mihin aikuisten osalta olisi mahdollista ryhtyä. Tällainen pidemmälle menevä rajoittaminen voi olla mahdollista ennen kaikkea lapsen edun turvaamiseksi.¹³⁷ Juuri tällaiseen pidemmälle menevään rajoittamiseen joudutaankin aika ajoin turvautumaan sijaishuoltolaitoksissa lapsen oman tai muiden laitoksessa olevien lasten tai henkilökunnan edun turvaamiseksi.

Myös ihmisoikeuksia on joissain poikkeuksellisissa tilanteissa mahdollista rajoittaa. Euroopan ihmisoikeussopimus ja YK:n kansalais- ja poliittisten oikeuksien sopimus sallivat

¹³⁵ Kumpuvuori 2006.

¹³⁶ Viljanen 2001: 12.

¹³⁷ Nieminen 2004: 280.

joidenkin ihmisoikeuksien rajoittamisen *yleisen hätätilan* aikana. Euroopan ihmisoikeus-sopimuksen 15 artiklan mukaan sopimuspuolet voivat ryhtyä toimiin, jotka merkitsevät poikkeamista ihmisoikeussopimuksen mukaisista velvoitteista sodan tai muun yleisen hätätilan aikana, joka uhkaa kansakunnan elämää, siinä laajuudessa kuin tilanne välttämättä vaatii edellyttäen kuitenkin, etteivät tällaiset toimet ole ristiriidassa valtion muiden kansainvälisen oikeuden mukaisten velvoitteiden kanssa. Sopimuksissa on kuitenkin lueteltu myös sellaiset ihmisoikeudet, joita ei edes poikkeustilanteessa ole mahdollista rajoittaa.¹³⁸

Lastensuojelulaissa määritellyistä rajoitustoimenpiteistä yhteydenpidon rajoitus, omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen sekä erityinen huolenpito rajoittavat PL 10 §:ssä turvattua yksityiselämän suojaa. Liikkumisvapauden rajoittaminen puolestaan rajoittaa PL 9 §:ssä turvattua liikkumisvapautta. Henkilöntarkastus- ja katsastus, kiinnipitäminen, eristäminen ja erityinen huolenpito puolestaan rajoittavat PL 7 §:ssä turvattua oikeutta elämään ja henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen. Aineiden ja esineiden haltuunotto rajoittaa PL 15 §:ssä turvattua omaisuuden suojaa.

3.3. Suostumukseen perustuva perusoikeuksien rajoittaminen

Perusoikeuksien rajoituskäytännön yhteydessä herää myös kysymys, onko henkilön perusoikeuksia mahdollista rajoittaa hänen omalla *suostumuksellaan*. Kumpuvuoren mukaan erityisesti silloin, kun laissa ei ole nimenomaista säännöstä perusoikeuksien rajoittamiselle, on käytäntönä yleensä ollut, että henkilö on itse oikeutettu päättämään, käyttääkö hän perusoikeuksiaan vai ei. Tällöin hän siis periaatteessa voisi omalla suostumuksellaan luopua vetoamasta perusoikeussuojaansa. Mahdollisuus luopua kokonaan ja lopullisesti omista perusoikeuksistaan sotii kuitenkin täysin sitä perusoikeuksien korotettua arvoa ja pysyvyyttä vastaan, minkä perustuslainsäätäjä on perusoikeuksille tietoisesti antanut, joten se ei käytännössä ole mahdollista. Yksittäisistä perusoikeuksista luopuminen suostumuksella saattaa kuitenkin joissain tilanteissa olla mahdollista.¹³⁹

¹³⁸ Ihmisoikeudet.net 2017. Tällaisia ovat oikeus elämään, julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun kielto, orjuuden kielto ja ajatuksen, omantunnon ja uskonnon vapaus.

¹³⁹ Kumpuvuori 2006.

Perustuslakivaliokunta on tosin pitänyt henkilön omaan suostumukseen perustuvaa perusoikeuksien rajoittamista ongelmallisena. Valiokunnan mukaan suostumukseen perustuvaa rajoittamista on nimittäin vaikea sovittaa yhteen PL 2.3 §:ssä vahvistettuun oikeusvaltioperiaatteeseen sisältyvän vaatimuksen kanssa siitä, että julkisen vallan käytön tulee perustua aina lakiin. Perustuslakivaliokunta ei kuitenkaan ole nimenomaisesti kieltänytään suostumukseen perustuvaa perusoikeuden rajoittamista.¹⁴⁰

Onkin tärkeää, että perusoikeuksien rajoittamiselle omalla suostumuksella asetetaan jonkinlaisia rajoituksia. Suostumus ei ensinnäkään voi ulottua perusoikeuksiin kokonaisuudessaan, eikä se myöskään voi ulottua perusoikeuden ytimeen niin, että rajoittamalla sen sisältö tulisi tyhjäksi. Henkilö ei myöskään voi pysyvästi suostumuksella luopua omista perusoikeuksistaan, vaan hänellä tulee olla mahdollisuus halutessaan muuttaa vielä mielestään myöhemmin. Suostumuksen tulisi myös ennen kaikkea perustua aina *aitoon vapaaehtoisuuteen*, ja suostumuksen sisällön tulisi olla täsmällisesti ja etukäteen laadittu. Lisäksi tulisi aina kiinnittää huomiota siihen, onko suostumuksen antaja varmasti ymmärtänyt suostumuksensa merkityksen ja siitä aiheutuvat seuraukset.¹⁴¹

Erityisesti alaikäisen lapsen suostumuksen aidon vapaaehtoisuuden varmistamista voidaan pitää hankalana, sillä lapsi ei välttämättä ymmärrä suostumuksensa todellista merkitystä ja siitä mahdollisesti aiheutuvia seurauksia. Suostumukseen perustuvaa rajoittamista harkittaessa tulisi ennen kaikkea ottaa huomioon lapsen ikä ja kehitystaso, eikä rajoittamista lapsen omalla suostumuksella voida käytännössä pitää täysin mahdottomana.¹⁴² Rädyn mukaan esimerkiksi sijaishuollossa olevalle 15 vuotta täyttäneelle lapselle voitaisiin käytännössä suorittaa huumetesti hänen omalla suostumuksellaan, vaikkei lastensuojelulain mukaisen henkilökatsastuksen edellytykset muuten täytyisikään. Hän kuitenkin muistuttaa, että lapsen perusoikeuksia rajoitettaessa tärkeimpänä kriteerinä tulisi aina olla lapsen etu.¹⁴³ Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa EOAK 1528/2009 on kuitenkin päädytty päinvastaiseen ratkaisuun, sillä EOA oli ratkaisussaan katsonut,

¹⁴⁰ PeVM 25/1994 vp, s. 6.

¹⁴¹ Kumpuvuori 2006.

¹⁴² Valvira 2013c.

¹⁴³ Rätty 2007: 338–339.

ettei huumetestausta voitu pitää lainmukaisena lapsen omaan suostumukseen vedoten tilanteessa, jossa henkilönkatsastuksen lailliset edellytykset eivät muuten täytyneet¹⁴⁴. Suostumukseen perustuvaa perusoikeuksien rajoittamista voidaan siis pitää melko tulkinanvaraisena, sillä siitä ei löydy tarkempaa sääntelyä lainsäädännöstämme eikä suostumukseen perustuvasta rajoittamisesta näyttäisi myöskään löytyvän mitään kaikkialla yhtenäisesti noudatettavaa toimintatapaa.

Mikäli henkilön perusoikeuksia päädytään rajoittamaan hänen suostumuksellaan, tulisi tämän suostumuksen lähtökohtaisesti perustua perusoikeuden haltijan *omaan suostumukseen*, eikä tällaista oikeutta suostumuksen antamiselle voida yleensä antaa esimerkiksi alaikäisen lapsen huoltajalle¹⁴⁵. Sijaishuoltolaitokseen sijoitetun lapsen vanhemmat eivät siis käytännössä voisi antaa lapsen puolesta suostumusta lapsen perusoikeuksien rajoittamiselle. Tilannetta on tosin pohdittava toisin, mikäli rajoitustoimenpiteen kohteena oleva lapsi itse todistettavasti ymmärtää suostumuksen merkityksen ja on itsekin suostumuksen kannalla.¹⁴⁶ Huoltajalla on tästä huolimatta kuitenkin mahdollisuus antaa suostumuksensa sellaisiin tavalliseen kotikasvatukseen liittyviin rajoituksiin, joita pidetään yleisesti hyväksyttävänä, ja jotka ovat perheessä tai laitoksessa yleisesti käytettyjä sääntöjä¹⁴⁷.

Jotta lapsen perusoikeuden rajoittamista suostumuksella voitaisiin pitää hyväksyttävänä, tulisi suostumuksen vapaaehtoisuuden siis olla aitoa ja todistettua. Lapsen alisteisen aseman vuoksi varsinkin suostumuksen pyytämistä voidaan kuitenkin aina pitää kyseenalaisena, sillä lapsi voi tilanteessa kokea, ettei hänellä käytännössä ole mahdollisuutta kieltäytyä tällaisen suostumuksen antamisesta. Tällaisessa tilanteessa suostumuksen ei voidakaan katsoa perustuvan aitoon vapaaehtoisuuteen. Näin ollen varsinkin ympärivuorokautisissa sijaishuoltoyksiköissä lapsen antamaan suostumukseen tulisi aina suhtautua varauksellisesti, ja suostumuksen aito vapaaehtoisuus tulisi aina varmistaa huolellisesti.¹⁴⁸

¹⁴⁴ EOAK 1528/2009.

¹⁴⁵ Rätty 2007: 338–339. Rädyn mukaan poikkeuksena tästä voidaan kuitenkin pitää terveydenhuollossa annettavia suostumuksia ja päätöksiä esimerkiksi lapselle suoritettavista hoitotoimenpiteistä, jolloin lapsen huoltaja on oikeutettu antamaan suostumuksen hoitotoimenpiteeseen lapsen puolesta, jos lapsi on esimerkiksi liian nuori tai ei jostain muusta syystä itse kykene tekemään tällaista päätöstä.

¹⁴⁶ Rätty 2007: 338–339.

¹⁴⁷ Rätty 2015: 526–527.

¹⁴⁸ Rätty 2007: 338–339; Saastamoinen 2008: 149.

4. LAPSEN ITSEMÄÄRÄÄMISOIKEUDEN RAJOITTAMINEN SIJAISHUOL- TOLAITOKSESSA

4.1. Itsemääräämisoikeus

Itsemääräämisoikeudella tarkoitetaan henkilön oikeutta tehdä itsenäisiä päätöksiä, valintoja ja ratkaisuja itseään koskevissa asioissa¹⁴⁹. Itsemääräämisoikeuden perustana voidaan pitää perustuslain 1 §:n 2 momenttia, jonka mukaan valtiosäännön tulisi turvata ihmisarvon loukkaamattomuus, yksilön vapaus ja oikeudet sekä edistää oikeudenmukaisuutta yhteiskunnassa. HE:n mukaan kyseisen säännöksen piiriin kuuluu monien muiden oikeuksien käytön perustana oleva yksilön *itsemääräämisoikeus* eli vapaus määrätä itsettään ja toimistaan¹⁵⁰. Sosiaalihuollon palveluissa itsemääräämisoikeudella tarkoitetaan myös asiakkaiden toivomusten ja mielipiteiden kunnioittamista¹⁵¹. Itsemääräämisoikeudessa on ennen kaikkea kyse henkilökohtaisesta vapaudesta, fyysisestä ja psyykkisestä koskemattomuudesta sekä yksityisyyden suojasta, jotka ovat kaikki perustuslaissa turvattu perusoikeuksia¹⁵².

HE:n mukaan itsemääräämisoikeuden käyttäminen edellyttää kuitenkin aina henkilöltä *kompetenssia*¹⁵³, eli kykyä ymmärtää erilaiset ratkaisuvaihtoehdot sekä kykyä arvioida näiden ratkaisujen mahdolliset seuraukset. Lisäksi tulisi kyetä näiden vaihtoehtojen perusteella tehdä tilanteen edellyttämä ratkaisu. Itsemääräämisoikeuden käyttämisen perustana on toisin sanoen kyky rationaaliseen ajatteluun ja päätöksentekoon.¹⁵⁴ Näin ollen esimerkiksi pienillä lapsilla ei voida samalla lailla ajatella olevan mahdollisuutta käyttää itsemääräämisoikeuttaan, kuin aikuisilla¹⁵⁵. Alentuneella itsemääräämiskyvyllä puolestaan tarkoitetaan sellaista tilaa, jossa henkilön kyky ymmärtää käyttäytymisensä seurauksia ja tehdä itseään koskevia ratkaisuja on heikentynyt esimerkiksi vamman, sairauden,

¹⁴⁹ HE 108/2014 vp, s. 86. Ks. myös Launis & Rääkkä 1993: 3; Weir, Cooney, Walter, Moss & Carter 2017: 1 & PACER Center 2017.

¹⁵⁰ HE 108/2014 vp, s. 86.

¹⁵¹ Valvira 2013c; Tuori & Kotkas 2016: 508.

¹⁵² HE 108/2014 vp, s. 86; Ks. myös Pollari & Louhiniva-Kerkelä 2013: 278.

¹⁵³ HE 108/2014 vp, s. 86 mukaan tästä voidaan myös käyttää käsitettä ”itsemääräämiskyky”.

¹⁵⁴ HE 108/2014 vp, s. 86; Valvira 2014; Rössler 2002.

¹⁵⁵ McNeil 2005.

päihtymyksen tai muun vastaavan syyn vuoksi pysyvästi, pitkäaikaisesti, toistuvasti tai tilapäisesti¹⁵⁶.

Asiakkaan itsemääräämisoikeuden turvaaminen on yksi sosiaalihuollon asiakaslain keskeisimmistä tavoitteista¹⁵⁷. Itsemääräämisoikeutta voidaan nykyään pitää myös yleisesti hyväksyttynä oikeusperiaatteena länsimaisissa oikeuskulttuureissa¹⁵⁸. Kuten jo edeltäväsikin luvusta on käynyt ilmi, heijastuu itsemääräämisoikeuden ydinajatus useammasta perus- ja ihmisoikeuden normista. Käsitteenä itsemääräämisoikeus ei kuitenkaan sellaisenaan löydy esimerkiksi Suomen perustuslaista.¹⁵⁹ Kun lähtökohtana on aina pidettävä sitä, että perus- ja ihmisoikeudet kuuluvat yhtä lailla lapsille kuin aikuisillekin, niin myös itsemääräämisoikeuden voidaan lähtökohtaisesti ajatella kuuluvan myös alaikäisille lapsille¹⁶⁰.

Pollarin ja Louhiniva-Kerkelän mukaan se, millainen mahdollisuus alaikäisellä on vaikuttaa itseään koskeviin asioihin, voidaan kuitenkin jakaa kolmeen eri kategoriaan sen mukaan, millainen painoarvo lapsen mielipiteellä on asian ratkaisussa. Nämä kategoriat ovat *kykeneväisyys käyttää itsemääräämisoikeutta*, *myötämääräämisoikeus* ja *määräämisoikeus*. Kyky käyttää itsemääräämisoikeutta tarkoittaa sitä, että toimenpide, johon lapsi on antanut oman suostumuksensa, ei vaadi lainkaan huoltajan suostumusta ollakseen laillisesti pätevä. Myötämääräämisoikeus puolestaan tarkoittaa sitä, että toimenpiteessä edellytetään lisäksi huoltajan antama suostumus lapsen tahdon toteuttamiseksi. Määräämisoikeus tarkoittaa sitä, että lapsella on tilanteessa oikeus esittää mielipiteensä, mikä on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti lapsen asioista päätettäessä.¹⁶¹ Lapsen päätöksentekokykyä on myös arvioitava LOS 3 artiklan edellyttämällä tavalla eli lapsen edun näkökulmasta. Toisin sanoen päätöksentekotilanteessa tulisi pohtia, toteuttaako lapsen mielipide hänen omaa tosiasiallista etuaan.

¹⁵⁶ HE 108/2014 vp, s. 86.

¹⁵⁷ Tuori & Kotkas 2016: 542.

¹⁵⁸ Bardy 2013: 82.

¹⁵⁹ Valvira 2013c.

¹⁶⁰ Nieminen 1990: 69; Fortin 2003: 19; Pajulammi 2014: 91.

¹⁶¹ Pollari & Louhiniva-Kerkelä 2013: 279; Fortin 2003: 19. Fortin mukaan lapsen itsemääräämisoikeuden huomioiminen ei tarkoitakaan automaattisesti sitä, että lapsella olisi aina itse oikeus päättää häntä koskevista asioista, kuten esimerkiksi missä hän haluaa asua, vaan itsemääräämisoikeuden toteutumisen kannalta tärkeämpää on pyrkiä ottamaan huomioon lapsen oma mielipide tarkasteltavana olevaan asiaan.

Itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen on sosiaalihuollon kaltaisissa palveluissa äärimmäisen tärkeää, sillä ajoittain niissä joudutaan turvautumaan toimenpiteisiin, joilla puututaan hyvinkin voimakkaasti ihmisen elämään ja oikeuksiin¹⁶². Sosiaalihuollon työntekijöiden tulisikin aina kunnioittaa asiakkaan mielipiteitä ja toivomuksia ja toimia mahdollisimman pitkälle niiden puitteissa¹⁶³. Joissain tilanteissa voi kuitenkin olla asiakkaan oman tai muiden edun mukaista toimia hänen toiveidensa vastaisesti, mikä käytännössä tarkoittaa sitä, että hänen itsemääräämisoikeuttaan joudutaan rajoittamaan¹⁶⁴. Tällöin on kuitenkin asiakkaan edun turvaamiseksi tärkeää, että rajoitustoimenpiteet ovat *välttämättömiä* asiakkaan hengen, terveyden, kehityksen ja tulevaisuuden kannalta, ja että toimenpiteet täyttävät aina laissa säädetyt rajoittamisen edellytykset¹⁶⁵.

Lastensuojelua lukuun ottamatta Suomessa on tähän mennessä säännelty hyvin vähän sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaiden itsemääräämisoikeudesta ja sen rajoittamisesta. Hallitus antoikin elokuussa 2014 lakiehdotuksen uudesta itsemääräämisoikeuslaista. Lain oli tarkoitus säännellä sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaan itsemääräämisoikeuden vahvistamisesta ja lainmukaisesta rajoittamisesta. Lakiehdotusta ei kuitenkaan ehditty käsitellä loppuun asti ennen vaalikauden päättymistä, minkä seurauksena se raukesi. Itsemääräämisoikeuslain valmistelu on kuitenkin aloitettu nyt uudestaan, ja tämän uuden lakiehdotuksen tarkoituksena olisi koskea yhä laajempaa asiakas- ja potilasryhmää, kuin aikaisempi ehdotus. Itsemääräämisoikeuslain suurin yksittäinen ryhmä, jota uudistus tulee koskemaan ovat muistisairaat potilaat ja asiakkaat. Lisäksi lain tavoitteena olisi muun muassa siirtää kehitysvammalain itsemääräämisoikeutta koskevat säännökset yleislakiin, sekä tehdä tarvittavat muutokset myös mielenterveys- ja päihdehuoltoon. Lakiuudistuksella pyritään myös selkeyttämään rajapintaa suhteessa lastensuojeluun.¹⁶⁶

¹⁶² Tuori & Kotkas 2008: 409.

¹⁶³ Valvira 2013c.

¹⁶⁴ HE 108/2014 vp, s. 68.

¹⁶⁵ THL 2017e.

¹⁶⁶ Surakka 2016. Aikaisemmassa itsemääräämisoikeuslain lakiehdotuksessa lastensuojelu oli jätetty kokonaan uuden lain sääntelyn ulkopuolelle. Tätä perusteltiin mm. sillä, että lastensuojelulaki oli jo ajankohtainen ja vasta hiljattain uudistettu, ja se sisälsi jo hyvinkin yksityiskohtaiset säännökset itsemääräämisoikeuden rajoittamiselle asetetuista edellytyksistä ja niiden käytössä noudatettavista menettelyistä. (HE 108/2014 vp, s. 44.)

Kuten jo aikaisemminkin on käynyt ilmi, on lapsen oikeuksien sopimuksen 3 artiklassa määritelty lapsen etu asetettu yhdeksi lastensuojelun tärkeimmäksi tavoitteeksi, mikä tarkoittaa käytännössä sitä, että lapsen suojelun tarve voi joissain tilanteissa katsoa syrjäyttävän lapsen itsemääräämisoikeuden.¹⁶⁷ Seuraavassa luvussa tullaankin käsittelemään itsemääräämisoikeuden lainmukaista rajoittamista.

4.2. Lapsen itsemääräämisoikeuden lainmukainen rajoittaminen

4.2.1. Rajoitustoimenpiteen määritelmä

Lastensuojelulain mukaisilla rajoitustoimenpiteillä tarkoitetaan sellaisia sijaishuoltolaitoksessa olevaan lapseen kohdistettavia toimenpiteitä, jotka rajoittavat hänen itsemääräämisoikeuttaan ja näin ollen myös perusoikeuksiaan¹⁶⁸. Rajoitustoimenpiteissä on kyse lapsiin kohdistettavista *pakkotoimista*, joiden käyttämiseen ei vaadita esimerkiksi lapsen tai hänen huoltajiensa antamaa suostumusta. Lastensuojelulain mukaisia rajoitustoimenpiteitä ei siis voida rinnastaa tavanomaisiin kasvatukseen ja normaaliin rajojen asettamiseen, vaan niitä on pidettävä nimenomaan oikeudellisina pakkokeinoina, joilla voidaan rajoittaa hyvinkin voimakkaasti lapsen perustavanlaatuisia oikeuksia.¹⁶⁹

Sijaishuoltolaitoksessa olevan lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittamisen edellytyksistä on säännelty LSL 11 luvussa. Rajoitustoimenpiteitä on useampi, ja jokaisesta toimenpiteestä on säännelty erikseen lastensuojelulain eri lakipykälissä (LSL 61–74 §). Lastensuojelulain mukaisia rajoitustoimenpiteitä ovat *yhteydenpidon rajoittaminen, aineiden ja esineiden haltuunotto, henkilöntarkastus ja -katsastus, omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen, lähetysten luovuttamatta jättäminen, kiinnipitäminen, liikkumisvapauden rajoittaminen, eristäminen sekä erityinen huolenpito*¹⁷⁰. Näitä kyseisiä toimenpiteitä voidaan

¹⁶⁷ Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013: 280.

¹⁶⁸ Saastamoinen 2008: 141.

¹⁶⁹ Aer 2012: 123–125.

¹⁷⁰ Rätty 2015: 515.

kohdistaa ainoastaan huostaan otettuun, kiireellisesti sijoitettuun tai tuomioistuimen väliaikais määräyksen nojalla lastensuojelulaitokseen sijoitettuun lapseen tai nuoreen¹⁷¹. Rajoitustoimenpiteiden käyttäminen ei siis lain mukaan ole lainkaan sallittua avohuollossa tai jälkihuollossa oleviin lapsiin eikä yhteydenpitoa lukuun ottamatta myöskään perhehoitoon sijoitettuihin lapsiin¹⁷².

Lastensuojelulaissa määriteltyihin rajoitustoimenpiteisiin voidaan turvautua *kaikissa* lastensuojelulaitoksissa, joka siis kattaa lastenkodit, koulukodit sekä muut näihin rinnastettavat lastensuojelulaitokset¹⁷³. LSL 61 §:n mukaan rajoitustoimivaltaa voidaan käyttää lastensuojelulaitoksissa huolimatta siitä ovatko ne julkisia vai yksityisiä¹⁷⁴. Tämä säännös oikeuttaa siis sekä virkasuhteisen että työsuhhteisen henkilön tekemään rajoitustoimenpiteitä koskevia päätöksiä¹⁷⁵. Rajoitustoimenpiteiden tarkoituksena on yleensä joko varmistaa huostaanoton tarkoituksen toteutuminen tai suojella lasta, toista henkilöä tai omaisuutta¹⁷⁶. Rajoitustoimenpiteiden käyttämisestä päättää yleensä joko laitoksen johtaja tai hänen määräämänsä laitoksen hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluva henkilö. Joissain tilanteissa kuka tahansa laitoksen henkilökuntaan kuuluva työntekijä tai viranhaltija on velvollinen ryhtymään rajoitustoimenpiteiden käyttöön.¹⁷⁷

Kaikissa lastensuojelulain mukaisissa rajoitustoimenpiteissä on kyse sellaisista toimenpiteistä, jotka puuttuvat lapsen perusoikeuksiin, kuten liikkumisvapauteen, perhe-elämän suojaan, tahdonvapauteen, fyysiseen vapauteen sekä yksityisyyden ja omaisuuden suojaan. Rajoittamisessa on siis kyse yksilön perusoikeuksiin puuttumisesta.¹⁷⁸ Jotta lapseen kohdistettavaa rajoitustoimenpidettä voitaisiin pitää lainmukaisena, tulisi kyseisen tapauksen siis täyttää lastensuojelulaissa määriteltyjen rajoitusedellytysten lisäksi myös perustuslakivaliokunnan määrittelemien perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset. Jo-

¹⁷¹ Tarkkinen & Forsberg 2013: 661; Saastamoinen 2008: 148.

¹⁷² Rätty 2007: 337; Taskinen 2008: 92.

¹⁷³ Aer 2012: 123.

¹⁷⁴ Arajärvi 2011: 329; Rätty 2015: 518.

¹⁷⁵ Rätty 2007: 332; Taskinen 2008: 92; Arajärvi 2011: 329. Poikkeuksena tästä ovat erityinen huolenpito ja lähetyksen luovuttamatta jättäminen (HE 108/2014 vp, s. 41).

¹⁷⁶ Saastamoinen 2008: 141–142; Aer 2012: 125.

¹⁷⁷ Rätty 2007: 334.

¹⁷⁸ EOAM 1001/2012.

kaista rajoitustoimenpidettä tulisikin aina harkita tapauskohtaisesti erikseen, eikä rajoittamisen käyttöä voida perustaa esimerkiksi aikaisempaan harkintaan tai sen perusteella tehtyyn päätökseen.¹⁷⁹

4.2.2. Tilanteet, joissa rajoitustoimenpiteiden käyttäminen on lain mukaan sallittua

Lain mukaan lapsen itsemääräämisoikeuden tai muun perusoikeuden rajoittamista voidaan pitää hyväksyttävänä ainoastaan sellaisissa *ääritilanteissa*, joissa lapselta puuttuu kyky hallita omaa käyttäytymistään tai hän ei kykene kunnolla ymmärtämään tekojensa seurauksia ja uhkaa tällä käyttäytymisellään vaarantaa omaa tai muiden henkeä, terveyttä tai turvallisuutta. Hyväksyttävänä perusteena rajoitustoimenpiteelle voidaan myös pitää sitä, että toimenpiteellä turvataan jonkin toisen perusoikeuden toteutuminen.¹⁸⁰ Jotta rajoitustoimenpiteeseen turvautuminen olisi lain näkökulmasta perusteltua, tulisi *kaikki* lastensuojelulaissa säännellyt kyseisen rajoitustoimenpiteen rajoitusedellytykset täytyä kyseisen tapauksen osalta. Lisäksi tilanteen tulisi olla sellainen, ettei lapsen vaarantavaa käytöstä kyetä rauhoittamaan muulla tavalla, kuin rajoittamalla tilapäisesti hänen itsemääräämisoikeuttaan¹⁸¹. Rajoitustoimenpiteitä tulisi siis käyttää vain siinä määrin, kuin on *välttämätöntä* lapsen tai toisen henkilön terveyden, turvallisuuden tai huostaanoton tarkoituksen toteutumiseksi¹⁸².

Rajoitustoimenpiteeksi tulisi aina valita lievin mahdollinen toimenpide, jotta siitä aiheutuisi mahdollisimman vähän haittaa lapselle. Toimenpide tulisi myös toteuttaa mahdollisimman turvallisesti ja lapsen ihmisarvoa kunnioittaen.¹⁸³ Rajoitustoimenpidettä ei saa koskaan käyttää rangaistuksena esimerkiksi laitoksen omien sääntöjen rikkomisesta, eikä myöskään ennakollisena toimenpiteenä, vaan päätös rajoittamisesta tulisi aina syntyä siinä tilanteessa, jossa toimenpiteen käyttö nähdään *välttämättömänä*¹⁸⁴. Rajoitustoimenpiteitä ei myöskään voida käyttää yleisinä sääntöinä lastensuojelulaitoksissa, eikä niitä voida määrätä samanaikaisesti esimerkiksi kaikille sijaishuoltoyksikössä oleville lapsille ja nuorille, vaan toimenpiteiden tulisi aina perustua tapauskohtaiseen harkintaan.

¹⁷⁹ Saastamoinen 2008: 145–146.

¹⁸⁰ Valvira 2013c.

¹⁸¹ Tarkkinen & Forsberg 2013: 661.

¹⁸² Taskinen 2008: 92.

¹⁸³ HE 252/2006 vp; Kotkas & Tuori 2016: 665.

¹⁸⁴ Saastamoinen 2010: 154; Tarkkinen & Forsberg 2013: 665.

Rajoitustoimenpide tulisi myös lopettaa välittömästi, kun sille ei enää lain mukaan ole perustetta.¹⁸⁵ Seuraavassa EOA:n ratkaisussa kaikilta lastensuojelulaitoksessa olevilta lapsilta oltiin lainvastaisesti kielletty matkapuhelinten käyttö laitoksessa ollessa.

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa (EOAK 2777/2012) ratkaistavana oli, että oliko lastensuojelulaitoksessa olevien lasten omien matkapuhelinten käytön kieltämisessä kyse LSL 62 §:ssä säädetystä yhteydenpidon rajoittamisesta vai voitiinko rajoittamista pitää normaaliin kotikasvatukseen verrattavana olevana sääntönä. EOA:n mukaan sellaista menettelyä, jossa kysymys on normaaliin kasvatukseen liittyvästä rajojen tai sääntöjen asettamisesta, ei voida pitää lastensuojelulain mukaisena yhteydenpidon rajoittamisena. Kun kyseisessä lastenkodissa omien matkapuhelinten käyttö oli kielletty *kaikilta* laitoksessa olevilta lapsilta, ei EOA:n mielestä tässä tapauksessa kysymys ollut enää normaaliin kasvatukseen verrattavissa olevista säännöistä tai rajojen asettamisesta, vaan menettelyn piirteet viittasivat enemmän yhteydenpidon rajoittamiseen. EOA:n mukaan matkapuhelinten käytön rajoittamista voitaisiin hänestä pitää sallittavana esimerkiksi yöllä, lapsen koulunkäynnin aikana, läksyjä tehdessä tai ruokailutilanteessa, sillä tällöin kieltä voitaisiin hänestä pitää tavanomaiseen kasvatukseen tai hyvien tapojen omaksumiseen liittyvinä käyttäytymissääntöinä. Sen sijaan laitoksen asettama yleinen matkapuhelimen käyttökielto saattaa suurella todennäköisyydellä rajoittaa lapsen oikeutta pitää yhteyttä hänelle läheisiin henkilöihin. EOA on kuitenkin myöntänyt ratkaisussaan, että joissain tilanteissa on todellisuudessa vaikea arvioida, onko kysymys lain tarkoittamasta rajoitustoimenpiteestä vai tavalliseen kasvatukseen liittyvästä rajoituksesta.

Tämä EOA:n ratkaisu tukee sitä lain tulkintaa, että lastensuojelulain mukaisiin rajoitustoimenpiteisiin viittaavia toimenpiteitä ei voida määrätä yhteisesti kaikille laitoksessa oleville lapsille, vaan toimenpiteeseen turvautuminen vaatii aina lastensuojelulaissa säädettyjen rajoitusedellytysten täyttymistä ja tapauskohtaista harkintaa. Kuten tästäkin ratkaisusta ilmenee, voi rajoitustoimenpiteiden ja tavallisten kasvatuksellisten sääntöjen rajanveto kuitenkin olla melko hankala, ja tässäkin tapauksessa oikeusasiamies olisi sallinut matkapuhelinten käytön kieltämisen esimerkiksi koulunkäynnin ajan, jolloin sitä voitaisiin pitää tavalliseen kotikasvatukseen rinnastettavana olevana sääntönä. Seuraavissa ylimpien laillisuusvalvojien ratkaisuissa lastensuojelulaitoksissa oltiin käytetty rajoitustoimenpiteitä rangaistusluonteisesti esimerkiksi tupakanpoltosta ja karkailusta.

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisussa (EOAM 1001/2012) erääseen yksityiseen lastensuojelulaitokseen oltiin tehty tarkastus, jonka yhteydessä huomattiin lainvastaisia toimintatapoja muun muassa lapsiin kohdistettujen rajoitustoimenpiteiden osalta. Laitoksen käytäntöjen ja sääntöjen mukaan lapsen rikkoessa laitoksen sääntöjä esimerkiksi tupakoimalla, seuraamuksena oli pääsääntöisesti "huonepäivä", joka käytännössä tarkoitti

¹⁸⁵ THL 2017e.

lapsen eristämistä omaan huoneeseensa ja "LOK" (liikkuu ohjaajan kanssa) eli liikkumisvapauden rajoittamista. AOA onkin ratkaisussaan todennut, että rajoitustoimenpiteiden käyttämistä rangaistuksena voidaan pitää lainvastaisena.

Myös Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin ratkaisussa (AOK 1227/2009) avohuollon seurauksena sijoitetun lapsen liikkumisvapautta oltiin rajoitettu sijaishuoltolaitoksessa tupakointiepäilyksen vuoksi. AOK:n mukaan rajoitustoimenpiteen perustumista rangaistukseen ei ensinnäkään voida pitää lainmukaisena ja toisekseen rajoitustoimenpiteiden kohdistaminen avohuollon seurauksena sijoitettuun lapseen ei ole lain mukaan lainkaan sallittua. AOK siis katsoi ratkaisussaan, että kyseisen lastensuojelulaitoksen käytäntö ei ollut lastensuojelulain mukainen.

Kuten näistä edellä mainituista ratkaisuista käy ilmi, ei rajoitustoimenpiteisiin viittaavia toimia voida siis käyttää rangaistusluonteisesti esimerkiksi alaikäisen lapsen tupakoimista, vaan rajoitustoimenpiteet tulisi aina perustua lastensuojelulaissa säädettyihin rajoitusedellytyksiin.

4.2.3. Rajoitustoimenpiteiden oikeudellinen luonne

Rajoitustoimenpiteiden käyttämisessä on kyse *julkisesta hallintotehtävästä* sekä *julkisen vallan käytöstä*¹⁸⁶. PL 124 §:n mukaan julkinen hallintotehtävä voidaan antaa muulle kuin viranomaiselle lailla tai lain nojalla ainoastaan silloin, jos se on tarpeen tehtävän hoitamiseksi, eikä se vaaranna perusoikeuksia, oikeusturvaa tai muita hyvän hallinnon vaatimuksia. Mikäli taas kyse on merkittävästä julkisen vallan käytöstä, voi tällaista tehtävää hoitaa ainoastaan viranomainen, eikä sitä voida missään tilanteessa antaa muulle kuin viranomaiselle hoidettavaksi. Julkisen vallan käyttäminen edellyttää siis pääsääntöisesti virkasuhdetta. Laissa on kuitenkin voitu erikseen säätää poikkeus tähän vaatimukseen, eli että myös työsuhteinen henkilö voi käyttää tehtävässään julkista valtaa, kuten juuri LSL 61 §:ssä on säädetty rajoitustoimenpiteiden käyttämisen osalta.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Rätty 2015: 518. PL 2 §:n mukaan julkisen vallan käytön tulee aina perustua lakiin. Lisäksi kaikessa julkisessa toiminnassa on noudatettava tarkoin lakia.

¹⁸⁷ Rätty 2007: 333. Tällöin on kuitenkin otettava huomioon, että rikoslain 40 luvun virkarikossäännökset koskevat virkamiehen ohella myös julkista luottamustehtävää hoitavaa henkilöä sekä kaikkia julkista valtaa käyttäviä henkilöitä.

Perustuslakivaliokunnan mukaan erityistä huolenpitoa ja lähetysten luovuttamatta jättämisestä lukuun ottamatta¹⁸⁸ lastensuojelulain mukaisten rajoitustoimenpiteiden käyttämisessä on kyse nimenomaan julkisen vallan käyttämisestä, ei merkittävän julkisen vallan käyttämisestä. Näin ollen lastensuojelutyöntekijöiden rajoitustoimivaltuutta voidaan perustuslain 124 §:n mukaan pitää sellaisena julkisena hallintotehtävänä, joka voidaan lain nimenomaisella säännöksellä antaa myös muulle kuin viranomaiselle hoidettavaksi, eli tässä tapauksessa yksityisten lastensuojelulaitosten johtajille ja muille työntekijöille. Tätä voidaan pitää tärkeänä huomiona, sillä kuten jo tutkielmassa on aikaisemmin käynyt ilmi, ovat nykypäivänä suurin osa lastensuojelulaitoksista yksityisomisteisia. Rajoitustoimenpiteiden sallittavuutta yksityisissä lastensuojelulaitoksissa voidaankin perustuslakivaliokunnan mukaan perustella lastensuojeluun liittyvillä erityispiirteillä, kuten lapsen hoidon ja huollon turvaamisella, turvallisen kasvuympäristön takaamisella ja lapsen edun toteutumisella. Rajoitustoimenpiteiden tarkoituksena onkin turvata lasta itseään, muita laitoksessa olevia lapsia ja henkilökuntaa sekä omaisuutta vahingoittavalta toiminnalta. Näin ollen myös yksityisissä lastensuojelulaitoksissa voidaan pitää äärimmäisen tärkeänä, että sijoitettuihin lapsiin voidaan tarvittaessa kohdistaa laillisesti rajoitustoimenpiteitä.¹⁸⁹

Rajoitustoimenpiteistä säänneltiin virallisesti ensimmäisen kerran Suomen lastensuojelulaissa vuonna 2006 voimaan saatetussa osittaisuudistuksessa. HE:n mukaan osittaisuudistuksen tavoitteena oli lastensuojelun asiakkaiden, erityisesti lasten sekä lastensuojelun työntekijöiden, oikeusturvan parantaminen. Tähän siis pyrittiin saattamalla lastensuojelulaki rajoitustoimivallan tarkkarajaisuuden ja täsmällisyyden osalta vastaamaan aikaisempaa paremmin voimassa olevaa perus- ja ihmisoikeussäätelyä. Tavoitteena oli samalla myös selkeyttää lapsen normaaliin kasvatukseen kuuluvien rajojen ja lastensuojelulaissa säänneltävien rajoitustoimenpiteiden eroja. Lailla pyrittiin myös turvaamaan lapselle kaikissa olosuhteissa PL 19 §:n 1 momentin turvaama oikeus välttämättömään huo-

¹⁸⁸ HE 108/2014 vp, s. 46 mukaan erityinen huolenpito ja lapselle osoitettujen lähetysten luovuttamatta jättäminen on siis arvioitu luonteeltaan merkittäväksi julkisen vallan käyttämiseksi, jolloin rajoituspäätöksen voi tehdä ainoastaan viranhaltija. Päätöksenteko-oikeudesta kerrotaan enemmän kyseisiä rajoitustoimenpiteitä kuvaavissa alaluvuissa (4.2.4. ja 4.2.8.).

¹⁸⁹ PeVL 5/2006 vp.

lenpitoon. Lakiehdotuksen avulla pyrittiin lisäksi saattamaan laitoshuoltoon sijoitetut lapset keskenään yhdenvertaisempaan asemaan siitä riippumatta, mihin päin Suomea he olivat maantieteellisesti sijoitettuina.¹⁹⁰

Perustuslakivaliokunnan lastensuojelulain osittaisuudistusta koskevaan lakiehdotukseen antaman lausunnon mukaan lastensuojelulain rajoitustoimenpiteitä koskevan sääntelyn lastensuojeluun tähtääviä tavoitteita on pidettävä perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttävänä. Valiokunnan mukaan rajoittamisessa onkin viime kädessä kyse lapsen oikeudesta elämään ja henkilökohtaiseen turvallisuuteen. Valiokunta on kannanotossaan todennut, että rajoitustoimenpiteiden sääntely mahdollistaa puuttumisen lapsen itsemääräämisoikeuteen ja näin ollen myös useisiin perusoikeuksiin. Rajoittamissääntelyä tulisi-kin näin ollen arvioida perusoikeuksien yleisten rajoitusedellytysten näkökulmasta. Perustuslakivaliokunnan mukaan lastensuojelulain rajoitustoimenpiteitä koskeva sääntely on yhdenmukainen perusoikeuksien yleisten rajoitusedellytysten kanssa, ja sääntelyssä onkin perustuslakivaliokunnan mukaan painotettu oikein suhteellisuusperiaatteen ja tarkoitussidonnaisuuden noudattamisen tärkeyttä lapsen oikeuksia rajoitettaessa käytännön tilanteissa.¹⁹¹

Vaikka rajoitustoimenpiteet kirjattiinkin Suomen lastensuojelulakiin vasta vuonna 2006, ovat rajoittaminen ja sen eri muodot olleet kuitenkin ilmiönä läsnä Suomen lastensuojelun laitostyössä jo kautta aikojen¹⁹². Lastensuojelun normistossa on puhuttu *rajoitteista, pakotteista* ja *erityisistä rajoitteista* jo vuoden 1983 lastensuojelulaissa, joka sisälsi jo sääntelyä muun muassa henkilöntarkastuksesta ja -katsastuksesta, lähetyksen tarkastamisesta, liikkumisvapauden rajoittamisesta ja eristämisestä¹⁹³. Tällöin rajoittaminen rinnastettiin kuitenkin tavanomaiseen kasvatusvastuuseen ja laitosvaltaan¹⁹⁴. Lastensuojelulain osittaisuudistuksessa uutta olikin rajoitustoimien aiempaa tarkempi sääntely ja valvonta.

¹⁹⁰ HE 225/2004 vp, s. 61.

¹⁹¹ PeVL 5/2006 vp, s. 2.

¹⁹² HE 225/2004 vp, s. 13; Tarkkinen & Forsberg 2013: 661.

¹⁹³ Hoikkala 2011: 254–255.

¹⁹⁴ HE 225/2004 vp, s. 13.

Vuonna 2008 astui voimaan täysin uudistettu lastensuojelulaki, johon tämä vuonna 2006 uudistettu rajoitustoimenpiteitä koskeva osuus siirrettiin lähes sellaisenaan.¹⁹⁵

Lastensuojelun laitostyössä joudutaan valitettavan usein tilanteisiin, joissa lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittaminen on välttämätöntä lapsen oman tai muiden turvallisuuden takaamiseksi. Sallisen mukaan hän on kuitenkin valitettavan usein työssään törmännyt lastensuojelulaitoksissa siihen, että rajoittamisesta on tullut ennemminkin laitoksessa yleisesti käytetty sääntö, jonka sisällöllä ei todellisuudessa ole minkäänlaista yhteyttä lasten varsinaiseen käyttäytymiseen. Sallinen muistuttaakin, että tällaisissa tilanteissa kyseisillä säännöillä ei useinkaan saada aikaan sellaista kasvatuksellista lopputulosta, johon sillä on luultavasti alun perin pyritty. Tämä puolestaan johtaa usein siihen, että työntekijät turhautuvat lapsiin ja mahdollisesti rankaisevat heitä turhaan ja liian voimakkaasti. Lapset puolestaan kokevat, että työntekijät toimivat tilanteessa mielivaltaisesti. Tällöin turhilta konflikteilta onkin lähes mahdotonta välttyä.¹⁹⁶

4.2.4. Normaaliin kasvatukseen rinnastettavissa olevien sääntöjen ja lastensuojelulain mukaisten rajoitustoimenpiteiden ero

On luonnollisesti tärkeää, että laitokseen sijoitetuille lapsille on laadittu selkeät säännöt, miten siellä toimitaan. Onkin täysin normaalia, että lapsen päivittäiseen hoitoon ja kasvatukseen kuuluu myös erilaisten rajojen ja kieltojen asettamista, sillä niiden tarkoituksena on pyrkiä turvaamaan lapsen normaalia kasvua ja kehitystä.¹⁹⁷ Valviran mukaan lastensuojelulaitosten henkilöstön tulisikin asettaa turvalliset, ymmärrettävät ja johdonmukaiset rajat lasten ja nuorten ei-hyväksyttävälle käyttäytymiselle¹⁹⁸. Laitoksen säännöt voivat kuitenkin lain mukaan sisältää ainoastaan tavanomaiseen kotikasvatukseen verrattavissa olevia sääntöjä ja ohjeita. Näillä säännöillä ei siis voida esimerkiksi ohittaa tai kiertää

¹⁹⁵ Tarkkinen & Forsberg 2013: 661; Aer 2012: 3; Nieminen 2008: 876. Ainoat muutokset johtuivat uudesta päätöksentekojärjestelmästä.

¹⁹⁶ Sallinen 2005: 162–163.

¹⁹⁷ Saastamoinen 2008: 144.

¹⁹⁸ Valvira 2013a.

rajoitustoimivallan sääntelyä sellaisten toimenpiteiden ja asioiden osalta, jotka menevät pidemmälle, kuin lapsen normaali kasvatuksellinen rajoittaminen.¹⁹⁹

Lastensuojelulaitosten henkilökunnan tulisi siis osata erottaa tavanomaiset kasvatukselliset säännöt ja rangaistukset lastensuojelulain mukaisista rajoitustoimenpiteistä. Esimerkiksi ruoka-ajoista, nukkumaanmenoajoista, kotiintuloajoista ja kielenkäytöstä on hyvä laatia selkeät säännöt laitoksessa oleville lapsille, jotta laitoksen arki toimisi mahdollisimman sujuvasti ja turhilta konflikteilta välttäisiin. Näitä edellä mainittuja tilanteita voidaankin pitää normaaliin kotikasvatukseen verrattavissa olevina kasvatussääntöinä ja -ohjeina, joiden tarkoituksena on kasvattaa lasta vastuullisuuteen, ja opettaa häntä noudattamaan tiettyjä yleisesti hyväksytyjä tapoja ja käyttäytymissääntöjä.²⁰⁰ Voidaan myös pitää täysin hyväksyttävänä, että laitoksen omien sääntöjen rikkomisesta on säädetty jonkinlaisia seuraamuksia, kunhan ne eivät vain rajoita lapsen itsemääräämisoikeutta tai perusoikeuksia. Valviran mukaan tällaisina sopivina kasvatuksellisina seuraamuksina voitaisiin pitää esimerkiksi määräämisaikaa pelikoneen tai television käytön kieltoa taikka nukkumaanmenoajan aikaistamista. Myös nämä kasvatukselliset rangaistukset tulisi kuitenkin kirjata ylös lapsen tietoihin ja käydä etukäteen läpi laitoksen lasten kanssa.²⁰¹

Rajoitustoimenpiteiden ja tavalliseen kasvatukseen kuuluvan rajoittamisen raja on kuitenkin melko häilyvä, eivätkä kaikki lastensuojelutyöntekijät välttämättä osaa aina erottaa niitä toisistaan²⁰². Jo aikaisemmin esille tulleessa eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa (EOAK 2777/2012) oikeusasiamies onkin myöntänyt, että rajoitustoimenpiteiden erottaminen tavallisista kasvatuksellisista säännöistä on ajoittain vaikeaa, ja rajoitustoimenpiteisiin viittaavia toimia voidaan kuitenkin joissain tietyissä tilanteissa pitää tavalliseen kotikasvatukseen verrattavissa olevina sääntöinä ja näin ollen sallittavina.

¹⁹⁹ Aer 2012: 124. Laitoksen säännöissä ei siis voida esimerkiksi määrätä, että kaikille laitokseen lomilta palaaville lapsille tehtäisiin aina henkilöntarkastus tai -katsastus, taikka että laitoksessa tehtäisiin esimerkiksi viikoittaisia tarkastuksia lasten huoneisiin, sillä tällaisissa toimenpiteissä on selkeästi kyse lastensuojelulain mukaisista rajoitustoimenpiteistä.

²⁰⁰ Rätty 2007: 337.

²⁰¹ Valvira 2013a.

²⁰² Saastamoinen 2008: 145; Valvira 2013a.

4.2.5. Lastensuojelulaitosten työntekijöiden valmiudet lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittamiseen

Sallisen mukaan ennen lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittamiseen ryhtymistä rajoituksesta päättävän työntekijän olisi hyvä vastata ainakin seuraaviin kysymyksiin: Jos emme nyt rajoita tätä lasta, loukkaantuuko joku vakavasti? Jos yritämme rajoittaa tätä lasta, onko henkilökuntaa tarpeeksi tekemään sen turvallisesti? Entä ovatko kaikki työvuorossa olevat henkilöt koulutettuja rajoitustoimenpiteiden käyttämiseen? Mikäli rajoitustoimenpiteeseen joudutaan turvautumaan, on aina äärimmäisen tärkeää, että se tehdään ennen kaikkea turvallisesti ja lapsen ihmisarvoa kunnioittaen. Monissa lastensuojeluyksiköiden laitoksissa resurssit ovat kuitenkin niin pienet, ettei voimakkaasti aggressiivisen lapsen rauhoittaminen turvallisesti ole helppoa. Tällaisissa tilanteissa tulisikin pohtia sitä, onko yksikkö riittävän hyvin resursoitu tehtävästä suoriutumista varten. Sallisen mukaan työntekijöiden tulisi tilanteen vakavuudesta huolimatta kuitenkin aina muistaa, että rajoitettavat ovat nimenomaan lapsia, jotka tarvitsevat vaikeissa tilanteissa aikuisten tukea ja turvaa.²⁰³

Sallisen mukaan lastensuojelulaitoksissa tulisikin käyttää riittävästi aikaa rajoitusten käytön ja niiden vaikutusten pohtimiseen. Mahdollisten hankalien tilanteiden kohtaamiseen tulisi valmistautua hyvin jo etukäteen. Jokaisessa lastensuojeluyksikössä tulisi myös olla yhteisesti sovitut käytännöt ja kriteerit yksilön perusoikeuksien rajoittamiselle. Nämä käytännöt tulisi olla kaikkien toiminnasta vastaavien sekä sosiaalityöntekijöiden tiedossa ja hyväksymiä. Sallinen on myös kertonut Yhdysvalloissa kehitetystä niin kutsutusta *Part-menetelmästä* (Professional Assault Response Training), jonka tarkoituksena on antaa työvälineitä erilaisille yksiköille, jotka ovat tekemisissä väkivaltaisten tai uhkaavasti käyttäytyvien asiakkaiden kanssa. Part-koulutuksessa keskitytään miettimään muun muassa työyksikön ja henkilökunnan perustehtäviä, väkivallan mekanismeja, työntekijöiden ammatillisuutta ja valmistautumista työhönsä, sekä menetelmiä, kuinka toimia uhkaavissa tilanteissa ja kuinka näistä asioista tulee raportoida ja tiedottaa eteenpäin.²⁰⁴ Sallisen mukaan Suomessa esimerkiksi Vantaan kaikki lastensuojelulaitosten ja kriisikeskusten

²⁰³ Sallinen 2005:156.

²⁰⁴ Ks. lisää Part-menetelmästä: Sallinen 2005: 156–164.

työntekijät ovat koulutettuja tämän menetelmän käyttöön²⁰⁵. Itse olenkin sitä mieltä, että jokaisen Suomessa toimivan lastensuojeluyksikön tulisi tutustua kyseiseen menetelmään, sillä mitä luultavimmin lähes jokaisessa lastensuojelulaitoksessa joudutaan olemaan enemmän tai vähemmän tekemisissä väkivaltaisesti käyttäytyvien lasten ja nuorten kanssa. Tätä menetelmää käyttäen saatettaisiinkin mahdollisesti joissain tilanteissa välttyä joutumasta turvautumaan lapsen perusoikeuksia rajoittaviin rajoitustoimenpiteisiin.

4.2.6. Rajoitustoimenpiteiden hallinnolliset vaatimukset

Ennen kuin rajoitustoimenpiteestä tehdään virallista hallintopäätöstä, tulisi lasta kuulla hallintolain 34 §:n mukaisesti ja selvittää hänen mielipiteensä tarkasteltavana olevaan asiaan²⁰⁶. Kaikki rajoitustoimenpiteet tulisi myös kirjata aina asianmukaisesti ylös lasta koskeviin asiakirjoihin, jotta voitaisiin turvata toimenpiteiden käytön asianmukainen seuranta ja valvonta (LSL 74 §). Kirjaamisella on myös tärkeä merkitys lapsen tarvitsemaa apua ja tukea arvioitaessa²⁰⁷. Rajoitustoimenpiteiden kirjauksista tulisi käydä ilmi muun muassa rajoitustoimenpiteen kuvaus, toimenpiteen peruste ja kesto, toimenpiteestä päätäneen, sen toteuttaneen ja sen aikana läsnä olleen henkilön nimi, toimenpiteen mahdollinen vaikutus lapsen asiakassuunnitelmaan tai hoito- ja kasvatussuunnitelmaan, miten lasta on kuultu ennen rajoitustoimenpiteen toteuttamista tai siitä päätettäessä, lapsen mielipide asiaan²⁰⁸ sekä tarvittaessa muu erityinen syy²⁰⁹. Mikäli rajoitustoimenpiteisiin joudutaan turvautumaan, tulisi lapsen kanssa myös aina keskustella rajoitustoimenpiteiden syistä ja niiden mahdollisista seurauksista lapsen hoito- ja kasvatussuunnitelmaan sekä asiakassuunnitelmaan²¹⁰.

Jos siis sijaishuoltolaitoksessa olevan lapsen elämään ja oikeuksiin joudutaan jostain syystä puuttumaan normaaleja kasvatukseen keinoja voimakkaammin, on tällöin useimmiten kyse lapsen itsemääräämisoikeuden tai muiden perusoikeuksien rajoittamisesta. Itsemää-

²⁰⁵ Sallinen 2005: 163–164.

²⁰⁶ Rätty 2015: 600.

²⁰⁷ Rätty 2007: 388.

²⁰⁸ Mikäli lapsen mielipiteen selvittäminen ei jostain syystä ole mahdollista, tulisi perusteet ilmoittaa kirjauksessa (Rätty 2015: 600).

²⁰⁹ HE 108/2014 vp, s. 46. Ks. myös Taskinen 2008: 92.

²¹⁰ THL 2017e.

räämisoikeuden rajoittamisen tarkka sääntely on äärimmäisen tärkeää lastensuojelun kaltaisella toimialalla, jossa asiakkaina olevat lapset ja nuoret eivät useimmiten itse tunne ja tiedä omia oikeuksiaan, eivätkä he myöskään osaa itse huolehtia oman oikeusturvansa toteutumisesta. Lastensuojelutoimenpiteillä, varsinkin kiireellisellä sijoituksella ja huostaanotolla puututaan niin voimakkaasti lapsen elämään ja oikeuksiin, että on äärimmäisen tärkeää, että lapsi säilyttää siitä huolimatta itsemääräämisoikeutensa sijaishuollon aikana niin pitkälle kuin vain on mahdollista. Mikäli itsemääräämisoikeutta kuitenkin joudutaan jostain painavasta syystä rajoittamaan sijaishuollon aikana, on ensiarvoisen tärkeää, että lastensuojelulaissa määritellyt rajoitusedellytykset täyttyvät ja rajoittaminen on ennen kaikkea lapsen turvallisuuden ja kehityksen kannalta välttämätöntä.²¹¹

²¹¹ THL 2017e. THL on julkaissut kätevän taulukon, josta käy ilmi kaikki rajoitustoimenpiteet, sekä jokaisen toimenpiteen osalta niihin liittyvät toimenpiteet, toteutustavat ja muutoksenhakukeinot (THL 2012).

5. LASTENSUOJELULAIN MUKAISET RAJOITUSTOIMENPITEET JA NIIDEN VALVONTA JA TOTEUTUMINEN

5.1. Yhteydenpidon rajoitus

Sijaishuoltolaitokseen sijoitetun lapsen turvallisuuden tunteen ja kiintymyssuhteiden ylläpitämiseksi on äärimmäisen tärkeää, että lapsi saa pitää mahdollisimman rajoituksetta yhteyttä lähimmäisiinsä sijoituksesta huolimatta²¹². LSL 54 §:ssä onkin turvattu sijaishuollossa olevalle lapselle hänen kehityksensä kannalta tärkeät, jatkuvat ja turvalliset ihmissuhteet. Lain ensimmäisen momentin mukaan lapsella on sijaishuollon aikana oikeus tavata vanhempiaan, sisarusiaan ja muita hänelle läheisiä henkilöitä vierailemalla sijaishuoltopaikan ulkopuolella tai vastaanottamalla vieraita sijaishuoltopaikassa. Lisäksi lapsella on myös oikeus pitää läheisiinsä muuten yhteyttä esimerkiksi käyttämällä puhelinta tai vastaanottamalla ja lähettämällä kirjeitä tai muita niihin rinnastettavia luottamuksellisia viestejä tai lähetyksiä. Lain toisen momentin mukaan lapsen sijaishuoltopaikan ja sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen tulisi tukea ja edistää lapsen ja hänen vanhempiensa sekä lapsen ja muiden hänelle läheisten henkilöiden välistä yhteydenpitoa. (LSL 54 §.) Myös LOS 9 artiklassa on säännelty vanhemmistaan erossa olevan lapsen oikeudesta ylläpitää henkilökohtaisia suhteita ja suoraa yhteyksiä vanhempiinsa säännöllisesti, paitsi jos sitä voidaan pitää lapsen edun vastaisena. Ihmisoikeustuomioistuimen käytännössä on myös katsottu, että lapsen ja vanhemman välinen yhteydenpito kuuluu LOS 8 artiklassa säännellyn perhe-elämän suojan ydinalueeseen²¹³.

Lähtökohtaisesti sijaishuoltolaitoksissa pyritäänkin siihen, että lapset voisivat pitää mahdollisimman paljon yhteyttä vanhempiinsa ja muihin läheisiin ihmisiin sijaishuollon aikana. Aina yhteydenpito ei kuitenkaan välttämättä ole lapsen edun mukaista ja tällöin sitä voidaankin lain mukaan joutua rajoittamaan.²¹⁴ Lapsen oikeutta pitää yhteyttä vanhempiinsa tai muihin hänelle läheisiin henkilöihin voidaan LSL 62.1 §:n mukaan rajoittaa

²¹² Mahkonen 2007: 112–113.

²¹³ Koulu 2013: 148.

²¹⁴ Rätty 2015: 532.

ensinnäkin silloin, jos yhteydenpidosta ei ole voitu LSL 30 §:ssä tarkoitettussa asiakassuunnitelmassa tai jostain muusta erityisestä syystä sopia lapsen ja hänen vanhempiansa tai muiden lapselle läheisten ihmisten kanssa²¹⁵.

Yhteydenpitoa voidaan myös rajoittaa, mikäli yhteydenpidon voidaan katsoa olevan vaaraksi lapsen hengelle, terveydelle, kehitykselle, tulevaisuudelle tai sijaishuollon tarkoituksen toteutumiseksi. Rajoittamisen tulee tällöin olla välttämätöntä lapsen hoidon ja kasvatuksen turvaamiseksi. Sijaishuollossa olevan lapsen turvaamisen lisäksi yhteydenpitoa voidaan rajoittaa myös, mikäli rajoittaminen on välttämätöntä lapsen vanhempien tai sisarusien, perhekodin, laitoksen työntekijöiden tai muiden sijaishuollossa olevien lasten turvallisuuden vuoksi. Lisäksi yhteydenpidon rajoittaminen on mahdollista, mikäli 12 vuotta täyttänyt lapsi itse vastustaa yhteydenpitoa. (LSL 62 §.) Yhteydenpidon rajoittamiseen oikeuttavan toimivallan tarkoitussidonnaisuudesta johtuen yhteydenpidon rajoittamiselle tulisi aina olla nimenomaan *lastensuojelullinen* peruste. Näin ollen esimerkiksi poliisin tutkinnalliset syyt eivät voi yksinään olla riittävä laillinen peruste yhteydenpidon rajoittamiselle.²¹⁶

Yhteydenpidon rajoittaminen tarkoittaa käytännössä sitä, että sijaishuoltolaitoksen henkilökunta rajoittaa lapsen oikeutta tavata hänen vanhempiaan tai muita läheisiään, rajoittaa lapsen oikeutta pitää yhteyttä puhelimitse tai muita yhteydenpitolaitteita käyttäen läheisiinsä, lukee tai estää lapsen lähettämän tai hänelle osoitetun kirjeen tai muun luottamuksellisen viestin tai tarkastaa ja pidättää muun lähetyksen. Lisäksi sijaishuoltolaitos voi ottaa haltuun tai rajoittaa lapsen hallussa olevien yhteydenpitovälineiden, kuten esimerkiksi matkapuhelimen tai tietokoneen käyttöä.²¹⁷ Myös lapsen olinpaikka voidaan jättää ilmoittamatta huoltajille, mikäli se on tarpeellista. Tätä toimenpidettä voidaan Rädyn mukaan pitää yhteydenpidon rajoittamisen voimakkaimpana muotona.²¹⁸ Mikäli lapsen ja vanhempien välisessä normaalissa tapaamisessa on vaarana lapsen edun vaarantuminen esimerkiksi väkivallan uhan tai kaappausriskin vuoksi, voidaan heille järjestää valvottu

²¹⁵ Rätty 2015: 532; Kangas 2013: 130; Taskinen 2008: 93. Taskisen mukaan lastensuojelulaitosten käytäntönä siis on, että lapsen tapaamisista ja tapaamisjärjestelyistä sovitaan etukäteen asiakassuunnitelmassa, joka laaditaan yhteistyössä lapsen ja hänen huoltajiensa kanssa

²¹⁶ Aer 2011: 119; Rätty 2015.

²¹⁷ Arajärvi 2011: 329; Taskinen 2008: 93–94; Kangas 2013: 130.

²¹⁸ Rätty 2015: 543.

tapaaminen. Tällöin tapaaminen järjestetään valvotussa tilassa, jossa on läsnä esimerkiksi sosiaali- tai perhetyön ammattilainen.²¹⁹ Yhteydenpitoa voidaan LSL 64 §:n mukaan rajoittaa vain siinä määrin ja siinä laajuudessa, kuin on tilanne huomioon ottaen tarpeellista. Toisin kuin muita rajoitustoimenpiteitä, voidaan yhteydenpidon rajoittamiseen turvautua lastensuojelulaitosten lisäksi myös perhekodeissa²²⁰.

Lapsen sijaishuoltopaikkaa valitessa tulisi aina ottaa huomioon lapsen tosiasiallinen mahdollisuus pitää yhteyttä ja tavata hänelle tärkeitä ja läheisiä ihmisiä. Lasta ei siis pääsääntöisesti tulisi sijoittaa sellaiseen laitokseen, jonka sijainti uhkasi estää tai kaventaa esimerkiksi lapsen ja hänen vanhempiansa välisiä tapaamisia. Joissain poikkeuksellisissa tilanteissa saattaa kuitenkin olla perusteltua sijoittaa lapsi sellaiseen paikkaan, joka katkaisee hänen kehityksensä kannalta vahingolliset ihmissuhteet. Tällä toimenpiteellä pyritään turvaamaan lapsen edun toteutuminen. Tällöinkin on tosin huolehdittava siitä, että lapsi voi siitä huolimatta ylläpitää muita hänelle tärkeitä ihmissuhteita.²²¹

Yhteydenpidon rajoittamisesta tulisi aina tehdä kirjallinen valituskelpoinen päätös. Päätöksen tulisi olla määräaikainen ja se saa LSL 63 §:n mukaan olla yhtäjaksoisesti enintään vuoden voimassa.²²² Päätöksestä tulisi käydä ilmi rajoituksen syyt, henkilöt, joita rajoitus koskee, millaista yhteydenpitoa rajoitus koskee, missä laajuudessa rajoitus tullaan toteuttamaan sekä mihin asti rajoittamista koskeva päätös on voimassa²²³. Ennen päätöksentekoa lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä valmistelee asian, jonka pohjalta määräytyvä viranhaltija tekee lopullisen päätöksen. Enintään 30 vuorokautta kestävästä, lyhytaikaisesta rajoittamisesta voi kuitenkin poikkeuksellisesti tehdä päätöksen myös lastensuojelulaitoksen johtaja. Yhteydenpidon rajoittaminen tulisi lopettaa heti, kun se ei enää ole välttämätöntä. (LSL 63 §.) LSL 62 § ei oikeuta puheluiden kuuntelua esimerkiksi kaiuttimen kautta osana yhteydenpidon rajoittamista, mikä käy ilmi seuraavasta KHO:n ratkaisusta.

²¹⁹ Hakalehto-Wainio & Nieminen 2013: 132–133.

²²⁰ Aer 2011: 119; Arajärvi 2011: 329.

²²¹ HE 252/2006 vp, s. 179–180.

²²² Arajärvi 2011: 329.

²²³ Taskinen 2008: 93.

Korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisussa (KHO:2015:38) ratkaistavana oli, että oikeuttaako yhteydenpidon rajoittaminen myös lapsen ja vanhemman välisten puheluiden kuuntelun kaiuttimen kautta. Hallinto-oikeus kumosi valituksen ratkaisussaan, sillä tapaamisten ja puheluiden valvonnan katsottiin olevan välttämätöntä lapsen turvallisuuden tunteen mahdollistamiseksi ja suotuisan kehityksen turvaamiseksi. KHO puolestaan kumosi ratkaisullaan perusturvajohtajan ja HAO:n päätökset puheluiden kuuntelun osalta. Puheluiden kuuntelun lainvastaisuutta KHO perusteli sillä, että HE 225/2004 vp on todettu nimenomaisesti, ettei yhteydenpidon rajoittamista koskevan säännöksen perusteella voida kuunnella sitä, mitä puhelun toinen osapuoli sanoo.

Tämän kyseisen KHO:n ratkaisun mukaan lastensuojelulain yhteydenpidon rajoittamista koskeva säännös ei siis mahdollista puheluiden kuuntelemista perusturvajohtajan päätöksestä ilmenevällä tavalla, sillä laissa ei ole nimenomaisesti sallittu puheluiden kuuntelua yhteydenpidon rajoittamisen yhteydessä, ja lisäksi HE:ssä on nimenomaisesti kielletty puheluiden kuuntelu yhteydenpitoa rajoitettaessa.

Sijaishuollon pakkotoimityöryhmän mukaan yhteydenpidon rajoittamista koskeva sääntely on ollut joltain osin ongelmallista²²⁴. Yhteydenpidon rajoittamisesta löytyy myös runsaasti EIT:n, ratkaisuja, kansallisia tuomioistuinratkaisuja sekä eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisuja, mikä osaltaan viittaa yhteydenpidon rajoittamisen tulkinnallisiin ongelmiin²²⁵. Pakkotoimityöryhmän muistiossa on muun muassa todettu, että vaikka yhteydenpidon rajoittamisedellytykset onkin pyritty säätämään tiukoiksi, ovat ne käytännössä kuitenkin osoittautuneet joiltain osin epäselviksi. Ne eivät myöskään näyttäisi soveltuvan kaikkiin niihin käytännön tilanteisiin, joissa yhteydenpidon rajoittamista olisi perusteltua syytä käyttää.²²⁶

Myös Uudenmaan lääninoikeus on todennut työryhmämuistion johdosta antamassaan lausunnossaan, että heidän käsittelemiensä huostaanottoasioiden ja yhteydenpitoa koskevien valitusten yhteydessä on voitu havaita, että yhteydenpidon rajoittamista koskevat säännökset ovat monilta osin osoittautuneet käytännössä vaikeasti sovellettaviksi. Yhteydenpidon rajoittamista koskevan säännöksen sanamuoto on lääninoikeuden mukaan ollut

²²⁴ HE 225/2004 vp, s. 31–32.

²²⁵ Yhteydenpidon rajoittamista koskevia ratkaisuja: EIT:n ratkaisut: ÉIT tapaus K ja T v. Suomi (27.04.2000), EIT tapaus Hansson (13.11.2003), EIT tapaus Couillard Maugery (01.07.2004), EIT tapaus H.K. v. Finland (26.09.2006), EIT tapaus Dolhamre (08.06.2010). Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisut: EOAM 3904/2006, EOAK 2562/2009, EOAM 4138/2009, EOAK 1558/2012, EOAM 4371/2012, EOAK 1956/2013, EOAM 3001/2014.

²²⁶ HE 225/2004 vp, s. 31–32.

niin tiukka, että yhteydenpitoa on käytännössä ollut laillisesti mahdollista rajoittaa vain *äärimmäisissä* terveyden ja turvallisuuden vaarantumistilanteissa. Yhteydenpidon rajoittamista koskevien säännösten ongelmallisuus on puolestaan osin johtanut myös siihen, että sosiaalilautakunnat ovat alkaneet luoda asiassa omia käytäntöjään, jotka eivät välttämättä aina ole olleet lainmukaisia.²²⁷

Myös lapsen ja hänen läheistensä yhteydenpitoa rajoitettaessa lastensuojeluviranomaisten tulisi ottaa huomioon velvollisuus edistää perheen jälleenyhdistämistä. Eli mikäli esimerkiksi sijaishuollossa olevan lapsen ja hänen virallisten huoltajien välistä yhteydenpitoa ollaan jouduttu lain mukaan rajoittamaan sijoituksen aikana, tulisi viranomaisten ajan kuluessa tarkastella tilannetta uudelleen sen suhteen, onko tilanteessa tapahtunut merkittävää muutosta ja harkita voitaisiinko yhteydenpitoa mahdollisesti laajentaa, tarvittaessa asteittain.²²⁸

5.2. Aineiden ja esineiden haltuunotto

LSL 65 §:n mukaan lastensuojelulaitoksen on otettava haltuun lapselta kaikki päihtymistarkoitukseen tarkoitetut aineet sekä niiden käyttöön soveltuvat välineet. Lisäksi on takavarikoitava kaikki lapsella olevat aineet ja välineet, joiden tarkoituksena on vahingoittaa lasta itseään tai muita henkilöitä.²²⁹ Aineet ja esineet voidaan ottaa lapselta haltuun, mikäli ne ominaisuuksiltaan uhkaavat vaarantaa lapsen omaa tai muiden henkeä, terveyttä tai turvallisuutta, tai mikäli ne uhkaavat vahingoittaa omaisuutta. Haltuun ottamisessa ei ole merkitystä sillä, onko vahingoittava omaisuus alkuperältään lapsen omaa, jonkun toisen sijaishuollossa olevan lapsen vai lapsen varastamaa.²³⁰

HE:n mukaan päihtymistarkoitukseen käytettävällä aineella tarkoitetaan esimerkiksi alkoholipitoisia juomia, huumausaineita tai muita päihtymiseen käytettäviä lääkkeitä tai

²²⁷ HE 225/2004 vp, s. 31–32.

²²⁸ Rätty 2015: 532.

²²⁹ Arajärvi 2011: 330; Kotkas & Tuori 2016: 665; Taskinen 2008: 94; Kangas 2013: 131.

²³⁰ Aer 2011: 126.

erilaisia haisteltavia liuottimia, kuten esimerkiksi liimaa tai tinneriä²³¹. Päihtymiskäyttöön soveltuvilla välineillä puolestaan tarkoitetaan esimerkiksi lääkeruiskuja, hasis- ja vesipiippuja sekä päihteen valmistamiseen käytettäviä käymis- ja tislusastioita²³². Vahingoittavilla esineillä puolestaan tarkoitetaan sellaisia välineitä, joiden tarkoituksena on vahingoittaa lasta itseään tai muita henkilöitä. Tällaisia esineitä ovat esimerkiksi erilaiset terä- ja lyömäaseet sekä ampuma-aseet.²³³ Vahingollisina aineina voidaan puolestaan pitää esimerkiksi erilaisia myrkyjä ja räjähteitä²³⁴.

Yleensä ei olekaan epäselvää, mitkä aineet ovat päihdyttäviä tai vaarallisia. Esineiden vahingollisuuden arvioiminen taas on huomattavasti vaikeampaa, sillä on olemassa lukuisia esineitä, joilla periaatteessa voitaisiin vahingoittaa henkeä ja terveyttä tai omaisuutta, vaikka niitä ei alkuperäiseltä tarkoitukseltaan olisikaan tehty vahingoittamistarkoitukseen.²³⁵ Perustuslakivaliokunta edellyttikin hallituksen esitykseen antamassaan lausunnossaan, että lakia täydennettäisiin tämän osalta niin, että mikäli lapsen hallusta löytyy sellainen esine, joka ominaisuuksiensa puolesta soveltuu vahingoittamistarkoitukseen, kuten esimerkiksi sakset tai pesäpallomaila, edellyttää kyseisen esineen haltuun ottaminen sitä, että lapsen käytös *selvästi* viittaa siihen, että hän on käyttämässä esinettä nimenomaan vahingoittamistarkoitukseen.²³⁶ Lisäksi lapselta saadaan ottaa haltuun muut kuin aikaisemmin mainitut aineet ja esineet, mikäli ne todennäköisesti uhkaavat haitata vakavasti lapsen oman tai toisten laitoksessa olevien lasten sijaishuollon järjestämistä tai laitoksen yleistä järjestystä²³⁷.

LSL 65.2 §:n mukaan aineen tai esineen haltuunoton voi tehdä joko laitoksen johtaja tai muu hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluva jäsen. Haltuun otettu omaisuus joko hävi-

²³¹ HE 225/2004 vp, s. 14. Ks. myös Valvira 2012b.

²³² HE 225/2004 vp, s. 14. Ks. myös Rätty 2007: 362.

²³³ HE 225/2004 vp, s. 14.

²³⁴ Aer 2011: 28.

²³⁵ THL 2014c; Aer 2011: 126; Kotkas & Tuori 2016: 665.

²³⁶ PeVL 5/2006 vp. Perustuslakivaliokunnan mukaan tämä saattaa ilmetä esimerkiksi sanallisesta uhkailusta tai aggressiivisesta käytöksestä.

²³⁷ Kotkas & Tuori 2016: 666. Tällaisia esineitä voisivat olla esimerkiksi matkapuhelimet, tekniset laitteet tai mopot. Esimerkiksi mopon haltuunoton hyväksyttävyyttä puoltavana perusteena voitaisiin pitää lapsen karkaamisen estäminen, kun taas matkapuhelimen haltuunoton perusteena voitaisiin pitää tilannetta, jossa puhelinta käytetään esimerkiksi huumausaineiden kauppaan.

tetään asianmukaisesti tai palautetaan lapselle sijaishuollon päättyessä. Esimerkiksi alkoholia, huumeita tai ampuma-aseita ei luonnollisestikaan palauteta lapselle missään vaiheessa.²³⁸ Mikäli haltuun otettua omaisuutta ei palauteta välittömästi haltuunoton jälkeen lapselle, tulisi siitä tehdä valituskelpoinen päätös laitoksen johtajan tai hänen määräämänsä hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluvan henkilön toimesta. 12 vuotta täyttänyt lapsi tai lapsen huoltaja voivat hakea päätökseen muutosta valittamalla hallinto-oikeuteen.²³⁹ Haltuunottoa tulisi käyttää vain akuuteissa vaaratilanteissa ja se tulisi kestää vain niin kauan, kuin on välttämätöntä lapsen hoidon ja kasvatuksen turvaamiseksi (LSL 65.3 §).

Sijaishuollon pakkotoimityöryhmän mukaan päihteiden ja päihteiden käyttöön liittyvien välineiden haltuunotto tapahtuu useimmiten tilanteessa, jossa lapsi esiintyy selvästi päihdyneenä. Haltuunotto voi myös tapahtua toisen rajoitustoimenpiteen eli henkilöntarkastuksen yhteydessä, jossa lapsen hallusta on löytynyt päihdyttäviä aineita tai niiden käyttöön liittyviä välineitä. Aineiden ja esineiden haltuunotto voi myös perustua sattumanvaraisiin löydöksiin tai vasta pidempiaikaisen lapsen käyttäytymistä ja kokonaistilannetta koskevaan seurantaan ja arviointiin.²⁴⁰

Lastensuojelulaitoksissa arvioitavaksi tulee usein myös, että voidaanko tupakkatuotteita pitää tällaisina vahingoittavina aineina tai esineinä, jotka voitaisiin lastensuojelulain 65 §:n nojalla takavarikoida lapselta. Tupakkalain (693/1976) 11 §:n mukaan tupakkatuotteiden hallussapito on kielletty alle 18-vuotiailta. Lain 12 §:n mukaan tupakointi on myös kiellettyä lastensuojelulaitosten alle 18-vuotiaille tarkoitetuissa sisä- ja ulkotiloissa. Laitosten velvollisuutena onkin kieltää tupakkatuotteiden käyttö laitoksen tiloissa tai niiden välittömässä läheisyydessä²⁴¹. Vaikka tupakkatuotteiden hallussapito onkin tupakkalain mukaan kiellettyä alaikäisiltä, ei niiden hallussapitoa kuitenkaan ole laissa säädetty ran-

²³⁸ Rätty 2007: 365; Kotkas & Tuori 2016: 666. Alkoholilain (1143/1994) 60.2 §:n mukaan lapselta haltuun otettu alkoholi tulisi hävittää asianmukaisesti, kun taas huumausaineet tulisi huumausainelain (373/2008) 8 §:n mukaan viipymättä toimittaa poliisille tai tulliviranomaiselle, ellei niiden hallussapitoon ole oikeutta. Haltuun otettujen terä- ja ampuma-aseiden palauttamista on puolestaan arvioitava ampuma-aselain (1/1998) ja järjestyslain (612/2003) säännösten perusteella.

²³⁹ Taskinen 2008: 95.

²⁴⁰ HE 225/2004 vp, s. 14.

²⁴¹ Rätty 2007: 353.

gaistavaksi teoksi, eikä siitä myöskään ole laissa säädetty muita seuraamuksia. Tupakka-laista ei myöskään löydy sellaista nimenomaista säännöstä, jonka perusteella tupakkatuotteet voitaisiin ottaa haltuun alle 18-vuotiaalta lapselta.²⁴²

Valvira onkin sosiaali- ja terveysministeriön kanssa laatimassaan ohjeessaan todennut, ettei lastensuojelulaitoksilla ole lain mukaan oikeutta takavarikoida alaikäisen lapsen hallussa olevia tupakkatuotteita. Tupakkaa ei myöskään voitane Valviran mukaan pitää lastensuojelulaisissa tarkoitettuna päihtymistarkoitukseen käytettävänä aineena, eikä sen myöskään voida katsoa välittömästi vaarantavan lapsen omaa tai toisen henkilön henkeä, terveyttä tai turvallisuutta. Sen ei myöskään voida katsoa vahingoittavan omaisuutta, eikä hallussapidossa myöskään ole kyse akuutista vaaratilanteesta, joka oikeuttaisi tupakkatuotteiden takavarikoinnin. Näin ollen lapsen hallusta löytyneitä tupakkatuotteita ei siis periaatteessa voitaisi ottaa haltuun sijaishuollon aikana, ainakaan vetoamalla LSL:n 65 §:ssä säänneltyyn aineiden ja esineiden haltuun ottamiseen.²⁴³

Rädyn mukaan poikkeuksena tästä voitaisiin kuitenkin pitää tilannetta, jossa hyvin nuoren lapsen hallusta löydetään tupakkatuotteita. Tällöin lastensuojelulaitos voisi käytännössä takavarikoida ne lapselta, sillä haltuunottoa voitaisiin pitää tavalliseen kotikasvatukseen rinnastettavana toimenpiteenä.²⁴⁴ Valviran antaman ohjeen mukaan lapsen tai nuoren rikkoessa sisä- tai ulkotilojen tupakointikieltoa, tulisi henkilökunnan kuitenkin aina välittömästi reagoida siihen tavanomaisen elämän kohtuullisin kasvatukseen. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että lasta tulisi rankaisemisen sijaan enemmän neuvoa ja auttaa. Tilanteessa voisi olla hyvä keskustella esimerkiksi tupakan terveysvaikutuksista ja riskeistä ja yrittää saada lapsi omatoimisesti lopettamaan tupakoiminen.²⁴⁵ Turun hallinto-oikeus on kuitenkin seuraavassa tupakkatuotteiden haltuun ottamista koskevassa ratkaisussaan päätenyt täysin päinvastaiseen ratkaisuun, kuin Valviran ohjeessa on lastensuojeluviranomaisia ohjeistettu.

²⁴² Valvira 2012b.

²⁴³ Valvira 2012b.

²⁴⁴ Rätty 2007: 363.

²⁴⁵ Valvira 2012b.

Turun hallinto-oikeuden ratkaisussa (11/0764/2) ratkaistavana oli, voidaanko lastensuojelulaitokseen sijoitetulta 16-vuotiaalta nuorelta ottaa haltuun häneltä löydetty tupakka-aski. Kyseisessä tapauksessa lastensuojelulaitoksen ohjaaja oli tehnyt päätöksen nuoren hallusta löydetyn savukeaskin haltuunotosta. HAO oli ratkaisussaan katsonut, että savukerasia on voitu ottaa nuorelta haltuun, sillä alaikäisellä ei tupakkalain 11 §:n mukaan saa pitää hallussaan tupakkatuotteita. HAO on vedonnut ratkaisussaan HE 225/2004 vp, jonka mukaan lapselta tulee aina lähtökohtaisesti ottaa haltuun sellaiset aineet tai esineet, joiden hallussapito on muun lainsäädännön nojalla kiellettyä. HAO:n mukaan lastensuojelulaitoksessa on siis menetelty lain mukaisesti takavarikoimalla nuoren hallusta löydetty savukerasia.

Tämä tuomioistuinratkaisu on siis täysin ristiriidassa sen Valviran esittämän näkökulman mukaan, että tupakkatuotteita ei käytännössä voitaisi ottaa lapselta tai nuorelta haltuun sijaishuollon aikana. HAO:n ratkaisu kuitenkin viittaa siihen, että tupakkatuotteiden haltuunotto alaikäiseltä lapselta olisi mahdollista tehdä nimenomaan tupakkalain 11 §:ään vedoten. Jääkin nyt hieman epäselväksi, että voidaanko laitoshuollossa olevan alaikäisen lapsen tupakkatuotteiden haltuun ottamista pitää nyt todellisuuudessa lainmukaisena vaiko ei.

Koska kyseinen asia jää kansallisessa oikeuskäytännössämme näin epäselväksi, voisi asiaa olla hyvä pohtia esimerkiksi YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen näkökulmasta. Mikäli tupakkatuotteiden haltuun ottamisen lainmukaisuutta pohdittaisiin esimerkiksi LOS 3 ja 4 artikloiden näkökulmasta, voitaisiin lapsen hallussa olevien tupakkatuotteiden takavarikoimista pitää mielestäni perusteltuna. Tupakkatuotteita voidaan kuitenkin todistetusti pitää terveydelle haitallisina tuotteina, jotka on tarkoituksellisesti kielletty tupakkalain 11 §:n nojalla alle 18-vuotiailta. Mielestäni alaikäisen lapsen tupakoimisen sallimista ei voitane ensinnäkään katsoa olevan lapsen edun mukaista, eikä myöskään lapsen suojeluperiaatteen mukaisena²⁴⁶. Itse koenkin, että lastensuojelulaitoksissa olevien alaikäisten lasten hallusta löytyneiden tupakkatuotteiden haltuun ottaminen olisi huomattavasti perustelumpaa, kuin tällaisten tuotteiden jättäminen lapsen käyttöön, varsinkin kun otetaan huomioon tupakkalain 11 §, jonka mukaan alaikäisellä ei ylipäätään saisi olla hallussaan tupakkatuotteita.

²⁴⁶ Mielestäni Valviran ohjeistusta voitaisiinkin näin ollen pitää LOS 3 ja 4 artiklan vastaisena.

5.3. Henkilöntarkastus ja -katsastus

Lain mukaan lapselle voidaan suorittaa *henkilöntarkastus*, mikäli on syytä epäillä, että lapsella on vaatteissaan tai muutoin yllään edellisessä alaluvussa mainittuja haitallisia aineita tai esineitä²⁴⁷. HE:n mukaan tarkastamisella tarkoitetaan esimerkiksi vaatteiden tarkastamista, taskujen tyhjentämistä tai laukun sisällön tarkistamista²⁴⁸. Mikäli lapsen epäillään kuljettavan haitallisia aineita tai esineitä laitokseen, tulisi työntekijöiden kuitenkin pyrkiä HE:n mukaan aina ensisijaisesti selvittämään asia keskustelemalla ja näin pyrkiä saamaan lapsi vapaaehtoisesti luovuttamaan mahdolliset vahingolliset tai vaaralliset aineet tai esineet laitoksen haltuun. Näin voidaan välttää joutumasta turhaan turvautumaan perusoikeutta rajoittavaan rajoitustoimenpiteeseen.²⁴⁹

LSL 66.1 §:n mukaan henkilöntarkastuksen voi suorittaa laitoksen johtaja tai kuka tahansa hänen määräämänsä laitoksen hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluva jäsen²⁵⁰. Tarkastus tulisi aina suorittaa hienovaraisesti ja toisen henkilökuntaan kuuluvan jäsenen läsnä ollessa²⁵¹. Molempien työntekijöiden tulisi myös olla samaa sukupuolta tarkastettavan lapsen kanssa, ellei tarkastusta ole toimittamassa terveydenhuollon ammattilainen (LSL 66.3 §). HE:n mukaan henkilöntarkastus voidaan myös erityisestä syystä suorittaa ilman toisen henkilön läsnäoloa, jos esimerkiksi lapsen käyttäytymisestä johtuva tilanne on niin uhkaava, että tarkastukseen on ryhdyttävä välittömästi lapsen tai muun henkilön turvallisuuden takaamiseksi²⁵². Myöskään samaa sukupuolta vaativa säännös ei ole täysin ehdoton, sillä LSL 66.4 §:n mukaan läsnä oleva henkilö voi myös poikkeuksellisesti olla eri sukupuolta lapsen kanssa, mikäli toimenpiteen suorittaminen välittömästi on lapsen tai toisen henkilön turvallisuuden varmistamiseksi välttämätöntä.

Toisin kuin monista muista rajoitustoimenpiteistä, henkilöntarkastuksesta ei tehdä kirjallista hallintopäätöstä. HE:n mukaan tämä johtuu siitä, että useimmiten tarve tarkastuksen

²⁴⁷ Kotkas & Tuori 2016: 667; Taskinen 2008: 95.

²⁴⁸ HE 225/2004 vp, s. 20. Ks. myös Rätty 2007: 366–367; Kotkas & Tuori 2016: 667.

²⁴⁹ HE 225/2004 vp, s. 91.

²⁵⁰ HE 225/2004 vp, s. 91.

²⁵¹ Aer 2011: 130.

²⁵² HE 225/2004 vp, s. 91.

tekemiseen ilmenee yllättäen, ja toimenpide on tarvittaessa voitava tehdä välittömästi ilman sitä edeltävää erillistä päätöksentekoa.²⁵³ Sillä erillistä päätöstä rajoittamisesta ei tehdä, on äärimmäisen tärkeää, että työntekijät pitävät kuitenkin huolen siitä, että muut menettelyn oikeusturvavaatimukset toteutuvat²⁵⁴. Mikäli lapsen hallusta löytyy tarkastuksen yhteydessä haitalliseksi luokiteltu aine tai esine, tulisi se ottaa välittömästi lapselta haltuun. Henkilöntarkastukseen ei kuitenkaan lain mukaan kuulu sellaisenaan oikeutta aineiden ja esineiden haltuun ottamiseen, vaan silloin tulisi turvautua jo aikaisemmin esille tulleeseen rajoitustoimenpiteeseen eli aineiden ja esineiden haltuunottoon. Tällöin haltuunottotilanteessa on meneteltävä LSL 65 §:n säätelemällä tavalla.²⁵⁵

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa (EOAM 1001/2012) lastensuojelulaitokseen sijoitetuille lapsille oli suoritettu säännönmukaisia tarkastuksia esimerkiksi lomilta palattaessa. Kyseiset tarkastukset eivät olleet perustuneet yksilökohtaiseen harkintaan, vaan laitoksessa yleisesti noudatettaviin omiin sääntöihin. Kyseisiä tarkastuksia ei myöskään oltu kirjattu ylös lasten asiakirjoihin. Eduskunnan oikeusasiamies on muistuttanut ratkaisussaan, että vaikka henkilöntarkastuksesta ei LSL 66 §:n mukaan tarvitsekaan tehdä erillistä hallintopäätöstä, tulisi siitä silti aina tehdä asianmukaiset kirjaukset lapsen asiakirjoihin. Henkilöntarkastuksen tulisi myös aina täyttää laissa säädetyt rajoitusedellytykset, ja lisäksi rajoittamisen tulisi perustua tapauskohtaiseen harkintaan. Oikeusasiamies onkin ratkaisussaan katsonut kyseisen lastensuojelulaitoksen toimivan lainvastaisesti suorittamalla henkilöntarkastuksia lapsille ilman kunnollista lakiin perustuvaa syytä ja laiminlyömällä niiden kirjaamisen lasten asiakirjoihin.

Kuten tästäkin EOA:n ratkaisusta käy ilmi, vaatii henkilöntarkastuksen suorittaminen aina tilannekohtaista harkintaa, eikä rajoitustoimenpiteen suorittaminen voi kuulua laitoksen omiin yleisiin sääntöihin. Vaikka henkilöntarkastus onkin tosiasiallista hallintoa, eikä siitä näin ollen tehdä varsinaista valituskelpoista päätöstä, tulisi toimenpiteestä silti tehdä aina asianmukaiset kirjaukset lasta koskeviin asiakirjoihin. Näin pyritään turvaamaan lapsen oikeusturvan toteutuminen.

LSL 66.2 §:n mukaan lapselle voidaan lisäksi tehdä myös *henkilönkatsastus*, mikäli on perusteltua syytä epäillä, että lapsi on käyttänyt päihdyttäviä aineita²⁵⁶. Katsastus voidaan suorittaa joko puhalluskokeella tai veri-, hius-, virtsa- tai sylkinäytteen ottamisella. Näi-

²⁵³ HE 225/2004 vp, s. 91.

²⁵⁴ Rätty 2007: 368.

²⁵⁵ Aer 2011: 130.

²⁵⁶ Hoikkala 2011: 248; Aer 2011: 130.

den kokeiden tarkoituksena on siis saada konkreettinen todiste lapsen päihteiden käytöstä.²⁵⁷ Henkilönkatsastus merkitsee aina vakavaa puuttumista lapsen perusoikeutena turvattuun henkilökohtaiseen koskemattomuuteen, jolloin onkin äärimmäisen tärkeää, että se suoritetaan aina hienovaraisesti ja yksinkertaisinta menetelmää käyttäen. Katsastuksen toimittamisesta päättää laitoksen johtaja, ja sen suorittaa joko johtaja itse, hänen määräämänsä henkilökunnan jäsen tai muu tehtävään soveltuvan ammatillisen pätevyyden omaava henkilö.²⁵⁸

Kuten henkilöntarkastuksessaakin, mikäli katsastusta ei suorita terveydenhuollon ammattilainen, tulisi katsastuksessa olla aina läsnä toinen henkilökuntaan kuuluva jäsen. Lisäksi molempien työntekijöiden tulisi myös olla samaa sukupuolta lapsen kanssa. Myös henkilönkatsastuksen osalta sovelletaan tosin samoja LSL 66.4 §:ssä säädettyjä poikkeuksia näihin edellä mainittuihin ehtoihin. LSL 66 §:n mukaan ainoastaan terveydenhuollon ammattilaisella on oikeus ottaa lapselta verinäyte. Sekä henkilönkatsastus että -tarkastus ovat molemmat luonteeltaan *tosiasiallisia hallintotoimia*, mikä tarkoittaa sitä, että toimenpiteistä ei tehdä kirjallisia hallintopäätöksiä²⁵⁹. Näin ollen lapsella tai hänen huoltajallaan ei ole myöskään mahdollisuutta hakea muutosta tehdyn tarkastuksen tai katsastuksen perusteella, vaan heidän käytettävissä olevat oikeusturvakeinot asiassa ovat lähinnä kantelu²⁶⁰ ja muistutus²⁶¹. Seuraavassa eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa on pohdittu, voidaanko suostumukseen perustuvaa henkilönkatsastusta pitää lainmukaisena.

²⁵⁷ Hoikkala 2011: 248; Kotkas & Tuori 2016: 667. HE 225/2004 vp, s. 9 mukaan henkilönkatsastuksen ensisijaisena tavoitteena on päihteiden, erityisesti huumeiden, käytön varhainen tunnistaminen tai muutoin sen mahdollistaminen, että lapsen terveyttä, henkeä tai turvallisuutta vaarantavaan päihteiden käyttöön voidaan tilanteen pahenemisen estämiseksi puuttua. Tarkastuksen tavoitteena tulee siten aina olla *lapsen auttaminen* eli se, että lapselle voidaan antaa tarkoituksenmukainen, riittävä ja oikea-aikainen hoito ja huolto ottamalla kantaa lapsen turvallisuuteen ja terveyteen sekä mahdollistamalla hoitoonohjaus. Esimerkiksi huumeetesti voidaan siten suorittaa lapselle vain hoitoa ja kuntoutusta tukevana toimenpiteenä.

²⁵⁸ THL 2017a.

²⁵⁹ Mäenpää 2008: 33.

²⁶⁰ HLL 58–60 § mukaan kantelu on ylimääräinen muutoksenhakukeino, jonka perusteella viranomaisen tekemä päätös voidaan poistaa. Kantelu voidaan tehdä, mikäli asianomaiselle ei ole annettu tilaisuutta tulla kuulluksi ja päätös loukkaa hänen oikeuttaan, jos asiaa käsiteltäessä on tapahtunut joku muu menettelyvirhe, joka on saattanut olennaisesti vaikuttaa päätökseen tai mikäli päätös on ollut niin epäselvä tai puutteellinen, ettei siitä käy ilmi, miten asia on todellisuudessa ratkaistu. Kantelu tulisi tehdä sille viranomaiselle, jolle päätöksestä HLL:n tai muun lain taikka asetuksen nojalla tulisi säännönmukaisesti valittaa.

²⁶¹ HE 225/2014 vp, s. 91; Kotkas & Tuori 2016: 668.

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa (EOAK 1528/2009) oikeusasiamies oli tehnyt Vuorelan koulukotiin tarkastuksen, jonka yhteydessä ilmeni, että lapsille oltiin suoritettu koulukodissa säännöllisiä huumetestauksia eli henkilönkatsastuksia. Koulukodin mukaan kyseinen käytäntö perustui lasten ja heidän huoltajiensa kanssa tehtyihin kirjallisiin sopimuksiin. EOA:n mukaan kuvatus laista huumetestausta oli pidettävä LSL 66 §:n mukaisena henkilönkatsastuksena, jonka tulisi siis täyttää laissa säännellyt rajoitusedellytykset. EOA katsoi ratkaisussaan, että koulukodissa suoritettut henkilönkatsastukset eivät olleet täyttäneet laissa määriteltyjä rajoittamisen edellytyksiä. Kyseisessä tapauksessa ratkaistavaksi tuli myös se, että voitiinko lapsen ja hänen huoltajiensa antamaa suostumusta pitää riittävänä perusteena henkilönkatsastuksen suorittamiselle. EOA:n mukaan lapsen huumetestaus ei tulisi perustua lapsen omaan suostumukseen, sillä huumetestit merkitsee aina vakavaa puuttumista lapsen perus- ja ihmisoikeutena turvattuun henkilökohtaiseen koskemattomuuteen, ja lapsen suostumuksen vapaaehtoisuutta ja aitoutta on todellisuuudessa vaikea arvioida laitosolosuhteissa. EOA:n mukaan lapsen huoltajan antamaa suostumusta ei myöskään voida pitää riittävänä perusteena henkilönkatsastuksen suorittamiselle.

Tämän EOA:n ratkaisun mukaan huumetestaukset rinnastuvat siis henkilönkatsastukseen, jolloin kyseistä rajoitustoimenpidettä tulisi käyttää vain tilanteissa, joissa lastensuojelulain mukaiset henkilönkatsastuksen edellytykset täyttyvät. Tässä tapauksessa huumetestaukset eivät ole perustuneet tapauskohtaiseen harkintaan, vaan säännönmukaiseen tapaan, jota ei EOA:n mukaan voitu pitää lainmukaisena. Kuten tästä ratkaisustakin ilmenee, ei rajoitustoimenpiteiden suorittamista voida myöskään perustaa lapsen omaan tai huoltajan antamaan suostumukseen, sillä EOA:n mukaan huumetestauksilla puututaan hyvin voimakkaasti lapsen henkilökohtaiseen koskemattomuuteen, jolloin pelkkää suostumusta ei voida pitää riittävänä perusteena sen suorittamiselle. Myös jo aikaisemmin tutkielmassa esille tulleessa eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisussa EOAM 1001/2012 oli ratkaistavana, että voitiinko henkilönkatsastuksia lain mukaan suorittaa tupakanpolton selvittämiseksi.

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisussa yksityisessä lastensuojelulaitoksessa sijoitetuille lapsille oltiin tehty häkämittarilla testauksia tupakan polton selvittämiseksi. Kyseinen toimenpide viittasi AOA:n mukaan LSL 66 §:n mukaiseen henkilönkatsastukseen. AOA:n mukaan menettely ei ollut perustunut lakiin eikä siitä myöskään oltu tehty päätöksiä tai lain edellyttämiä kirjauksia. Katsastuksen suorittamista ja tupakan polton selvittämismenettelyä ei voitu myöskään AOA:n mukaan perustaa lapsen tai huoltajan antamaan suostumukseen.²⁶²

²⁶² EOAM 1001/2012.

Kuten tästäkin ratkaisusta käy ilmi, ei lastensuojelulaitosten henkilökunnalla ole siis oikeutta suorittaa henkilönkatsastuksia lapsille tupakanpolton selvittämiseksi, sillä tupakkaa ei voida, kuten jo aikaisemminkin on käynyt ilmi, pitää päihdyttävänä aineena, minkä perusteella katsastus voitaisiin LSL 66 §:n mukaan suorittaa lapselle. Myös Valtioneuvoston apulaisoikeuskanslerin ratkaisussa AOK 11227/2009 oltiin päädytty samaan ratkaisuun.

5.4. Omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen sekä lähetysten luovuttamatta jättäminen

Jos on perusteltua syytä epäillä, että laitoksessa oleva lapsi tai nuori pitää hallussaan jo aikaisemmin esille tulleita vaaralliseksi tai vahingolliseksi luokiteltuja aineita tai esineitä, voidaan hänen käytössä olevat tilat tai hallussa oleva omaisuus tarkastaa. HE:n mukaan tarkastus voidaan myös suorittaa tilanteissa, joissa lapsen olinpaikka on kiireellisesti selvitettävä.²⁶³ Mikäli lapselle suunnatun kirjeen tai muun siihen rinnastettavan luottamuksellisen viestin voidaan epäillä pitävän sisällään vahingollisia aineita tai esineitä, voidaan myös lähetyksen sisältö tarkastaa viestiä lukematta (LSL 67.2 §).²⁶⁴ HE:n mukaan säännös koskee kuitenkin ainoastaan lapselle osoitettua eli saapuvaa lähetystä, myös sähköpostin ja muiden viesti- ja teknisten tallenteiden tarkastusmahdollisuuden osalta, mutta ei sen sijaan lapsen lähettämää lähetystä. Lähetysten sisällön tarkastaminen edellyttää aina lastensuojelulaitoksen johtajan lupaa, mutta LSL 67 § ei kuitenkaan sanamuotonsa perusteella näyttäisi edellyttävän nimenomaista päätöstä.²⁶⁵ LSL 67.3 §:n mukaan lapselle tulisi kuitenkin aina selvittää tarkastuksen syyt, ja lisäksi se tulisi suorittaa lapsen ja jonkun henkilökuntaan kuuluvan jäsenen läsnä ollessa, ellei se jostain erityisestä syystä ole tarpeetonta. Myöskään LSL 67 § ei sisällä oikeutta tarkastamisen yhteydessä löydetyn vaarallisen aineen tai esineen haltuun ottamiseen, vaan haltuunotto tulisi tehdä LSL 65 §:n nojalla²⁶⁶.

²⁶³ HE 225/2014 vp, s. 94; Aer 2011: 131; Arajärvi 2011: 330.

²⁶⁴ HE 225/2004 vp, s. 95 mukaan viestin tai muun lähetyksen sisällön tarkastamisen tarkoituksena on lähetyksen mahdollisesti sisältämien vahingollisten aineiden tai esineiden löytäminen, ja tämän vuoksi laissa on selvästi kielletty luottamuksellisen viestin lukeminen.

²⁶⁵ HE 225/2004 vp, s. 95.

²⁶⁶ Aer 2011: 131.

LSL 67.4 §:n mukaan viesti tai muu lähetys voidaan myös jättää kokonaan tai osittain toimittamatta tai luovuttamatta lapselle, mikäli viestin tai lähetyksen sisällön voidaan perustellusti olettaa vaarantavan lapsen tai toisen henkilön henkeä, terveyttä, turvallisuutta tai kehitystä. Myös lapsen psyykkisen tasapainon vaarantuminen voi olla syynä lähetyksen luovuttamatta jättämiselle²⁶⁷. Lähetys tai viesti on aina viipymättä toimitettava lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle, joka sen jälkeen tekee asiassa päätöksen. Sosiaalityöntekijällä on lupa lukea kirje tai luottamuksellinen viesti, mikäli yksittäisessä tapauksessa on perusteltua syytä epäillä, että viestin sisältö saattaa mahdollisesti vaarantaa lapsen tai toisen henkilön henkeä, terveyttä, kehitystä tai tulevaisuutta. (LSL 67.4 §.)

Ainoastaan viestin tai muun lähetyksen kokonaan tai osittain luovuttamatta jättämisestä on tehtävä virallinen päätös ja annettava se tiedoksi 12 vuotta täyttäneelle lapselle ja hänen huoltajilleen, johon he voivat hakea muutosta hallinto-oikeudelta LSL 90 §:n nojalla. Muutoin lähetyksen ja omaisuuden tarkastamista on pidettävä tosiasiallisena hallintotoimena, johon ei siis voida hakea muutosta valittamalla.²⁶⁸

5.5. Kiinnipitäminen

LSL 68 §:n mukaan laitoksen johtajalla tai sen hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluvalla jäsenellä on oikeus pitää kiinni lapsesta tämän rauhoittamiseksi, mikäli lapsi sekavalla tai uhkaavalla käyttäytymisellään uhkaa vahingoittaa itseään tai muita laitoksessa olevia lapsia tai henkilökuntaa²⁶⁹. Lisäksi HE:ssä edellytetään, että kiinnipitäminen on tilanteessa välttämätöntä lapsen oman tai toisen henkilön hengen, terveyden tai turvallisuuden välittömän vaarantumisen vuoksi tai omaisuuden merkittävän vahingoittumisen estämiseksi²⁷⁰. Kiinnipitämisellä tarkoitetaan lapsen *fyysistä kiinnipitämistä*, kuten esimerkiksi sylissä pitämistä²⁷¹. Myös lapsen siirtäminen esimerkiksi kantamalla laitoksen

²⁶⁷ HE 225/2004 vp, s. 95.

²⁶⁸ Kotkas & Tuori 2016: 670; THL 2017d.

²⁶⁹ Ks. myös Arajärvi 2011: 330; Kotkas & Tuori 2016: 671; Kangas 2013: 131.

²⁷⁰ HE 225/2004 vp, 97; Taskinen 2008: 97.

²⁷¹ Kotkas & Tuori 2016: 671.

yleisistä tiloista omaan huoneeseen voidaan sisällyttää LSL 68 §:ssä säänneltyyn kiinnipitämiseen²⁷². Kaikenlaisten välineiden käyttö, kuten esimerkiksi mattoon kääriminen kiinnipitämisen tehostamiseksi on kuitenkin kiellettyä. Kiinnipitämistä ei myöskään saisi käyttää ennakkollisena toimenpiteenä, vaan kyseessä tulisi aina olla välitön vaaratilanne.²⁷³ Jotta kiinnipitämistä voidaan lain mukaan pitää sallittavana, tulisi sen olla luonteeltaan hoidollista ja huollollista sekä kokonaisuutena arvioiden puolustettavaa lapsen käyttäytymisen ja tilanteen huomioon ottaen²⁷⁴. Lapsen rauhoittamiseksi tulisikin aina pyrkiä käyttämään *lievintä* tavoitteeseen johtavaa keinoa. Varsinkin laitoksen henkilöstövoimavaroilla on tässä HE:n mukaan erittäin keskeinen merkitys.²⁷⁵ HE:ssä on painotettu, että LSL 68 §:n tarkoittama mahdollisuus puuttua lapsen henkilökohtaiseen koskemattomuuteen on tarkoitettu ainoastaan niitä *mahdollisimman poikkeuksellisia* tilanteita varten, joissa esimerkiksi lapsen aggressiivisuudesta, pelokkuudesta tai tuskaisuudesta johtuvan sekavan tai uhkaavan käyttäytymisen pysäyttäminen ja lapsen rauhoittaminen edellyttävät välitöntä puuttumista tilanteeseen²⁷⁶.

Mikäli henkilökunnan jäsen joutuu turvautumaan kiinnipitämiseen, tulisi hänen aina toimittaa tilanteesta kirjallinen selvitys laitoksen johtajalle. Mikäli taas johtaja itse joutuu turvautumaan kiinnipitämiseen, tulisi hänen toimittaa selvitys siitä lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle. Kiinnipitäminen tulisi lopettaa heti, kun se ei enää ole välttämätöntä. (LSL 68.2 §.) Myös kiinnipitäminen on luonteeltaan tosiasiallista hallintotoimintaa, josta ei näin ollen siis tehdä erillistä valituskelpoista päätöstä. Tapahtuman syyt ja perusteet tulisi kuitenkin aina kirjata lasta koskeviin asiakirjoihin.²⁷⁷

Kiinnipitäminen voidaan toimenpiteenä rinnastaa *voimakeinojen käyttämiseen*, jolloin tilanteessa tulisi ottaa huomioon myös rikoslain 4 luvun 6 §. Kyseisen lain mukaan voimakeinoja käytettäessä on sallittua turvautua ainoastaan sellaisiin tarpeellisiin toimenpiteisiin tehtävän suorittamiseksi, joita on pidettävä kokonaisuutena arvioiden puolustettavina

²⁷² Aer 2011: 136.

²⁷³ Rätty 2007: 374–375; Aer 2011: 136; Kotkas & Tuori 2016: 671.

²⁷⁴ Arajärvi 2011: 330.

²⁷⁵ HE 225/2004 vp, s. 97.

²⁷⁶ HE 225/2004 vp, s. 97; Aer 2011: 136–137. Aerin mukaan esimerkiksi lapsen kieltäytyminen tottelemasta henkilökuntaa passiivisella vastarinnalla ei puolestaan oikeuta missään tilanteessa henkilökuntaa kiinnipitämisen suorittamiseen.

²⁷⁷

ottaen huomioon tehtävän tärkeys, kiireellisyys, vastarinnan vaarallisuus sekä tilanne ylipäättään. Jos kiinnipitämisessä on ylitetty nämä edellä mainitut rajat, voidaan tekijää kuitenkin pitää rangaistusvastuusta vapaana, mikäli on erittäin painavia perusteita olettaa, ettei tekijältä olisi kohtuudella voitu vaatia muunlaista suhtautumista tilanteeseen ottaen huomioon hänen asemansa, koulutuksensa sekä tehtävän tärkeys ja tilanteen yllätyksellisyys.

Ruumiillinen kuritus ei puolestaan ole lain mukaan sallittua lastensuojelulaitoksissa missään tilanteissa²⁷⁸. LOS 19 artiklassa onkin säännelty siitä, että sopimusvaltioiden tulisi ryhtyä kaikkiin asianmukaisiin lainsäädännöllisiin, hallinnollisiin, sosiaalisiin ja koulutuksellisiin toimiin suojellakseen lasta kaikenlaiselta ruumiilliselta ja henkiseltä väkivallalta. YK:n lapsen oikeuksien komitea on yleiskommentissaan nro 8 määritellyt ruumiillisen kurituksen miksi tahansa rangaistukseksi, jossa käytetään fyysistä voimaa ja pyritään aiheuttamaan lapselle jonkinasteista kipua tai vaivaa riippumatta siitä, kuinka vähäistä tämä on. Komitean näkemyksen mukaan ruumiillista kuritusta on pidettävä aina poikkeuksetta halventavana ja kiellettyä. Yleiskommentin mukaan on myös olemassa muitakin kuin ruumiillisia rankaisumuotoja, joita on pidettävä julmina ja halventavina ja näin ollen LOS:n vastaisina. Tällaisia ovat muun muassa sellaiset rangaistukset, joilla lasta nöyrytetään, häpäistään, vähätellään, syyllistetään, uhkaillaan, pelotellaan tai pilkataan.²⁷⁹ Myös Suomen perusoikeuksiin kuuluu oikeus nauttia henkilökohtaisesta koskemattomuudesta (PL 7 §).

5.6. Liikkumisvapauden rajoittaminen

Toisin kuin voitaisiin ehkä luulla, ei lapsen sijoittaminen sijaishuoltolaitokseen automaattisesti tarkoita sitä, että lapsen liikkumisvapautta voitaisiin rajoittaa sen johdosta. Huostaanotto ja siihen liittyvä sijaishuolto eivät siis itsessään sisällä oikeutta lapsen vapauden riistämiseen, vaan liikkumisvapauden rajoittamisessa on myös kyse lastensuojelulain mu-

²⁷⁸ Kotkas & Tuori 2016: 672.

²⁷⁹ YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 8 (CRC/C/GC/8).

kaisesta rajoitustoimenpiteestä, jonka tulisi aina täyttää laissa määritellyt rajoitusedellytykset.²⁸⁰ Sijaishuollon pakkotoimityöryhmän mukaan useimmissa lastensuojelulaitoksissa lasten liikkuminen laitoksen alueella ja sen ulkopuolella tapahtuukin käytännössä kuten tavallisissa kodeissa yleensäkin. Lapset voivat siis sijoituksesta huolimatta liikkua melko vapaasti esimerkiksi ystävien luokse, harrastuksiin tai tapaamaan vanhempia, kuitenkin sopimalla niistä aina erikseen laitoksen henkilökunnan kanssa.²⁸¹

Lapsen liikkumisvapauden rajoittamisesta on säännelty LSL 69 §:ssä. Lain mukaan sijaishuollossa olevalle lapselle voidaan asettaa määräaikainen kielto poistua lastensuojelulaitoksesta, sen alueelta tai tietyn asuinyksikön tiloista, mikäli rajoittamista on pidettävä lapsen huollon kannalta *välttämättömänä* lapsen edun mukaisella tavalla²⁸². LSL 69 §:n mukaan liikkumisvapautta voidaan rajoittaa, jos lapsi on laitoksessa vakavasti vaarantanut omaa terveyttään tai kehitystään esimerkiksi käyttämällä päihteitä, tekemällä rikollisen teon, jota ei voida pitää vähäisenä tai käyttäytymällä muulla näihin rinnastettavalla tavalla. Rajoitusta voidaan myös käyttää, jos lapsen sijaishuoltoon johtanut päätös on tehty jollain edellä mainitulla perusteella. Rajoitusta on lisäksi pidettävä hyväksyttävänä, jos se on lapsen hoidon tai huollon kannalta muutoin tarpeellista hänen suojelemisekseen hänen omalta vakavasti vahingoittavalta käyttäytymiseltään. Liikkumisvapauden rajoittaminen voidaan myös sisällyttää toiseen rajoitustoimenpiteeseen eli erityiseen huolenpitoon. (LSL 71 §.)

HE:n mukaan liikkumisvapauden rajoittamisen aikana lapsi saa poistua rajoittamispäätöksessä yksilöidyltä alueelta vain laitoksen työntekijän kanssa²⁸³. Rajoittamisesta huolimatta lapsen tavallisen elämän toiminnot, kuten esimerkiksi koulunkäynti ja harrastustoiminta tulisi kuitenkin aina pyrkiä turvaamaan mahdollisuuksien mukaan²⁸⁴. Lapsen liikkumisvapauden rajoittamisen tarkoituksena ei saisi koskaan olla lapsen rankaiseminen, vaan nimenomaan lapsen turvaaminen omalta vahingolliselta käyttäytymiseltä²⁸⁵.

²⁸⁰ Aer 2011: 135; THL 2017b.

²⁸¹ HE 225/2004 vp, s. 23.

²⁸² Taskinen 2008: 97; Kotkas & Tuori 2016: 672; Arajärvi 2011: 331; Kangas 2013: 131.

²⁸³ HE 225/2004 vp, s. 100.

²⁸⁴ THL 2017b.

²⁸⁵ Kotkas & Tuori 2016: 673.

Liikkumisvapauden rajoittamisen tulisi aina olla määräaikaista, eikä se saa kestää yli seitsemää vuorokautta, ellei asiassa tehdä uutta päätöstä sen jatkamisesta. Yhtäjaksoisesti rajoittaminen saa kestää enintään 30 vuorokautta.²⁸⁶ Toimenpide on lopetettava heti, kun se ei enää ole välttämätön. Rajoittamista ei myöskään saa määrätä laajempaan tai pidemmäksi aikaa, kuin lapsen kasvatus ja hoito edellyttävät.²⁸⁷ Enintään seitsemän vuorokautta kestävästä liikkumisvapauden rajoittamisesta voi tehdä päätöksen laitoksen johtaja tai hänen määräämänsä hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluva jäsen. Tätä pidemmästä, enintään 30 vuorokautta kestävästä rajoituksesta voi päätöksen tehdä ainoastaan lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä. Liikkumisvapauden rajoittamisesta onkin aina viipymättä tehtävä ilmoitus lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle, jotta hän voi tehdä asiassa päätöksen. (LSL 69.6 §.) Päätös liikkumisvapauden rajoittamisesta tulee antaa tiedoksi lapsen huoltajille sekä 12 vuotta täyttäneelle lapselle. Heillä on oikeus hakea päätökseen muutosta valittamalla hallinto-oikeuteen.²⁸⁸

Apulaisoikeusasiamiehen ratkaisussa (EOAM 929/2014) kantelija oli arvostellut lastensuojelulaitoksen menettelyä lapsen liikkumisvapauden rajoittamisessa. Lastensuojelulaitoksen mukaan liikkumisvapauden rajoittaminen oli tehty lapsen karkaamisen vuoksi. AVI:n lausunnon mukaan liikkumisvapauden rajoittamispäätös oli tehty huomioiden laissa määritellyt rajoittamisen edellytykset, mutta päätöksessä ei oltu kuitenkaan riittävästi kuvattu rajoittamistoimenpiteen toteuttamista. AVI:n mukaan lapsen liikkumisvapautta oli rajoitettu tavallista enemmän, koska hänelle ei oltu annettu lainkaan mahdollisuutta poistua asuinyksiköstä. AVI:n näkemyksen mukaan rajoitustoimenpiteen toteuttaminen, arjen toimintojen rajaaminen ja omassa huoneessa oleskelun tavoitteena oli ollut tilanteen rauhoittaminen. Rajoitustoimenpiteen toteuttaminen tiukasti rajattuna, pääsääntöisesti oleskeluna omassa huoneessa, antaa AVI:n mukaan kuitenkin vaikutelman eristämisestä tai erityisen huolenpidon kaltaisesta toimenpiteestä. Apulaisoikeusasiamies on katsonut ratkaisussaan, että AVI on lausunnossaan arvioinut kyseistä liikkumisvapauden rajoittamispäätöstä toimivaltansa perusteella lainmukaisesti.

Tämän AOA:n ratkaisun mukaan liikkumisvapautta oli tapauksessa rajoitettu niin tiukasti, että rajoittaminen viittasi ennemminkin eristämiseen tai erityisen huolenpidon toteuttamiseen. Mikäli toimenpiteen katsottaisiin viittaavan ennemminkin esimerkiksi eristämiseen, tulisi tällöin eristämisen rajoitusedellytysten täytyä kyseisen tapauksen osalta, jotta rajoittamista voitaisiin pitää lainmukaisena.

²⁸⁶ Taskinen 2008: 98; Kotkas & Tuori 2016: 672; Kangas 2013: 131.

²⁸⁷ Rätty 2007: 377.

²⁸⁸ THL 2017b.

5.7. Eristäminen

Lastensuojelun laitoshuollossa *äärimmäisin* ja *viimesijaisin* käytettävissä oleva rajoitustoimenpide on lapsen eristäminen laitoksen muista lapsista²⁸⁹. LSL 70.1 §:n mukaan eristäminen on mahdollista, jos lapsi omalla käyttäytymisellään vaarantaa itsensä tai muut laitoksessa olevat tai jos se on muusta perustellusta syystä lapsen hengen, terveyden tai turvallisuuden kannalta välttämätöntä²⁹⁰. Eristämistä ei saa määrätä laajempaan eikä pidemmäksi ajaksi, kuin on välttämätöntä lapsen huolenpidon ja hoidon turvaamiseksi. Sitä ei myöskään tulisi käyttää rangaistuksena.²⁹¹ Lisäksi eristämisen sijasta tulisi aina ensisijaisesti pyrkiä käyttämään muita lievempiä keinoja vaaratilanteen poistamiseksi²⁹².

HE:n mukaan eristäminen ei tulisi koskaan olla pitkäaikaista, ja se saa normaalisti kestää enintään 24 tuntia, ellei asiassa tehdä uutta päätöstä eristämisen jatkamisesta. Eristämistä voidaan jatkaa ainoastaan, jos eristämisen edellytykset ovat edelleen voimassa eikä lapsen hoitoa ole edelleenkään mahdollista järjestää millään muulla tavoin. Mikäli eristämistä päätetään jatkaa vielä 24 tunnin jälkeen, saa lapsen kokonaisaika eristyksessä olla enintään 48 tuntia.²⁹³ Ennen eristämisen jatkamista tulisi lapselle kuitenkin suorittaa lääkärintarkastus, ellei sen voida katsoa olevan ilmeisen tarpeetonta. Lääkärintarkastus voidaan myös tarvittaessa suorittaa jo eristämisen alkaessa tai sen aikana. (LSL 70.4 §.)

Eristäminen on erittäin voimakas rajoitustoimenpide, joten se tulisi aina lopettaa välittömästi, kun se ei enää ole välttämätöntä²⁹⁴. Päätöksen eristämisestä tekee laitoksen johtaja tai hänen määräämänsä hoito- ja kasvatushenkilökuntaan kuuluva jäsen. LSL 70.5 §:n

²⁸⁹ Kotkas & Tuori 2016: 673.

²⁹⁰ Taskinen 2008: 98; Arajärvi 2011: 331; Kangas 2013: 131; Rätty 2007: 379. Säännöksessä mainittu *muu erityinen syy* voisi Rädyn mukaan olla esimerkiksi sellainen tilanne, jossa lapsi on psykoosissa tai voimakkaasti päihtynyt. Nämä eivät kuitenkaan yksistään ole riittäviä perusteita lapsen eristämiseksi, vaan edellytyksenä on, että lapsi vahingoittaa käytöksellään itseään tai muita.

²⁹¹ Rätty 2007: 379; Kangas 2013: 132. Rädyn mukaan eristämistä voidaan pitää rangaistusluonteisena esim. silloin, kun lapsi palaa karkumatkalta laitokseen rauhallisena. Eristämistä ei voida käyttää myöskään seuraamukseksi esim. lapsen antaessa positiivisen huumetestin tuloksen.

²⁹² Kotkas & Tuori 2016: 673; Rätty 2007: 379.

²⁹³ HE 225/2004 vp, s. 102–103.

²⁹⁴ Rätty 2007: 379.

mukaan eristämisestä tai sen jatkamisesta on viipymättä ilmoitettava lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle.²⁹⁵ Eristäminen tulisi myös aina toteuttaa laitoksen henkilökunnan jatkuvan valvonnan ja huolenpidon alaisena²⁹⁶. Tämä ei HE:n mukaan kuitenkaan tarkoita sitä, että työntekijän tulisi olla koko ajan läsnä eristämistilanteessa tai olla jatkuvassa näköyhteydessä lapseen. Säännös edellyttää kuitenkin lapsen tilanteen jatkuvaa seuranta ja pysymistä kuuloetäisyydellä lapseen.²⁹⁷ Kun lapsi määrätään eristettäväksi, määrätäänkin samalla henkilö, jonka tehtävänä on huolehtia lapsen turvallisuudesta eristämisen aikana (LSL 70.2 §).

Myös lapsen lukitseminen omaan huoneeseen rinnastetaan eristämiseen, jolloin tilanteessa tulisi siis noudattaa lastensuojelulain 70 §:ssä säädettyjä eristämisen edellytyksiä²⁹⁸. Lain esitöiden mukaan tila, johon lapsi eristetään, tulisi aina olla lapsen huolenpidon ja hoidon kannalta tarkoituksenmukainen. On myös tärkeää, että lapsen olosuhteet eristämisen aikana järjestetään niin, että hänen perustarpeensa voidaan tyydyttää asianmukaisella tavalla.²⁹⁹

Vaikka eristämisestä tuleekin lain mukaan tehdä aina muutoksenhakukelpoinen hallintopäätös, on eristämistä edellyttävässä tilanteessa useimmiten kyse nopeasti syntyvän vaaratilanteen hallitsemisesta. Eristämisestä löytyykin Kotkaksen ja Tuorin mukaan vahvoja tosiasiallisen hallintotoiminnan piirteitä, minkä vuoksi muutoksenhakumahdollisuuden merkitys on jäänyt siinä käytännössä vähäiseksi.³⁰⁰ Seuraavassa oikeusasiamiehen ratkaisussa ratkaistavana oli, että voidaanko eristämiseen viittaavien toimien edellyttää täyttävän LSL 70 §:ssä säänneltyjen eristämisen edellytykset.

Eduskunnan oikeusasiamies teki tarkastuksen eräälle yksityiselle lastensuojelulaitokselle, jossa kantelun johdosta epäiltiin käytettävän yleisesti rajoitustoimenpiteisiin rinnastettavia

²⁹⁵ PeVL 5/2006 vp. Perustuslakivaliokunta piti tämän ilmoitusvelvollisuutta koskevan säännöksen lisäämistä lastensuojelulakiin tärkeänä lapsen oikeusturvan ja eristämisen käytön valvonnan kannalta.

²⁹⁶ Kotkas & Tuori 2016: 674.

²⁹⁷ HE 225/2004 vp, s. 102.

²⁹⁸ Rätty 2007: 379. Sellaisissa tilanteissa ei kuitenkaan voida katsoa olevan kyse eristämisestä, joissa lasta lyhytaikaisesti estetään poistumasta omasta huoneestaan hänen rauhoittamiseksi.

²⁹⁹ HE 225/2004 vp, s. 102 mukaan tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että eristykseen käytettävässä huoneessa on oltava valoa ja puhdasta vettä, sekä lisäksi lapselle on turvattava muun muassa mahdollisuus saniteettitiloihin, ruokailuun ja raittiiseen ilmaan. Lisäksi eristämisen aikana tulee myös järjestää mahdollisuus keskusteluun lapselle läheisen laitoksen työntekijän kanssa.

³⁰⁰ Kotkas & Tuori 2016: 675.

toimenpiteitä lainvastaisesti. Selvityksen perusteella laitoksessa käytettiin usein uusiin tu-lokkaisiin niin kutsuttua ”erityistä hoitoa”, jossa lapsi erotettiin muista laitoksen lapsista sijoittamalla hänet erityiseen lukitsemattomaan huoneeseen. Oven ulkopuolella oli kuitenkin koko hoidon ajan henkilökunnan jäsen valvomassa, ettei lapsi poistunut huoneesta ilman henkilökunnan myöntämää lupaa. Tämä erityinen hoito saattoi kestää enimmillään jopa 30 vuorokautta. EOA:n mukaan lapsen sulkeminen suljettuun tilaan muiden lasten ulkopuolelle viittasi selkeästi LSL 70 §:ssä säänneltyyn *eristämiseen*. Vaikka ovea ei oltukaan lukittu hoidon aikana, ei lapsella käytännössä ole kuitenkaan ollut mahdollisuutta omin päin poistua huoneesta valvonnan vuoksi. EOA onkin ratkaisussaan katsonut, että tämä toimenpide oli selkeästi ollut rinnastettavissa eristämiseen, jolloin tilanteessa olisi tullut noudattaa laissa säädettyjä eristämisen edellytyksiä. LSL 70 §:n mukaan eristäminen tulisi aina perustua lakiin, ja siitä tulisi myös laatia asianmukainen valituskelpoinen päätös. Eristäminen saa lain mukaan normaalisti kestää enintään 24 tuntia tai maksimissaan 48 tuntia, mikäli eristämistä päätetään jatkaa. Eristäminen oli tässä tapauksessa kestänyt huomattavasti tätä pidempään, eikä rajoituksista myöskään oltu tehty asianmukaisia päätöksiä. EOA onkin ratkaisussaan katsonut, että eristämiseen rinnastettavia toimenpiteitä oli käytetty kyseisessä lastensuojelulaitoksessa lainvastaisesti. EOA ei kuitenkaan ottanut ratkaisussaan kantaa siihen, oliko lastensuojelulain määrittelemät eristämisen edellytykset muuten täyttyneet kyseisessä tapauksessa.³⁰¹

Tästä EOA:n ratkaisusta käy ilmi, että mikäli jonkun toimenpiteen todellinen luonne viittaa selkeästi johonkin rajoitustoimenpiteeseen, tulisi sen aina täyttää laissa säännellyt rajoitusedellytykset ja muut laissa edellytetyt muotovaatimukset. Tässä tapauksessa eristämisestä olisi lain mukaan tullut tehdä valituskelpoinen päätös ja toimenpide olisi saanut kestää enimmillään 48 tuntia.

5.8. Erityinen huolenpito

Joillekin lastensuojelulaitoksiin sijoitetuille lapsille tai nuorille voi olla tarvetta järjestää sijaishuollon aikana tilapäisesti tiiviimpää hoitomuotoa, mikäli heidän vahingolliset käyttäytymistapansa uhkaavat vaarantaa heitä itseään tai muita laitoksessa olevia³⁰². Tällaisten lasten kohdalla muut lastensuojelun toimenpiteet tai rajoitustoimenpiteet eivät yleensä

³⁰¹ EOAM 4138/2010.

³⁰² Hujala 2004: 265. Hujalan mukaan tällaista vahingoittavaa käytöstä voi olla esimerkiksi jatkuva karkailu laitoksesta, väkivaltaisuus muita laitoksen lapsia tai henkilökuntaa kohtaan, päihteiden käyttö, jatkuva koulusta lintsaminen tai vakava rikoskierre.

ole riittäviä tilanteen parantamiseksi³⁰³. Lastensuojelulaissa tällaista tiiviimpää hoitomuotoa kutsutaan *erityiseksi huolenpidoksi*, josta on säännelty LSL 71–73 §:ssä³⁰⁴. Erityinen huolenpito tarkoittaa erityistä, moniammatillista hoitoa ja huolenpitoa³⁰⁵ sijaishuollossa olevalle lapselle, minkä aikana hänen liikkumisvapauttaan voidaan myös rajoittaa³⁰⁶. Se sisältää psykologiseen, kasvatukselliseen sekä lääketieteelliseen ja sosiaali-työhön liittyvään asiantuntemukseen perustuvaa huolenpitoa ja hoitoa³⁰⁷. Erityisen huolenpidon voidaan ajatella poikkeavan hieman muista lastensuojelulain mukaisista rajoitustoimenpiteistä, sillä sen tarkoituksena on yhdistää rajoittaminen ja lapsen hyvinvointiin tähtäävä huolenpito³⁰⁸.

LSL 71 §:n mukaan erityisen huolenpidon järjestäminen edellyttää lapselta vähintään 12 vuoden ikää sekä sitä, että hänen erittäin tärkeä yksityinen etunsa vaatii sen toteuttamista. Tärkeä edellytys erityiselle huolenpidolle on myös se, että sijaishuoltoa ei ole mahdollista järjestää muulla tavoin eivätkä myöskään muut terveydenhuollon palvelut sovellu käytettäväksi tilanteen parantamiseksi. HE:n mukaan erityistä huolenpitoa voidaan järjestää lapselle, jotta saataisiin katkaistua hänen vakava päihde- tai rikoskierre, tai jos lapsi omalla käyttäytymisellään muutoin vakavasti vaarantaa omaa henkeä, terveyttä tai kehitystään. Lapsi saattaa tarvita myös erityistä huolenpitoa silloin, jos häntä on käytetty seksuaalisesti hyväksi.³⁰⁹ Erityisen huolenpidon tarkoituksena on ennen kaikkea mahdollistaa lapselle kokonaisvaltainen hoito ja huolenpito lapsen edun mukaisella tavalla³¹⁰.

³⁰³ Hujala 2004: 265.

³⁰⁴ Erityisen huolenpidon piirteet viittaavat ns. ”*suljettuun hoitoon*”, mutta toisin kuin monissa muissa Euroopan maissa, Suomessa kyseisestä hoitomuodosta ei ole mahdollista käyttää ”suljettu hoito” -käsitettä, sillä HE:n mukaan käsitettä ei voida pitää perusteltuna eikä hyväksyttävänä ottaen huomioon Suomea sitovat ihmisoikeussopimusvelvoitteet ja perusoikeussäännökset sekä ehdotetun hoidon ja huolenpidon sisältö, luonne ja tavoite. Tämän vuoksi lakiesityksessä ehdotettiin suljetun hoidon sijasta käytettäväksi käsitettä *erityinen huolenpito*. (HE 225/2004 vp.)

³⁰⁵ Käsitteellä ”*hoito*” viitataan vahvasti ammatilliseen toimintamuotoon, joka tähtää tiettyihin ongelmiin puuttumiseen ja niiden käsittelyyn, kun taas ”*huolenpito*” on selkeästi miedompaa ilmaisu, joka viittaa enemminkin lapsen perustarpeiden tyydyttämiseen ja turvallisen kasvu- ja elinympäristön tarjoamiseen (Kekoni ym. 2008: 15).

³⁰⁶ Arajärvi 2011: 331; Kekoni ym. 2008: 15 mukaan tämä viittaa siihen, että erityiseen huolenpitoon voi liittyä melko vahvasti lapsen perus- ja ihmisoikeuksia rajoittava hoitomuoto.

³⁰⁷ Kotkas & Tuori 2016: 675.

³⁰⁸ Kekoni ym. 2008: 10 & 15.

³⁰⁹ HE 225/2004 vp, s. 106.

³¹⁰ Kotkas & Tuori 2016: 675; Arajärvi 2011: 331.

Erityisen huolenpidon aikana pyritään intensiivisellä työskentelyllä mahdollistamaan lapselle mahdollisimman hyvin toteutunut sijaishuolto, joka ottaa huomioon lapsen yksilölliset tarpeet. Erityisen huolenpidon tarkoituksena on luoda vahva kontakti lapsen ja aikuisen välille ja pyrkiä lisäämään lapsen turvallisuuden tunnetta. Tällä tavoin lapsella on paremmat mahdollisuudet sitoutua hänelle järjestettävään hoitoon ja jatkohoitoon.³¹¹ HE:n mukaan erityisen huolenpidon tarkoituksena oli pyrkiä aikaisempaa tehokkaammin saamaan lapsen päihde- tai rikoskierre pysäytettyä ja siten pidemmällä aikavälillä aikaansaada huomattaviakin säästöjä sosiaali- ja terveydenhuollossa ja muilla sektoreilla, kuten työvoimahallinnon tai vankeinhoidon alueilla.³¹²

HE:n mukaan lapsen erityisen huolenpidon tarve voi ilmetä monin eri tavoin ja eri tilanteissa. Lapsen ollessa sijoitettuna lastensuojelulaitokseen, näyttäytyy erityisen huolenpidon tarve yleensä lapsen hoitoon ja kasvatukseen laitoksessa osallistuvalla henkilökunnalle. Tällöin tilannetta ja kysymyksen tulevia vaihtoehtoja ja mahdollisuuksia tulee arvioida yhdessä lapsen sijoittaneen sosiaalilautakunnan ja muiden asianomaisten kanssa. Erityisen huolenpidon tarve voi kuitenkin ilmetä myös jo huostaanottopäätöstä ja sijaishuoltoon sijoittamista valmisteltaessa. HE:n mukaan erityisen huolenpidon järjestämisessä tulee aina olla kysymys kokonaisvaltaisesta lapsen elämäntilanteeseen vaikuttamisesta, ei pelkästä liikkumavapauden rajoittamisesta kriisitilanteen ratkaisemiseksi.³¹³

Erityistä huolenpitoa ei lain mukaan saa järjestää ilman, että asiasta tehdään ensin valituskelpoinen hallintopäätös. Päätöksen valmistelee lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä, jonka pohjalta lopullisen päätöksen tekee määräytyvä sosiaalihuollon johtava viranhaltija tai hänen määräämänsä muu viranhaltija. Päätöksen tulee aina perustua lapsen tilanteen moniammatilliseen arvioon, joka nojautuu kasvatukselliseen, psykologiseen, lääketieteelliseen ja sosiaalityön asiantuntemukseen.³¹⁴ Riittävänä ei siis voida pitää esimerkiksi sitä, että arvio perustuisi vanhoihin lääkärin tai muun ammattihenkilöstön antamiin lausuntoihin³¹⁵. Päätös tulisi antaa tiedoksi lapsen huoltajille ja 12 vuotta täyttäneelle

³¹¹ Rätty 2007: 381.

³¹² HE 225/2004 vp, s. 106.

³¹³ HE 225/2004 vp, s. 106.

³¹⁴ Kotkas & Tuori 2016: 676.

³¹⁵ Rätty 2007: 383.

lapselle³¹⁶. Kuten jo aikaisemminkin on käynyt ilmi, on erityinen huolenpito arvioitu HE:ssä luonteeltaan niin merkittäväksi julkisen vallan käyttämiseksi, että sitä koskeva päätöstoimivalta on uskottu yksinomaan kunnan sosiaalihuollosta vastaavalle toimielimelle. Laitosjohtajilla ei siten muista rajoitustoimenpiteistä poiketen ole toimivaltaa päättää erityisen huolenpidon järjestämisestä. Erityisen huolenpidon osalta toimielimen päätösvaltaa ei myöskään voida delegoida viranhaltijalle. Ottaen huomioon erityisen huolenpidon luonne lapsen perusoikeuksiin syvästi kajoavana toimenpiteenä, on HE:n mukaan äärimmäisen tärkeää huolehtia lapsen oikeusturvan toteutumisesta erityistä huolenpitoa järjestettäessä.³¹⁷

Jotta erityistä huolenpitoa voitaisiin HE:n mukaan järjestää lapselle, tulisi lastensuojelulaitoksella olla käytettävissään riittävä kasvatuksellinen, sosiaalityön, psykologinen ja lääketieteellinen asiantuntemus³¹⁸. Laitoksessa tulisi lisäksi olla soveltuvan ammatillisen tutkinnon omaavaa henkilökuntaa sekä terveydellisiltä ja muilta olosuhteiltaan asianmukaiset tilat (LSL 73.1 §). On tärkeää, että tila, jossa erityistä huolenpitoa toteutetaan, on riittävän tilava, sillä lasta voidaan rajoittamisen aikana kieltää poistumasta kyseisestä tilasta ilman lupaa tai valvontaa³¹⁹. Erityisen huolenpidon aikana määrättävästä liikkumisvapauden rajoittamisesta ei tarvitse tehdä erillistä päätöstä. Muista erityisen huolenpidon aikana käytetyistä rajoitustoimenpiteistä tulisi kuitenkin aina tehdä erilliset, asianmukaiset päätökset.³²⁰ LSL 73.2 §:n mukaan erityisen huolenpidon aikana asiantuntijoiden tulisi tavata lasta säännöllisesti sekä osallistua lapsen erityisen huolenpidon suunnitteluun, toimeenpanoon ja arviointiin. Lapselle on lisäksi tehtävä hoidon aikana tarvittavat lääkärintarkastukset³²¹.

LSL 72.3 § mukaan erityinen huolenpito saa normaalisti kestää enintään 30 vuorokautta, mutta sitä voidaan kuitenkin jatkaa vielä erittäin painavasta syystä enintään 60 vuorokaudella. Erityisen huolenpidon kesto voi siis enimmillään olla jopa 90 vuorokautta. Muihin

³¹⁶ THL 2017f.

³¹⁷ HE 225/2004 vp, s. 106.

³¹⁸ Kotkas & Tuori 2016: 676.

³¹⁹ Rätty 2007: 386.

³²⁰ Rätty 2007: 386. Rädyn mukaan asianmukaisella tilalla tarkoitetaan tilaa, jossa on mahdollista järjestää lapselle esimerkiksi harrastustoimintaa, opetusta ja terapiaa.

³²¹ Kotkas & Tuori 2016: 676.

rajoitustoimenpiteisiin nähden toimenpiteen kestoja voidaan pitää poikkeuksellisen pitkänä.³²² Erityinen huolenpito tulisi LSL 72.3 §:n mukaan lopettaa heti, kun se ei enää ole välttämätöntä tai jos se osoittautuu tehottomaksi sille asetettujen tavoitteiden saavuttamiseksi. Kekoni ym. mukaan kansainvälisestä näkökulmasta katsottuna Suomessa järjestettävän erityisen huolenpidon luonnetta voidaan pitää erityisenä, sillä valtaosa muiden maiden suljetun hoidon käytännöistä liittyy yleensä rangaistuksiin eikä puhtaasti hoidolliseen tehtävään, kuten Suomessa³²³.

5.9. Lastensuojelulaitoksissa käytettävien rajoitustoimenpiteiden valvonta

Jotta sijaishuoltolaitoksiin sijoitettujen lasten itsemääräämisoikeuden toteutuminen voitaisiin parhaan mukaan turvata, on tärkeää, että laitoksissa käytettäviä rajoitustoimenpiteitä valvotaan asianmukaisesti. LOS 3 artiklan mukaan lasten huolenpidosta vastaavien laitosten tai muiden palvelunantajien tulisikin aina noudattaa asianomaisessa sopimusvaltiossa voimassa olevia määräyksiä henkilökunnan valvonnasta. Suomessa sijaishuoltolaitosten valvonnasta on säännelty lastensuojelulain 13 luvussa. LSL 79 §:n mukaan lapsen sijoittaneen kunnan (*sijoittajakunta*) tehtävänä on valvoa, että lapsen sijoitus laitoshuoltoon tai perhehoitoon toteutuu lastensuojelulain mukaisesti, ja että lapsi saa sijoituksensa aikana ne tarvittavat palvelut ja tukitoimet, jotka sijoituskunnan on LSL 16 b §:n³²⁴ mukaisesti järjestettävä. Lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä on viime kädessä vastuussa lapsen edun turvaamisesta ja valvonnasta³²⁵.

Sijoittajakunnan lisäksi sijaishuoltopaikan toimintaa valvovat myös kunta, johon lapsi on sijoitettu (*sijoituskunta*) sekä *aluehallintovirasto*, joiden tulisi valvontaa toteuttaessaan toimia yhteistyössä sijoittajakunnan kanssa³²⁶. LSL 80.3 §:n mukaan, jos lapsen sijoittajakunta havaitsee sijaishuoltopaikan toiminnassa sellaisia puutteita tai epäkohtia, jotka

³²² Kekoni ym. 2008: 15.

³²³ Kekoni ym. 2008: 3.

³²⁴ LSL 16 b §:n mukaan sijoituskunnan, on järjestettävä yhteistyössä sijoittajakunnan kanssa lapselle tai nuorelle hänen huollon tai hoidon tarpeensa edellyttämät palvelut ja tukitoimet.

³²⁵ Rätty 2015: 632.

³²⁶ Saastamoinen 2008: 96.

voivat vaikuttaa negatiivisesti sijoitettujen lasten hoitoon tai huolenpitoon, tulee sen salsapitovelvoitteiden estämättä ilmoittaa asiasta viipymättä sijoituskunnalle ja aluehallintovirastolle sekä tiedossa oleville muille lapsia samaan sijaishuoltopaikkaan sijoittaneille kunnille³²⁷. Eduskunnan apulaisoikeusasiamies on ratkaisunsa (EOAM 1901/2013) yhteydessä todennut, että lapsen sijaishuoltopaikan valvonnan tulisi toteutua siitä riippumatta, onko sijaishuollossa ilmennyt aihetta erityiseen huoleen.

LSL 80 §:n mukaan aluehallintoviraston on seurattava lastensuojelulaitosten toimintaa 79 §:ssä säädetyn lisäksi myös oma-aloitteisten tarkastuskäyntien avulla. Säännöksessä painotetaan myös, että aluehallintovirastojen tulisi kiinnittää erityisesti huomiota rajoitustoimenpiteiden käytön valvontaan lastensuojelulaitoksissa. Aluehallintovirastojen tulisikin rajoitustoimenpiteiden valvontaa toteuttaessaan kiinnittää huomiota laitoksissa tehtyihin rajoitustoimenpiteitä koskeviin päätöksiin sekä niihin liittyviin kirjaamismerkintöihin. Oleellinen osa tätä valvontaa on myös tutustua muihin lasta koskeviin asiakirjamerkintöihin.³²⁸ Rajoitustoimenpiteiden valvonta voi kohdistua joko yksittäisen lapsen rajoitustoimenpiteitä koskeviin päätöksiin ja muihin asiakirjamerkintöihin, tai vaihtoehtoisesti koskea esimerkiksi jotain tiettyä laitoksessa käytettävää rajoitustoimenpidettä. Rädyn mukaan aluehallintovirastojen on erityisen tärkeää seurata erityisen huolenpidon järjestämistä ja toteuttamista lastensuojelulaitoksissa.³²⁹ LSL 80 §:n mukaan aluehallintovirasto voi valvontaa toteuttaessaan varata lapselle tilaisuuden kahdenkeskiseen luottamukselliseen keskusteluun aluehallintoviraston edustajan kanssa³³⁰.

Sosiaalihuoltolain 47 §:n mukaan sosiaalihuollon toimintayksikön tulisi myös laatia *omavalvontasuunnitelma* sosiaalihuollon laadun, asianmukaisuuden ja turvallisuuden varmistamiseksi. Kyseinen suunnitelma tulisi pitää julkisesti nähtävänä, sen toteutumista tulisi seurata säännöllisesti ja lisäksi toimintaa tulisi kehittää asiakkailta sekä toimintayksikön

³²⁷ Saastamoinen 2008: 96 mukaan tämä ilmoitusvelvollisuus koskee sellaisia puutteita tai epäkohtia, jotka voivat mahdollisesti vaikuttaa sijaishuoltopaikkaan sijoitetun lapsen hoitoon ja huolenpitoon.

³²⁸ Tarvittaessa AVI voi pyytää tarkastustoimiinsa liittyen lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän hallussa olevat lasta koskevat asiakaskertomusmerkinnät nähtäväkseen (Räty 2015: 636).

³²⁹ Räty 2015: 637.

³³⁰ Räty 2015: 637 mukaan näiden keskustelujen avulla sekä arvioimalla sijaishuoltolaitoksessa käytettyjä rajoitustoimenpiteitä koskevia merkintöjä ja päätöksiä ja muita asiakirjoja, AVI voi saada paremman kuvan lasten olosuhteista ja kohtelusta laitoksessa.

henkilöstöltä säännöllisesti kerättävän palautteen perusteella³³¹. Yksityisiin lastensuojelulaitoksiin sijoitettujen lasten hoidon valvonnasta on säännelty erikseen LSL 81 §:ssä³³². Seuraavassa eduskunnan apulaisoikeusmiehen ratkaisussa sijoittajakunta ei ollut riittäväällä tavalla valvonut lastensuojelulaitoksessa käytettäviä rajoitustoimenpiteitä.

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisussa eräaseen yksityisen palveluntuottajan ylläpitämään lastenkotiin suoritettiin ennalta ilmoittamaton tarkastus, jonka yhtenä tarkoituksena oli arvioida sijoitettujen lasten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista. Tarkastuksessa kiinnitettiin erityisesti huomiota lapsiin kohdistuneisiin rajoitustoimenpiteisiin ja niiden lainmukaisuuteen. Tarkastuksen yhteydessä havaittiin, että kyseisessä lastenkodissa käytettiin rajoitustoimenpiteitä ja noudatettiin käytäntöjä, jotka olivat selvästi lastensuojelulain vastaisia. Kaikista käytetyistä rajoituksista ei oltu myöskään tehty asianmukaisia päätöksiä. Sijoittajakunnat seurasivat kyseisen lastensuojelulaitoksen käyttämiä rajoituksia ja kasvatuskäytäntöjä lähinnä vain laitoksen sijoittajakunnille toimittamien lasta koskevien kuukausiraporttien avulla. Seuranta ei siis oltu tehty arvioimalla lapsesta tehtyjä varsinaisia asiakasasiakirjamerkintöjä. Apulaisoikeusasiamiehen mukaan sijoittajakuntien menettely sijaishuollon ja rajoitustoimenpiteitten valvonnassa ei näin ollen ollut ollut kaikilta osin riittävää.³³³

Tässä AOA:n ratkaisussa lastensuojelulaitoksessa suoritettavien rajoitustoimenpiteiden lainmukaisuutta ei siis oltu valvottu asianmukaisella tavalla. Varsinkin lastensuojelussa, jossa lapset eivät lähtökohtaisesti itse tunne omia oikeuksiaan, eivätkä myöskään lapsen huoltajat osaa välttämättä saattaa lainvastaisia toimenpiteitä valituksenalaisiksi, olisi erittäin tärkeää, että valvontaviranomaiset todellisuudessa valvoisivat lastensuojelulaitosten toimintaa, varsinkin rajoitustoimenpiteiden käyttöä, jotta tällaisilta lapsen perusoikeuksia lainvastaisesti rajoittavilta toimenpiteiltä voitaisiin parhaan mukaan välttyä.

Myös ylimpien laillisuusvalvojien eli valtioneuvoston oikeuskanslerin ja eduskunnan oikeusasiamiehen tehtävänä on valvoa virkamiesten, viranomaisten ja muita julkista tehtävää hoitavien tahojen toimintaa. Laillisuusvalvojien tehtävänä on ennen kaikkea valvoa, että viranomaiset noudattavat julkista tehtävää hoitaessaan lakia ja täyttävät muut velvollisuutensa. Lisäksi laillisuusvalvojat valvovat perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista. Paunion ja Niemisen mukaan eduskunnan oikeusasiamiehen tehtäväksi on vakiintunut

³³¹ Hoikkala & Lavikainen 2015: 9.

³³² Vaikka kyseisen pykälän otsikossa puhutaankin *valvonnasta*, näyttäisi kyseinen säännös kuitenkin sääntelevän ennemminkin lapsen yksityiseen sijaishuoltopaikkaan sijoittamisen yleisestä prosessista sekä siihen liittyvistä velvollisuuksista.

³³³ EOAM 1001/12. Myös ratkaisussa EOAM 1901/2013 sijoittajakuntien menettely rajoitustoimenpiteitten valvonnassa ei ollut ollut kaikilta osin lastensuojelulain mukaista.

lapsen oikeuksien valvonta. Laillisuusvalvojilla ei kuitenkaan valvontatehtäviin liittyen ole oikeutta tehdä täytäntöön pantavia ratkaisuja, oikeutta määrätä vahingonkorvauksia eikä myöskään oikeutta muuttaa viranomaisten tekemiä päätöksiä.³³⁴ Jonkan mukaan laillisuusvalvonnan tarkoituksena onkin olla ennemminkin eteenpäin katsovaa ja viranomaistoimintaa ohjaavaa kuin taaksepäin suuntautuvaa ja rankaisevaa³³⁵. Seuraavassa tapauksessa oikeuskansleri selvitti, ovatko aluehallintovirastojen resurssit olleet riittäviä riittävän lastensuojelun valvonnan toteuttamiseksi.

Vuonna 2013 oikeuskanslerinvirastossa ryhdyttiin selvittämään, kykenevätkö aluehallintovirastot suorittamaan käytettävissä olevilla resursseillaan niille laissa säädetty lastensuojelun ohjaus- ja valvontatehtävät asianmukaisesti ja lainmukaisesti. Asiaa selvitettiin pyytämällä omalla toimialueellaan aluehallintovirastojen toiminnallisesta ohjauksesta vastaavaa sosiaali- ja terveysministeriötä sekä yleishallinnollisesta ohjauksesta vastaavaa valtiovarainministeriötä esittämään näkemyksensä asiasta. Oikeuskansleri totesi saamiensa tietojen perusteella, että aluehallintovirastojen lastensuojelun ohjaus- ja valvontatehtäviin käytettävissä olevat resurssit olivat erittäin niukat. Virastojen lausunnoista olikin ilmennyt selkeä huoli siitä, että resurssit eivät olleet riittäviä velvoitteiden kattavaan, oikea-aikaiseen ja riittävän perusteelliseen suorittamiseen. Oikeuskansleri totesi ratkaisussaan, että virkamiesten tehtävänä on hoitaa niille kuuluvat lakisääteiset tehtävät eikä näitä velvollisuuksia voida laiminlyödä sen vuoksi, että resurssit eivät ole riittävät. Selvityksessä ilmi tulleiden seikkojen vuoksi oikeuskansleri kiinnitti sosiaali- ja terveysministeriön sekä valtiovarainministeriön vakavaa huomiota päätöksessä esitettyihin näkökohtiin ja totesi, että sosiaali- ja terveysministeriön ja valtiovarainministeriön tulisi aluehallintovirastojen toiminnallisesta ja yleishallinnollisesta ohjauksesta vastaavina ministeriöinä seurata esittämiensä toimenpiteiden vaikutuksia aluehallintovirastojen kykyyn suoriutua velvoitteistaan. Oikeuskansleri totesi myös, että mikäli toimenpiteet osoittautuvat riittämättömiksi, tulee ministeriöiden ryhtyä tarpeellisiin muihin toimenpiteisiin sen varmistamiseksi, että aluehallintovirastot voivat hoitaa lailla säädetty lastensuojelun ohjauksen ja valvonnan velvoitteet lainmukaisesti.³³⁶

Kuten tästäkin oikeuskanslerin selvityksestä käy ilmi, ovat aluehallintovirastojen käytettävissä olevat resurssit hyvin niukat, mistä johtuen ne eivät välttämättä pysty toteuttamaan laissa säänneltyjä valvontatehtäviään riittävän hyvin. Tämä onkin mielestäni ollut selkeästi havaittavissa lastensuojelulaitosten rajoitustoimenpiteiden laillisuuden valvonnassa, sillä jo aikaisemmin tutkielmassa esille tulleesta oikeuskäytännöstä on käynyt selkeästi ilmi, että monissa lastensuojelulaitoksissa käytetään jatkuvasti rajoitustoimenpiteitä lainvastaisesti. Tämän voidaankin mielestäni katsoa olevan merkki siitä, ettei näiden laitosten toimia valvota riittävällä tavalla. Oikeuskansleri onkin ratkaisussaan muistuttanut, että

³³⁴ Paunio 2001: 979; Nieminen 2013: 87.

³³⁵ Jonkka 2007: 317–318.

³³⁶ OKA 4/2015.

aluehallintovirastojen tulisi hoitaa valvontatehtävät lain edellyttämällä tavalla niukoista resursseista huolimatta, sillä kyse on lasten perusoikeuksien toteutumisesta, mikä asettaa valvontatoiminnalle korkeat laatuvaatimukset. Sillä aluehallintovirastot eivät selvästikään kykene tällä hetkellä suoriutumaan heille määrätystä valvontatehtävistä lain säätämällä tavalla, tulisi ministeriöiden mielestäni ryhtyä toimenpiteisiin oikeuskanslerin antaman ratkaisun mukaisesti, jotta aluehallintovirastoilla olisi tosiasiallisesti mahdollisuus suoriutua näistä valvontatehtävistä lain vaatimalla tavalla.

Lastensuojelulaitoksissa käytettävien rajoitustoimenpiteiden valvonta tulee tosin mahdollisesti muuttumaan tulevaisuudessa jonkin verran, mikäli Sote-uudistus todellisuudessa toteutuu hallituksen suunnitteleman tavalla. Hallitus onkin kaavaillut, että uudistuksen myötä sääntelyä purettaisiin ja sijaishuoltolaitosten valvonta keskitettäisiin maakunnille³³⁷. Uudesta maakuntalaista annetun HE:n mukaan maakunnille kuuluvan sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisvastuun lainmukaisuus pyrittäisiinkin varmistamaan ensisijaisesti maakuntien *omaan toimintaan kohdistuvalla suunnittelulla ja seurannalla sekä omavalvonnalla*. Tätä tulisi tukemaan valvontaviranomaisen suorittama ohjaus ja valvonta, joka tulisi perustumaan muun muassa valvontaohjelmiin ja niistä informoimiseen. HE:n mukaan aluehallintovirastot tulisivat jatkossakin vastaamaan ensisijaisesti hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen lainmukaisuuden valvonnasta ja valvontaan liittyvästä ohjauksesta. Valvira puolestaan valvoisi aluehallintovirastojen toiminnan ja ratkaisukäytäntöjen yhdenmukaisuutta.³³⁸ Valviran mukaan uusi suunniteltu valvontamekanismi olisi ennakoivaa, joustavaa ja vuorovaikutteista, joka mukautuisi helpommin toimintaympäristön muutoksiin. Valvontaa tultaisiin myös kehittämään entistä asiakaslähtöisemmäksi.³³⁹

HE:n mukaan uudessa maakuntalaissa tultaisiin säätämään toimenpiteistä, joihin valvontaviranomainen voisi ryhtyä silloin, kun sosiaali- tai terveydenhuollon järjestämisessä on havaittu asiakasturvallisuutta vaarantavia puutteita tai muita epäkohtia taikka toiminta on muutoin lainvastaista. Valvontaviranomainen voisi uuden lain mukaan velvoittaa maa-

³³⁷ Lastensuojelun Keskusliitto 2016; Valvira 2015.

³³⁸ HE 15/2017 vp, s. 486–487.

³³⁹ Valvira 2015.

kuntaa noudattamaan asetettuja kieltoja tai määräyksiä sakon uhalla. Laissa tultaisiin sääntämään myös lievemmistä valvontaviranomaisen toimenpiteistä eli valvontaviranomaisen mahdollisuudesta antaa kunnalle, maakunnalle, maakunnan liikelaitokselle tai virheellisestä toiminnasta vastuussa olevalle henkilölle niin kutsuttua hallinnollista ohjausta tai kehoitus³⁴⁰ silloin, kun sosiaali- tai terveydenhuollon järjestämisessä on havaittu jokin puute, virheellisyys, laiminlyönti tai muu epäkohta, mutta sen ei katsota antavan aihetta vakavimpiin toimenpiteisiin. Laissa säädettäisiin myös uutena hallinnollisen ohjauksen keinona mahdollisuudesta kehottaa valvottavaa korjaamaan todettu puute tai muu epäkohta.³⁴¹

Itse koen, että nämä HE:ssä kaavailut valvonnassa käytettävät tehostamiskeinot ovat kannatettavia, sillä parhaimmassa tapauksessa niiden avulla voitaisiin saada lainvastaisia rajoitustoimenpiteitä vähennettyä sijaishuoltolaitoksissa. Valvontavastuun siirtyminen maakunnille aiheuttaa kuitenkin huolta siitä, että pystyvätkö he todellisuudessa valvomaan omaa toimintaansa täysin objektiivisesti. Toki heidän omavalvontaa tullaan tukemaan aluehallintovirastojen valvonnalla, mutta itseäni ainakin jää mietityttämään se, että mitä tämä aluehallintovirastojen viimesijaisiin valvontavastuu todellisuudessa tarkoittaa. Kuinka paljon aluehallintovirastot tulevat todellisuudessa valvomaan maakuntien ja esimerkiksi sijaishuoltolaitosten toimintaa, jos valvontavastuu on lain mukaan siirretty pääosin maakunnille itselleen? Onnistuessaan tämä valvontavastuun siirtyminen kunnilta ja aluehallintovirastoilta maakunnille saattaisi parhaimmassa tapauksessa parantaa valvonnan laatua, mikäli maakunnilla on käytettävissään enemmän resursseja ja osaamista valvonnan toteuttamiseksi. Ennen tätä mahdollista mittavaa Sote-uudistusta voimmekin vain spekuloida, kuinka se todellisuudessa tulisi vaikuttamaan lastensuojelulaitosten valvontaan – tulisiko valvonta ja näin ollen lasten oikeuksien ja oikeusturvan toteutuminen parantumaan nykyisestä vai päinvastoin jopa heikentymään?

³⁴⁰ HE:n mukaan kehoitus on *suositusluonteinen*, ei-velvoittava toimenpide.

³⁴¹ HE 15/2017 vp, s. 489. HE:n mukaan sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädännössä ei ole ollut aikaisemmin säännöksiä kehoituksen antamisesta, vaan sen käyttö on perustunut hallinnollisessa ohjauksessa vakiintuneeseen käytäntöön.

5.10. Sijaishuoltolaitoksissa olevien lasten itsemääräämisoikeuden toteutuminen tutkimusten valossa

Vaikka lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittamisesta onkin säännelty melko yksityiskohtaisesti Suomen lastensuojelulaissa, eivät lastensuojelulaitosten työntekijät kuitenkaan tunnu läheskään aina tuntevan näitä lakipykälää tarpeeksi hyvin, eivätkä välttämättä osaa myöskään erottaa tavallisia kasvatukseen ja lastensuojelulaissa määriteltyjä rajoitustoimenpiteitä toisistaan. Tämä on käynyt ilmi jo useista tutkielmassani aikaisemmin esille tulleista tuomioistuin- ja ylimpien laillisuusvalvojen ratkaisuksista sekä tässä luvussa esitettävistä viranomaistahojen julkaisemista selvityksistä, joissa selvityksen kohteena on ollut muun muassa lastensuojelulaitoksissa käytettävät ja lapsiin kohdistettavat rajoitustoimenpiteet.

Esimerkiksi Valvira julkaisi vuonna 2013 laajan selvityksen, jossa tutkittiin lastensuojelun asiakkaiden itsemääräämisoikeuden toteutumista ja rajoitustoimenpiteiden käyttöä suomalaisissa ympärivuorokautisissa lastensuojelulaitoksissa. Kyseinen selvitys pohjautui kyselyyn, joka toimitettiin yhteensä 88:lle eri lastensuojelun sijaishuoltoyksikölle.³⁴² Kyselyn vastausten perusteella otettiin yhteensä 30 sijaishuoltoyksikköä Valviran ja aluehallintovirastojen valvottavaksi. Valviran mukaan valvontaan otetuissa sijaishuoltoyksiköissä ei ainakaan valvonnan aikana katsottu olevan merkittäviä epäkohtia lasten itsemääräämisoikeuden toteutumisessa. Joissain yksiköissä oli kuitenkin yleisesti käytössä sellaisia kyseenalaisia toimintatapoja, joihin Valviran mukaan oli syytä kiinnittää tarkempaa huomiota. Yleensä kyseessä oli sellainen tilanne, jossa sijaishuoltoyksikön henkilökunta ei osannut tarpeeksi hyvin tunnistaa rajoitustoimenpiteiden ja tavallisten kasvatuksellisten menettelytapojen eroja.³⁴³

Valviran selvityksestä käy muun muassa ilmi, että lähes kaikilla kyselyyn vastanneilla sijaishuoltoyksiköillä oli omia päiväjärjestyksessä määriteltyjä sääntöjä ja aikatauluja,

³⁴² Valviran mukaan tällaista vastaavanlaista kyselyä ei oltu koskaan aikaisemmin toteutettu, ja sillä saatiinkin ensimmäistä kertaa kerättyä konkreettista tietoa rajoitustoimenpiteiden käytöstä ja itsemääräämisoikeuden toteutumisesta eri lastensuojelun sijaishuoltoyksiköissä (Valvira 2013b).

³⁴³ Valvira 2013b.

joita laitoksissa asuvien lasten ja nuorten tuli noudattaa. Kaikkia näitä sääntöjä ei kuitenkaan voitu Valviran mukaan pitää tavanomaisina kasvatuksellisina sääntöinä.³⁴⁴ Kyselyn perusteella kävi muun muassa ilmi, että 81 prosenttia kyselyyn vastanneista sijaishuoltoyksiköistä käytti seuraamuksena laitoksen sääntöjen rikkomisesta yhtä tai useampaa seuraavista toimenpiteistä: poistumiskielto, puhelimen käyttökielto, ruokailun rajoittaminen, kotilomien peruuttaminen, välipalojen kieltäminen ja aresti. Lisäksi selvityksestä kävi myös ilmi, että joissain perhehoitoyksiköissä käytettiin rajoitustoimenpiteitä, vaikka niissä ei yhteydenpidon rajoittamista lukuun ottamatta saisi lain mukaan käyttää muita rajoitustoimenpiteitä.³⁴⁵

Valviran mukaan edellä kuvattuja toimenpiteitä voidaankin pitää melko huolestuttavina, sillä tällaisten toimenpiteiden käyttämisessä rangaistuksena on aina riskinä, että niitä käytetään tosiasiallisesti lastensuojelulain mukaisiin rajoitustoimenpiteisiin verrattavissa olevina toimina. Tällaisia rajoitustoimenpiteitä käytettäessä toimien tulisi aina ennen kaikkea perustua lakiin sekä lapsen yksilölliseen tilanteeseen ja tapauskohtaiseen harkintaan, eikä lastensuojelulain mukaisia rajoitustoimenpiteitä saisi koskaan käyttää rangaistuksena esimerkiksi laitoksen omien sääntöjen rikkomisesta. Lastensuojelulain mukaisiin rajoitustoimenpiteisiin turvauduttaessa tulisi niistä myös tehdä mahdolliset valituskelpoiset päätökset. Valvira muistuttaa myös, että ruuatta jättämistä ei voida missään tilanteessa pitää hyväksyttävänä kasvatukseen.³⁴⁶

Ainoastaan 23 prosenttia kyselyyn vastanneista toimipaikoista ilmoittivat valvovansa rajoitustoimenpiteiden käyttöä omavalvonnalla³⁴⁷. Kyseisestä selvityksestä voikin päätellä, ettei monissa sijaishuoltoyksiköissä tunneta tarpeeksi hyvin kaikkia lastensuojelulain mukaisia rajoitustoimenpiteitä, eikä tiedetä milloin ja missä tilanteissa niitä on sallittua käyt-

³⁴⁴ Valvira 2013c.

³⁴⁵ Valvira 2013b.

³⁴⁶ Valvira 2013a.

³⁴⁷ Valvira 2013c.

tää. Valvira kuitenkin myöntää selvityksessään, ettei rajanveto normaalien kasvatustoimien ja rajoitustoimenpiteiden käytön välillä ole aina helppoa.³⁴⁸ Valviran mukaan olisikin tärkeää, että rajoitustoimenpiteet selvitettäisiin henkilökunnan jäsenten lisäksi myös laitoksessa oleville lapsille ja nuorille, jotta he ymmärtäisivät niiden todellisen tarkoituksen ja tunsivat paremmin omat oikeutensa. Valviran mukaan lastensuojelulaitosten tulisi myös panostaa enemmän henkilökunnan kouluttamiseen ja ohjaukseen, jotta he oppisivat paremmin tunnistamaan eron kasvatustoimenpiteiden ja rajoitustoimenpiteiden välillä.³⁴⁹ Valvira onkin kyseisen selvityksen pohjalta laatinut *valtakunnallisen valvontaohjelman lastensuojelun ympärivuorokautisesta hoidosta ja kasvatuksesta*. Valvira on myös antanut kunnille ja yksityisille lastensuojelun sijaishuoltoyksiköille ohjeen, miten itsemääräämisoikeus tulisi turvata sijaishuollossa oleville lapsille.³⁵⁰

Myös Etelä-Suomen aluehallintovirasto julkaisi vuonna 2014 selvityksen kunnallisten lastensuojeluyksiköiden toiminnasta. Selvityksessä tutkittiin muun lastensuojeluun liittyvän lisäksi myös lastensuojeluyksiköihin sijoitettuihin lapsiin kohdistettuja rajoitustoimenpiteitä. Selvityksestä kävi muun muassa ilmi, että vuonna 2014 Etelä-Suomen kunnallisissa lastensuojeluyksiköissä käytettiin rajoitustoimenpiteitä yhteensä 3 115 kertaa ja ne kohdistuivat yhteensä 1 295 henkilöön.³⁵¹ Selvityksestä kävi ilmi, että varsinkin nuorten kiireelliset sijoitukset nuoren omaa kehitystä vaarantavan käyttäytymisen vuoksi ovat lisääntyneet aikaisempaan verrattuna. AVI:n mukaan rajoituksia tarvitaankin yleensä, jotta voitaisiin turvata tällaisen nuoren omaa ja toisten laitoksessa olevien lasten ja henkilökunnan turvallisuutta.³⁵²

Selvityksen mukaan Etelä-Suomalaisissa sijaishuoltolaitoksissa yleisimmin käytetty rajoitustoimenpide oli *henkilönkatsastus*. Kyseistä toimenpidettä käytettiin vuoden aikana

³⁴⁸ Esimerkiksi puhelimen käytön rajoittamista voitaisiin varmasti normaaleissa kotioiloissa pitää täysin normaalina ja hyväksyttävänä kasvatustoimena, kun taas sijaishuoltoyksikössä kyseinen toimi viittaa selkeästi yhteydenpidon rajoittamiseen.

³⁴⁹ Valvira 2013c.

³⁵⁰ Valvira 2013b.

³⁵¹ AVI on kuitenkin selvityksessään huomauttanut, että hieman yli kolmannes näistä kunnallisista lastensuojelun asuinyksiköistä ovat olleet luonteeltaan vastaanotto-, kriisi- tai arviointiyksiköitä, mikä osaltaan selittää rajoitustoimenpiteiden suurta lukumäärää (Aluehallintovirasto 2014).

³⁵² Aluehallintovirasto 2014.

yhteensä 327 eri henkilöön yhteensä 963 kertaa. Seuraavaksi eniten käytetty rajoitustoimenpide oli liikkumisvapauden rajoitus, joka kohdistui 361 henkilöön yhteensä 816 kertaa. Kiinnipitämistä puolestaan käytettiin 106 henkilöön yhteensä 450 kertaa. Laitoksissa harvemmin käytettyjä rajoitustoimenpiteitä olivat erityinen huolenpito, johon jouduttiin turvautumaan ainoastaan 20 kertaa yhteensä 11 henkilön osalta sekä eristäminen, jota käytettiin 50 eri henkilöön yhteensä 77 kertaa.³⁵³

AVI:n julkaiseman selvityksen mukaan Etelä-Suomalaisissa lastensuojeluyksiköissä käytettävät rajoittamista koskevat ohjeet ja säännöt olivat pääosin Valviran laatiman itsemääräämisoikeuden toteutumista turvaavan ohjeen mukaisia. Joistakin yksiköistä kirjalliset talon säännöt ja rajoitusohjeet tosin puuttuivat kokonaan. AVI on selvityksessään huomauttanut, että olisi hyvä, että jokainen lastensuojelun laitoksikko laatisi selkeän ohjeistuksen, joka sisältäisi rajoittamista koskevan lain säännösten lisäksi myös ohjeet siitä, miten yksikön henkilökunnan tulisi toimia havaitessaan välttämättömän itsemääräämisoikeuden rajoitustarpeen. Ohjeistuksesta tulisi käydä ilmi koko rajoituksen toteuttamisprosessi, mukaan lukien myös päätösten tiedoksianto asianosaisille. AVI on myös kiinnittänyt lastensuojelulaitosten huomiota ohjeiden päivitykseen aina lainsäädännön muuttuessa.³⁵⁴

AVI on selvityksensä perusteella kiinnittänyt huomiota eräisiin kyselyssä esiin tulleisiin epäkohtiin lastensuojelulaitosten omissa säännöissä. Esimerkiksi joidenkin yksiköiden sääntöihin kuului, että laitoksen lasten puheluita kuunneltiin heidän sijoituksensa ensimmäisellä viikolla. AVI:n mukaan tällaista toimenpidettä ei voida pitää lainmukaisena, sillä yhteydenpidon rajoittaminen edellyttää aina lastensuojelulain mukaisen päätöksen tekemistä. Puheluiden kuuntelua ei myöskään voida pitää sallittavana yhteydenpidon rajoittamiseen kuuluvana toimenpiteenä, kuten jo aikaisemmin esille tulleesta korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisusta (KHO:2015:38) on käynyt ilmi. Erään lastensuojelulaitoksen sääntöjen mukaan 15–18-vuotiaan nuoren tupakanpoltto sallittiin sijaishuollon aikana, mikäli huoltaja oli antanut siihen luvan. Tähän AVI totesi, että tupakkalain mukaan tupakan polttaminen ja hallussapito on kielletty alle 18-vuotiailta, jolloin sitä ei siis lain

³⁵³ Aluehallintovirasto 2014.

³⁵⁴ Aluehallintovirasto 2014.

mukaan voida sallia huoltajienkaan luvalla. AVI kuitenkin muistuttaa, että tupakointivälineiden etsiminen lapsilta ja nuorilta, eli niin kutsutut ”tupakkaratsiat” eivät kuitenkaan ole lain mukaan sallittuja.³⁵⁵

Erään lastensuojelulaitoksen säännöissä puolestaan oli mainittu, että henkilökunnalla oli toiminnassaan käytössään alkometri. AVI:n mukaan alkometrin käyttöä on pidettävä lastensuojelulaissa tarkoitetun rajoitustoimenpiteen eli henkilönkatsastuksen toteuttamisena, jolloin sen käyttäminen edellyttää aina lastensuojelulain mukaisten rajoitusedellytysten täyttymistä sekä valituskelpoisen päätöksen laatimista. Selvityksen mukaan joissakin laitoksen säännöissä puolestaan oli kokonaan kielletty vierailut toisten laitoksessa olevien lasten huoneisiin. AVI:n mukaan lasten sosiaalisten suhteiden ylläpitoa ei tulisi rajoittaa tarpeettomasti, vaikka muiden lasten huoneissa vierailua ei tulisikaan sallia ilman huoneessa asuvan lapsen antamaa lupaa.³⁵⁶

Myös Lastensuojelun Keskusliitto ja Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia toteuttivat vuonna 2009 kyselyn, jossa selvitettiin sijaishuollossa työskentelevien näkemyksiä alan tilasta ja työolosuhteista. Kyselyssä selvitettiin myös heidän näkemyksiään lastensuojelulain mukaisista rajoitustoimenpiteistä. Kyselyyn vastasi yhteensä 511 lastensuojelulaitoksissa ja ammatillisissa perhekodeissa työskentelevää tai sijaisvanhempana toimivaa henkilöä. Kyselystä kävi muun muassa ilmi, että rajoitustoimenpiteitä koskevissa ohjeissa ja säännöksissä koettiin olevan epäselvyyttä. Ainoastaan hieman yli puolet vastaajista kokivat rajoitustoimenpiteitä koskevat säännökset ja ohjeet täysin selkeiksi. Yhteensä 21 % kaikista vastaajista oli puolestaan sitä mieltä, että rajoittamista koskevat säännökset ja ohjeet olivat epäselviä.³⁵⁷

Mikäli kyselyn vastaaja piti rajoitustoimenpiteitä koskevia ohjeita ja säännöksiä epäselvinä, pyydettiin häntä vielä tarkentamaan, miksi ja miltä osin ne olivat hänestä epäselvät. Kyselyssä rajoitustoimenpiteiden säännösten epäselvyydestä saatiin vastaajilta yhteensä 44 kommenttia. Näistä suuri osa oli kuitenkin yleisluontoisia, joissa todettiin vain yleisesti, että laki on epäselvä. Muita vastaajille epäselviä aiheita olivat muun muassa erilaiset

³⁵⁵ Aluehallintovirasto 2014.

³⁵⁶ Aluehallintovirasto 2014.

³⁵⁷ Muuronen, Sariola & Varsa 2009: 26.

konkreettiset tilanteet, kuten esimerkiksi kiinnipito. Usein mainittiin myös tavallisten kasvatuskeinojen ja lainmukaisen rajoittamisen rajanvedon olevan epäselvä. Lisäksi kommenteissa mainittiin myös sellaisia asioita, joita ei tarkkaan ottaen voitu pitää itse lain ominaisuuksina, kuten koulutuksen puute ja laitosten sisäisen työnjaon epäselvyys.³⁵⁸

Useiden kyselyyn vastanneiden mielestä vuonna 2008 uudistettu lastensuojelulaki on lisännyt huomattavasti tarpeetonta byrokratiaa vaatimalla kaikenlaisten päätösten tarkkaa dokumentointia. Tällaiseen raportointiin käytettävän ajan koettiin olevan pois itse lastensuojelun perustyöstä, mikä on tietenkin sinänsä ongelmallinen asia jo ennestään henkilöstöresurssipulasta kärsivän lastensuojelutyön kannalta. Lain määräyksiä kritisoitiin myös siitä, että niitä pidettiin liian kaukaisina käytännön tilanteista, eivätkä ne myöskään soveltuneet sellaisiin tilanteisiin, joissa asiakas on hankala. Ongelmalliseksi koettiin myös se, että laki ei mahdollista esimerkiksi henkilötarkastuksen tekemistä nuorelle sen perusteella, että tämä on varastanut toiselta, sillä tällaisessa tilanteessa ei voida katsoa olevan kyse terveyden vaarantumisesta, ellei kyseessä ole jokin vahingollinen esine tai aine.³⁵⁹

Itse koen erilaisten päätösten ja toimenpiteiden dokumentoinnin äärimmäisen tärkeäksi lastensuojelulaitoksissa, varsinkin rajoitustoimenpiteiden osalta, sillä näin pyritään parhaan mukaan turvaamaan lapsen oikeusturvan toteutuminen. Ilman tätä dokumentointia erilaisten lainvastaisten toimenpiteiden saattaminen valituksenalaiseksi olisi erittäin vaikeaa. Ymmärrän tosin lastensuojelun työntekijöiden turhautumista asiassa, sillä kaikkeen dokumentointiin menee paljon aikaa, jolloin itse lastensuojelutyöhön jää vähemmän aikaa. Olen myös itse samaa mieltä siitä, että lain sanamuoto on joltain osin liian tiukka rajoitustoimenpiteiden osalta ja esimerkiksi sitä, että tupakkatuotteita tai lapsen varastamia tavaroita ei lain mukaan saisi ottaa lapselta haltuun, ellei lapsi käytä näitä vahingoittamistarkoitukseen, ei mielestäni voida pitää tarkoituksenmukaisena, ja esimerkiksi LOS:n näkökulmasta tällaisten esineiden haltuunottoa laitoksissa voitaisiin ymmärtääkseni pitää täysin perusteltuna.

³⁵⁸ Muuronen ym. 2009: 27.

³⁵⁹ Muuronen ym. 2009: 27.

Osa kyselyyn vastanneista oli sitä mieltä, että rajoittamista koskevat tiukat säädökset estävät sellaistenkin rajoitusten käytön, joiden käyttö sijaishuollon arjessa olisi välttämättöntä. Vastauksissa kritisoitiin myös sitä, ettei yhteydenpidon rajoittamista lukuun ottamatta perhehoidossa oleviin lapsiin ja nuoriin ole mahdollista kohdistaa rajoitustoimenpiteitä, vaikka myös siellä rajoitustoimenpiteiden käyttäminen olisi yhtä lailla perusteltua.³⁶⁰ Useat tähän kyselyyn vastanneista kokivat siis rajoittamista koskevassa lainsäädännössä olevan vielä melko paljon puutteita tai epäselvyyksiä. Jo pelkästään tämän tutkimuksen perusteella rajoittamista koskevaa sääntelyä tulisi siis vielä tarkentaa ja selkiyttää joiltain osin, jotta se olisi helpommin ymmärrettävissä ja sovellettavissa käytännön tilanteisiin.

Kuten jo aikaisemmin tutkielmassani esille tulleista tuomioistuintratkaisuista ja ylimpien laillisuusvalvojien ratkaisuista sekä näistä edellä esitetyistä viranomaistahojen laatimista selvityksistä käy ilmi, näyttäisi rajoittamista koskeva sääntely olevan tällä hetkellä melko epäselvää lastensuojelun työntekijöille. Varsinkin lain mukaisten rajoitustoimenpiteiden erottaminen tavallisista kasvatuksellisista säännöistä ja rajoituksista on osoittautunut haastavaksi niin lastensuojelutyöntekijöille kuin tuomioistuinten tuomareillekin. Joitain toimenpiteitä, kun voidaan pitää täysin hyväksyttävänä kasvatukseen normaaleissa kotiololoissa, kun taas lastensuojelulaitoksissa, joissa työntekijöiden katsotaan käyttävän työssään julkista valtaa, saatetaan samantapaiset toimet rinnastaa itsemääräämisoikeuden ja perusoikeuksien rajoittamiseen, jolloin ne vaativat aina lain mukaisten rajoitusedellytysten täyttymistä ja mahdollisten asianmukaisten päätösten tekemistä.

Selkeästi ongelmalliseksi koettiin myös se, ettei perhekodeissa ole mahdollista käyttää rajoitustoimenpiteitä tai niihin rinnastettavia toimenpiteitä lasten ja nuorten vahingollisen käyttäytymisen estämiseksi. Todellisuudessa myös perhekodeissa on paljon sellaisia lapsia ja nuoria, joiden traumaattinen lapsuus ilmenee lapsen vahingollisena käyttäytymisenä itseään tai muita kohtaan. Varsinkin tällaisiin lapsiin ja nuoriin olisi myös tärkeää voida kohdistaa lastensuojelulain mukaisia rajoitustoimenpiteitä, jotta heidän vahingolliset käyttäytymistapansa saataisiin estettyä. Koenkin hieman ristiriitaiseksi sen, ettei perhe-

³⁶⁰ Muuronen ym. 2009: 27–28 & 39–41.

kodeissa ole mahdollista käyttää muita rajoitustoimenpiteitä kuin yhteydenpidon rajoittamista, sillä lastensuojelun lähtökohtana tulisi kuitenkin aina olla *lapsen etu* ja näiden rajoitustoimenpiteiden tärkeimpänä tehtävänä voidaankin pitää nimenomaan lapsen edun turvaamista. Itse ehdottaisinkin tässä asiassa lakimuutosta, eli että laissa sallittaisiin muidenkin rajoitustoimenpiteiden käyttö perhekodeissa. Näin voitaisiin mielestäni parhaan mukaan turvata kaikkien perhekotiin sijoitettujen lasten ja sijaisvanhempien turvallisuus.³⁶¹

³⁶¹ Lastensuojelulain kokonaisuudistustyöryhmän muistion mukaan rajoitustoimenpiteiden käytön laajentaminen perhehoitoon edellyttäisi perhehoitoa ja yksityisten sosiaalipalvelujen valvontaa koskevan lainsäädännön tarkentamista muun muassa henkilöstön ammatillisten kelpoisuuksien ja valvonnan osalta. HE:n mukaan muiden rajoitustoimenpiteiden käytön mahdollistaminen esimerkiksi joissakin riittävät edellytykset täyttävissä ammatillisissa perhekodeissa voitaisiin kytkeä tällöin esimerkiksi lääninhallituksen tapauskohtaisesti antamaan yksityisten sosiaalipalvelujen valvonnasta annetun lain mukaiseen lupaan. Rajoitustoimivallan mahdollinen laajentaminen perhehoitoon olisi näin ollen lastensuojelulain kokonaisuudistustyöryhmän mukaan tarkoituksenmukaista pohtia jatkossa perhehoitolainsäädännön ja yksityisten sosiaalipalvelujen valvonnasta annetun lain uudistamisen yhteydessä. (HE 252/2006 vp, s. 94.)

6. JOHTOPÄÄTÖKSET

6.1. Yhteenveto

Muihin Suomen sosiaalihuollon palveluihin nähden lastensuojelulaista löytyy hyvinkin yksityiskohtaista sääntelyä sijaishuoltolaitokseen sijoitetun lapsen itsemääräämisoikeuden lainmukaisesta rajoittamisesta. Lastensuojelulain 11 luvussa on säännelty kaikista rajoitustoimenpiteistä, joita on tietyin laissa säädetyin edellytyksin mahdollista kohdistaa sijaishuoltolaitoksiin sijoitettuihin lapsiin. Näitä lastensuojelulain mukaisia rajoitustoimenpiteitä ovat yhteydenpidon rajoittaminen, aineiden ja esineiden haltuunotto, henkilöntarkastus ja -katsastus, omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen sekä lähetysten luovuttamatta jättäminen, kiinnipitäminen, liikkumisvapauden rajoittaminen, eristäminen ja erityinen huolenpito. Jokaisessa tiettyä rajoitustoimenpidettä kuvaavassa lastensuojelulain säännöksessä on säännelty ne konkreettiset tilanteet, jolloin kyseiseen rajoitustoimenpiteeseen on lain mukaan mahdollista turvautua. Lastensuojelulain mukaan rajoitustoimenpiteisiin on mahdollista turvautua vain kiireellisesti sijoitettujen ja huostaan otettujen lasten osalta, ja yhteydenpitoa lukuun ottamatta rajoitustoimenpiteitä voidaan käyttää vain lastensuojelulaitoksiin sijoitettuihin lapsiin.

Lain mukaan lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittaminen ei saisi koskaan perustua mielivaltaisuuteen, vaan sen tulisi aina perustua tapauskohtaiseen harkintaan. Rajoitustoimenpiteitä ei myöskään saisi koskaan käyttää rangaistuksena esimerkiksi laitoksen omien sääntöjen rikkomisesta, vaan rajoitustoimenpiteiden tarkoituksena tulisi aina lähtökohtaisesti olla lapsen oman tai muiden laitoksessa olevien lasten tai henkilökunnan edun turvaaminen. Mitään rajoitustoimenpidettä ei tulisi koskaan jatkaa pidempään kuin on välttämätöntä, eikä toimenpidettä tulisi myöskään käyttää laajemmassa mittakaavassa, kuin tilanteen parantamiseksi on tarpeellista. On myös tärkeää, että rajoitustoimenpiteet toteutetaan aina mahdollisimman turvallisesti ja lapsen ihmisarvoa kunnioittaen.

Joidenkin perus- ja ihmisoikeuksien voidaan ajatella toteuttavan itsemääräämisoikeutta. Näin ollen lastensuojelulain mukaisilla lapsen itsemääräämisoikeutta rajoittavilla rajoitustoimenpiteillä puututaan siis vahvasti myös lapsen perus- ja ihmisoikeuksiin. Tästä

syystä rajoitustoimenpiteiden tulisikin aina täyttää perustuslakivaliokunnan määrittelemät perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset. Perustuslakivaliokunnan mukaan rajoitustoimenpiteitä sääntelevää lastensuojelulain osuutta voidaan pitää perusoikeuksien yleisten rajoitusedellytysten mukaisina, jolloin tilanteessa, jossa lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittaminen täyttää lastensuojelulaissa säädetyt rajoitusedellytykset, täyttää se samalla myös perusoikeuksien rajoitusedellytykset. Syvästi lapsen perus- ja ihmisoikeuksiin kajoavan luonteensa vuoksi suurimmasta osasta lastensuojelulain mukaisista rajoitustoimenpiteistä vaaditaan valituskelpoisen hallintopäätöksen laatimista, joka on annettava tiedoksi lapsen huoltajille ja 12 vuotta täyttäneelle lapselle. Päätöksen tarkoituksena on ennen kaikkea turvata lapsen oikeusturvan toteutuminen, jolloin lapsella tai hänen huoltajillaan on halutessaan mahdollisuus valittaa päätöksestä hallinto-oikeuteen.

Osa rajoitustoimenpiteisiin johtaneista tilanteista ovat kuitenkin luonteensa vuoksi sellaisia, jotka vaativat rajoitustoimenpiteen käyttämistä välittömästi, jolloin varsinaista päätöstä ei yksinkertaisesti ehditä laatia ennen rajoitustoimenpiteeseen turvautumista. Tällaisia toimenpiteitä pidetäänkin tosiasiallisina hallintotoimina, joihin ei käytännössä ole mahdollisuutta hakea muutosta valittamalla. Ainoat käytettävissä olevat oikeusturvakeinot tällaisissa tapauksissa ovat lähinnä kantelu ja muistutus. Rajoitustoimenpiteistä tosiasiallisia hallintotoimia ovat henkilöntarkastus ja -katsastus, lähetysten ja omaisuuden tarkastaminen sekä kiinnipitäminen. Kaikki rajoitustoimenpiteet tulisi kuitenkin aina kirjata ylös lapsen hoitoa ja kasvatusta koskeviin asiakirjoihin.

Itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen ja rajoitustoimenpiteitä sääntelevien säännösten noudattaminen on äärimmäisen tärkeää lastensuojelun kaltaisella toimialalla, jossa sosiaalihuollon asiakkaina ovat alaikäiset lapset, jotka eivät usein itse tunne omia oikeuksiaan, eivätkä näin ollen myöskään pysty saattaa heihin kohdistettuja lainvastaisia toimenpiteitä valituksenalaisiksi. Lasten viralliset huoltajatkaan eivät välttämättä tunne rajoitustoimenpiteiden sääntelyä tai ylipäätään aina edes tiedä lapseen kohdistetuista rajoitustoimenpiteistä, mikäli niistä ei ole tehty asianmukaisia päätöksiä. Näin ollen onkin äärimmäisen tärkeää, että lastensuojelulaitosten työntekijät todellisuudessa pitävät huolen siitä, että lastensuojelulaissa säädetyt rajoitusedellytyksiä todellisuudessa noudatetaan lapsen oikeuksia rajoitettaessa, ja että rajoittaminen on aina ennen kaikkea lapsen edun mukaista.

Jotta lasten oikeuksien toteutuminen voitaisiin parhaan mukaan turvata, on myös tärkeää, että lastensuojelulaitosten toimintaa ja rajoitustoimenpiteiden lainmukaisuutta valvotaan ulkopuolisen valvontaviranomaisen toimesta. Suomessa lastensuojelulaitosten ja rajoitustoimenpiteiden valvontavastuu onkin jaettu sijoittajakunnille, sijoituskunnille ja aluehallintovirastoille.

6.2. Tutkimustulokset

Ensi näkemältä lapsen itsemääräämisoikeuden rajoittamista sääntelevä lastensuojelulain osuus näyttäisi olevan hyvinkin yksityiskohtainen ja selkeä, ja näin ollen voisikin olettaa, ettei näihin lastensuojelulain mukaisiin rajoitustoimenpiteisiin liittyisi mitään sen suurempia ongelmia. Tutkimuksessa esiin tulleiden tuomioistuin- ja ylimpien laillisuusvalvojen ratkaisujen sekä eri viranomaistahojen julkaisemien selvitysten perusteella näyttäisi kuitenkin siltä, että rajoitustoimenpiteiden käyttämisessä Suomen lastensuojelulaitoksissa on tällä hetkellä vakavia puutteita. Ongelmia näyttäisi ennen kaikkea aiheuttavan normaalien kasvatukseen ja lastensuojelulain mukaisten rajoitustoimenpiteiden erottaminen toisistaan. Useat rajoitustoimenpiteiksi rinnastettavat toimenpiteet ovatkin luonteensa vuoksi sellaisia, joita voitaisiin huoletta käyttää lapsen kasvatuksessa normaaleissa kotiooloissa, mutta sijaishuoltolaitoksissa, joissa työntekijöiden katsotaan käyttävän toiminnassaan julkista valtaa, voivat samantapaiset toimet viitata ennemminkin lastensuojelulain mukaiseen itsemääräämisoikeuden rajoittamiseen, jolloin ne vaativat aina tiettyjen laissa määriteltyjen rajoitusedellytysten täyttymistä ja mahdollisten virallisten hallintopäätösten laatimista.

Monissa tutkielmassa esille tulleissa oikeustapauksissa lastensuojelulaitoksissa käytetyt rajoitustoimenpiteet eivät olleet täyttäneet lastensuojelulaissa säänneltyjä rajoitusedellytyksiä, eivätkä näin ollen myöskään perustuslakivaliokunnan määrittelemiä rajoitusedellytyksiä, eikä toimenpiteistä myöskään oltu useinkaan tehty minkäänlaisia virallisia päätöksiä. Yleistä näytti myöskin olevan se, että rajoitustoimenpiteisiin viittavia toimia käytettiin rangaistusluonteisesti esimerkiksi lapsen tupakanpoltosta tai jotain tiettyä rajoitustoimenpidettä käytettiin säännönmukaisesti kaikkiin laitoksessa oleviin lapsiin ilman, että

kyseisen rajoitustoimenpiteen rajoitusedellytykset olisivat todellisuudessa täyttyneet yksittäisen lapsen osalta. Kyseisiä toimenpiteitä voitiinkin pitää selkeästi lainvastaisina. Tällaisten lainvastaisten rajoitustoimenpiteiden voidaankin katsoa rajoittavan vakavasti lapsen perustavanlaatuisia oikeuksia, ja mikäli näistä rajoitustoimenpiteistä ei myöskään tehdä asianmukaisia valituskelpoisia päätöksiä, heikentävät ne myös merkittävästi lapsen oikeusturvaa, kun lainvastaisia toimenpiteitä ei käytännössä ole mahdollista saattaa valituksenalaisiksi. Tätä voidaankin pitää hyvin huolestuttavana, sillä lähtökohtaisesti myös lastensuojelulaitoksiin sijoitettujen lasten tulisi perustuslain mukaan voida nauttia täysimääräisesti heille kuuluvista perus- ja ihmisoikeuksista, ellei niiden rajoittamisen voida tosiasiaassa katsoa turvaavan heidän omaa tai muiden laitoksessa olevien etua.

Kaikissa rajoitustoimenpiteissä tulisikin aina ensisijaisena tavoitteena olla lapsen edun turvaaminen. Lastensuojelulaitosten työntekijöiden keskuudessa saattaa harmaita hiuksia kuitenkin aiheuttaa se, mitä kyseinen käsite todellisuudessa tarkoittaa. Suomen oikeuskirjallisuudessa onkin tuotu esiin lapsen etu -käsitteen ongelmallisuus sen yleisyydestä ja tulkinnanvaraisuudesta johtuen. Lapsen etua määriteltäessä tulisikin aina ottaa huomioon tietyn lapsen konkreettinen tilanne, jolloin vaaditaan erilaisten asioiden tarkastelua ja punnintaa. Käytännössä lapsen edun määrittely onkin viime kädessä jätetty lastensuojelutyöntekijöiden tehtäväksi, jolloin erilaiset henkilökohtaiset mielipiteet ja tuntemukset saattavat todellisuudessa vaikuttaa asian ratkaisuun, jolloin työntekijä ei välttämättä kykene pohtimaan lapsen todellista etua täysin objektiivisesta näkökulmasta. Tällöin saateankin pahimmassa tapauksessa päätyä ratkaisuun, jota ei todellisuudessa voida pitää lapsen edun mukaisena. Tutkielmassa esille tulleissa oikeustapauksissa joissain lastensuojelulaitoksissa lainvastaisesti käytetyt rajoitustoimenpiteet kertovat mielestäni siitä, ettei rajoitustoimenpiteen käyttämisen ensisijaisena tavoitteena ole ollut lapsen edun turvaaminen, vaan jokin muu tavoite, kuten esimerkiksi lastensuojelulaitoksen yleisen rauhan ylläpitäminen.

6.3. Sääntelymuutosten tarpeet

Itse uskon, että lastensuojelulaitoksissa lainvastaiset käytettävät rajoitustoimenpiteet johtuvat ennemminkin työntekijöiden tietämättömyydestä, kuin välinpitämättömyydestä tai

tahallisuudesta. Tietämättömyys saattaa mahdollisesti johtua lainsäädännössä olevista puutteista, työntekijöiden koulutuksen puutteesta, rajoitustoimenpiteiden valvonnan puutteesta tai näistä kaikista edellä mainituista syistä. Mielestäni näitä rajoitustoimenpiteisiin liittyviä ajankohtaisia ongelmia voitaisiin ennen kaikkea pyrkiä parantamaan työntekijöiden perusteellisemmalla kouluttamisella. Tutkielmassa aikaisemmin esille tulleesta, Yhdysvalloista Suomeen rantautuneesta Part-menetelmästä voisi varmasti olla hyötyä tässä, ja itse ehdottaisinkin, että kaikki Suomen lastensuojelulaitokset kouluttautuisivat kyseisen menetelmän käyttöön. Tällä tavoin lastensuojelun työntekijät saisivat paremmat valmiudet selviytyäkseen hankalista asiakkaista ja tilanteista.

Myös lastensuojelulaitosten valvontaan tulisi mielestäni kiinnittää nykyistä enemmän huomiota, sillä lastensuojelulaitoksissa jatkuvasti lainvastaisesti käytettävät rajoitustoimenpiteet kertovat mielestäni siitä, ettei valvontaa todellisuudessa toteuteta laissa edellytettävällä tavalla. On kuitenkin huomioitava, että kyseinen valvontavastuu tulisi mahdollisesti muuttumaan lähitulevaisuudessa, mikäli hallituksen valmisteleva Sote-uudistus astuisi voimaan HE:ssä esitetyllä tavalla. Kyseisen uudistuksen myötä sosiaalihuollon järjestämisvastuu siirrettäisiin kunnilta isommille maakunnille. HE:n mukaan valvontavastuun osalta tulitaisiin tällöin painottamaan enemmän maakuntien omavalvontaa, jolloin aluehallintovirastojen valvontavastuuta tulitaisiin kaventamaan huomattavasti aikaisempaan verrattuna. Tämä saattaisikin mahdollisesti olla positiivinen uudistus rajoitustoimenpiteiden valvonnan näkökulmasta, sillä tutkielmassa aikaisemmin esille tulleessa valtioneuvoston oikeuskanslerin selvityksessä (OKA 4/2015) kävi ilmi, että AVI:n resurssit ovat tällä hetkellä liian niukat laissa vaadittavan valvontatason toteuttamiseksi. HE:ssä on myös suunniteltu mahdollisista sanktioista, mikäli maakunnat eivät sosiaali- ja terveystalveluja järjestäessään toimisi lainmukaisesti. Tällöin AVI:lla olisikin mahdollisuus velvoittaa maakuntaa noudattamaan asetettuja määräyksiä tai kieltoja sakon uhalla. Tämä voisikin parhaimmillaan auttaa maakuntia kiinnittämään yhä enemmän huomiota lapsiin kohdistettavien rajoitustoimenpiteiden lainmukaiseen toteuttamiseen.

Pelkästään työntekijöiden kouluttaminen ja valvonnan lisääminen eivät kuitenkaan välttämättä olisi riittäviä toimenpiteitä lastensuojelulaitoksiin sijoitettujen lasten itsemäärää-

misoikeuden toteutumisen parantamiseksi, sillä aikaisemmin tutkielmassa esitettyjen selvityksissä annettujen lastensuojelutyöntekijöiden kommenttien mukaan rajoittamista koskeva sääntely koettiin joltain osin liian vaikeaselkoiseksi ja joidenkin sanamuotojen osalta liian tiukoiksi. Itse tulinkin siihen johtopäätökseen, että näitä rajoitustoimenpiteitä säänteleviä säännöksiä tulisi muuttaa tai täsmentää joltain osin, jotta näitä säännöksiä olisi todellisuudessa helpompi soveltaa käytännön tilanteisiin. Varsinkin yhteydenpidon rajoittamista koskeva sääntely on sijaishuollon pakkotoimityöryhmän mukaan koettu ongelmalliseksi, johtuen muun muassa lain tiukasta sanamuodosta. Mielestäni tätä yhteydenpidon rajoittamista sääntelevää säännöstä tulisikin muuttaa joltain osin, jotta sillä todellisuudessa voitaisiin saavuttaa ne tavoitteet, jotka hallitus on mitä luultavimmin alun perin pyrkinyt saavuttamaan kyseisellä säännöksellä.

Oikeuskäytännön valossa ongelmia on myös näyttänyt aiheuttavan se, että voidaanko lapsen hallusta löydettyjä tupakkatuotteita pitää sellaisina aineina tai esineinä, jotka lastensuojelulaitos voisi lain mukaan ottaa haltuun lapselta. Tällä hetkellä Suomen lainsäädännöstä ei löydykään suoraa vastausta tähän, eikä mitään yhtenäisesti noudatettavaa toimintatapaa myöskään ole vakiintunut asiassa. Itse arvioinkin, että aineiden ja esineiden haltuun ottamista sääntelevää lainsäädäntöä tulisi muuttaa siltä osin, että myös tupakkatuotteet olisi mahdollista ottaa haltuun sijaishuoltolaitoksessa olevalta lapselta, sillä tupakkaa voidaan kiistatta pitää lapsen terveydelle haitallisena aineena, eikä alaikäisillä tupakkalain mukaan ole edes oikeutta pitää hallussaan tupakkatuotteita. Itse olenkin sitä mieltä, että esimerkiksi Valviran tulkintaa siitä, että tupakkatuotteiden haltuun ottamista ei voitaisi lain mukaan pitää sallittavana, voidaan pitää melko ristiriitaisena, sillä kyseisten tuotteiden haltuun ottamista voitaisiin ainakin omasta mielestäni pitää lapsen edun ja suojelemisen näkökulmasta perusteltuna ja näin ollen lainmukaisena. Itse arvioinkin, että tätä Valviran tulkintaa voidaan pitää LOS 3 ja 4 artiklan vastaisena.

Tutkimuksen myötä päädyin myös siihen johtopäätökseen, että rajoitustoimenpiteiden sääntelyä tulisi muuttaa siltä osin, että rajoitustoimenpiteiden käyttäminen sallittaisiin myös perhekodeissa, sillä myös niissä olisi tarpeellista voida ajoittain turvautua laillisesti rajoitustoimenpiteisiin lapsen oman tai muiden lasten tai henkilökunnan suojelemiseksi

lapsen vahingoittavalta käyttäytymiseltä. Tällä hetkellä rajoitustoimenpiteiden kieltäminen perhekodeissa saattaa myös johtaa siihen, että joissain perhekodeissa käytetään siitä huolimatta rajoitustoimenpiteisiin rinnastettavia toimia, mutta niistä ei tehdä mitään virallisia päätöksiä, eikä niistä luultavasti myöskään tiedoteta lapsen virallisille huoltajille, jolloin lapsilla ja huoltajilla ei myöskään ole tosiasiallista mahdollisuutta saattaa näitä lainvastaisia toimenpiteitä valituksenalaisiksi.

Tutkielmassa ilmenneiden seikkojen pohjalta sijaishuoltolaitoksiin sijoitettujen lasten itsemääräämisoikeuden ei voida lähtökohtaisesti katsoa toteutuvan tällä hetkellä laissa vaaditulla tavalla, ja erilaisia rajoitustoimenpiteitä käytetäänkin ympärivuorokautisissa sijaishuoltolaitoksissamme jatkuvasti ilman niihin vaadittavaa lain valtuutusta. Tämä loukkaa räikeästi lasten perus- ja ihmisoikeuksia ja asettaa lapset erittäin haavoittuvaan asemaan. Rajoitustoimenpiteen käytössä ilman lakiin perustuvaa syytä on kuitenkin kyseessä niin suuri perusoikeuden loukkaus, ettei asiaa mielestäni voida vain katsoa enää läpi sormien. Itse olenkin sitä mieltä, että tämä vaatisi välittömästi valtiomme päättäjiltä konkreettisia toimenpiteitä tilanteen parantamiseksi. Itse ehdottaisinkin, että lastensuojelun työntekijöiden rajoitustoimenpiteitä koskevat lisäkoulutukset säädettäisiin pakollisiksi lain tasolla. Lisäksi rajoitustoimenpiteitä koskeva lastensuojelulain osuus tulisi mielestäni muuttaa edellä kuvatulla tavalla. Lastensuojelun järjestämis- ja valvontavastuu tulisi luultavasti muuttumaan jonkin verran mahdollisen Sote-uudistuksen myötä, mutta kyseisen uudistuksen todellisia vaikutuksia lastensuojeluun ei kuitenkaan pystytty vielä etukäteen kovinkaan hyvin ennustaa ja nähtäväksi jääkin, voidaanko tällä uudistuksella mahdollisesti parantaa lastensuojelulaitoksessa olevan lapsen itsemääräämisoikeuden toteutumista.

LÄHTEET*Kirjallisuus ja artikkelit:*

Aaltonen, Anna-Kaisa (2009). *Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa*. Helsinki: Edita Publishing Oy.

Aarnio, Aulis (1989). *Laintulkinnan teoria*. Juva: WSOY.

Aer, Janne (2012). *Lastensuojeluoikeus*. Talentum.

Arajärvi, Pentti (2011). *Johdatus sosiaalioikeuteen*. Talentum.

Aronen, Marja-Leena (1994). Nuorten kokemuksia lastensuojelusta. Teoksessa: *Lapsen etu ja viidakon laki, 22–39*. Toim. Maritta Törrönen. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.

Bardy, Marjatta (2013). *Lastensuojelun ytimissä*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Daiute, Colette (2008). The Rights of Children, the Rights of Nations: Developmental Theory and the Politics of Children's Rights. *Journal of Social Issues*. Volume 64, Issue 4, 685–943.

de Godzinsky, Virve (2012). Lasten suojelua vai lastensuojelua. *Oikeus* 4/2012, 579–586.

de Godzinsky, Virve (2013). Lapsen etu ja osallisuus tahdonvastaisissa huostaanottoasioissa. Teoksessa: *Lapsioikeus murroksessa, 155–180*. Toim. Suvianna Hakalehto-Wainio & Liisa Nieminen. Helsinki: Helsingin Kamari Oy.

Eronen, Tuija (2012). Lastenkoti osana elämäntarinaa. Narratiivinen tutkimus lastenkodissa asuneiden kertomuksista. Tampere: Tampereen yliopisto.

- Ervasti, Kaijus (1998). Oikeussosiologia ja oikeuspoliittinen tutkimus osana oikeustiedettä. *Lakimies* 3/1998, 65–132.
- Fortin, Jane (2003). *Children's Rights and the Developing Law*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hakalehto-Wainio, Suvianna (2011). Lasten oikeudet lapsen oikeuksien sopimuksessa. *Defensor Legis* 4/2011, 510–525.
- Hakalehto-Wainio, Suvianna & Liisa Nieminen (2013). *Lapsioikeus murroksessa*. Helsinki: Helsingin Kamari Oy.
- Hakalehto, Suvianna (2016). Lapsen oikeuksien sopimuksen lapsikäsituksesta. *Lakimies* 7–8/2016, 1187–1198.
- Hallberg, Pekka, Heikki Karapuu, Tuomas Ojanen, Martin Scheinin, Kaarlo Tuori & Veli-Pekka Viljanen (2011). *Perusoikeudet*. Helsinki: WSOYpro Oy.
- Heino, Tarja (2013). Lastensuojelun filosofia ja käytäntö. Lastensuojelun tilastot, asiakkaat ja palvelut. Teoksessa: Lastensuojelun ytimissä, 84–93. Toim. Marjatta Bardy. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Heino, Tarja & Päivi Petrelius (2017). Lastensuojelu. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Saatavissa 22.3.2017: <https://www.thl.fi/documents/2616650/2646346/Lastensuojelu.pdf/e09efa65-c1a3-4e65-8039-6d716e63cdf0>.
- Helminen, Jarkko & Matti Mikkola (1994). *Lastensuojelu*. Helsinki: Legisactio Oy/Karrelactio.
- Hirvonen, Ari (2011). Mitkä metodit? Opas oikeustieteen metodologiaan. Helsinki: Yleisen oikeustieteen julkaisuja 17.

- Hoikkala, Susanna (2011). Ratsauksia ja kusitestejä. Teoksessa: Lapset, nuoret ja muuttuva hallinta, 243–278. Toim. Mirja Satka, Leena Alanen, Timo Harrikari & Elina Pekkarinen. Jyväskylä: Bookwell Oy.
- Hoikkala, Susanna & Ville Lavikainen (2015). Sattumuksia vai suunnitelmallisuutta? Selvitys sijaishuollon laadusta. Lastensuojelun Keskusliitto.
- Hujala, Anne (2004). Erityinen huolenpito. Teoksessa: Lastensuojelu tänään, 265–269. Toim. Annamajja Puonti, Tuula Saarnio & Anne Hujala. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Husa, Jaakko (1995). Julkisoikeudellinen tutkimus. Helsinki: Finnpublishers Oy.
- Husa, Jaakko & Teuvo Pohjalainen (2014). Julkisen vallan oikeudelliset perusteet. Talentum Media Oy.
- Ihmisoikeusliitto (2002). Ihmisoikeudet 2000-luvulla – sopimuksia ja asiakirjoja. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Ikonen, Leeni (2013). Salassa pidettävä – suojeleeko laki lasta vai lastensuojelijaa? RADIUM-kirjat.
- Jonkka, Jaakko (2007). Viranomaistoiminnan laillisuusvalvonnasta. Oikeus 3/2007, 317–324.
- Jyränki, Antero (2000). Uusi perustuslakimme. Turku: JuraNova.
- Kangas, Urpo (2004). Lastensuojelu ja lapsen huolto. Teoksessa: Lastensuojelu tänään, 105–114. Toim. Annamajja Puonti, Tuula Saarnio & Anne Hujala. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Kangas, Urpo (2013). Perhe- ja jäämistöoikeuden perusteet. Talentum Media Oy.

- Karapuu, Heikki (2011). Perusoikeuksien käsite ja luokittelu. Teoksessa: Perusoikeudet, 63–88. Toim. Karoliina Yli-Kerttula. Helsinki: WSOYpro Oy.
- Kekoni, Taru, Manu Kitinoja & Tarja Pösö (2008). Erityinen huolenpito koulukodeissa. Helsinki: Stakesin raportteja 36/2008.
- Koulu, Sanna (2013). Valvotut ja tuetut tapaamiset – kenen oikeus, kenen velvollisuus? Teoksessa: Lapsioikeus murroksessa, 125–154. Toim. Suvianna Hakalehto-Wainio & Liisa Nieminen. Helsinki: Helsingin Kamari Oy.
- Kumpuvuori, Jukka (2006). Perusoikeuksien rajoittamisesta kehitysvammaapalvelujen toteuttamisessa. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2006:25.
- Launis, Veikko & Juha Räikkä (1993). Itsemääräämisoikeus. Turku: Turun yliopisto.
- Mahkonen, Sami (2003). Lastensuojeluilmoitus. Jyväskylä: Edita Publishing Oy.
- Mahkonen, Sami (2005). YK:n lapsen oikeuksien sopimus ja sijaishuollon arki. Teoksessa: Oljista, risuista vai tiilestä, 143–154. Toim. Sari Laaksonen & Martti Kempainen. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto ry.
- Mahkonen, Sami (2007). Lastensuojelu ja laki. Helsinki: Edita Publishing Oy.
- McNeil, Justin (2005). The Issue of the Child's Right to Self-Determination. Canadian Children's Rights Council. Saatavissa: 29.3.2017: http://canadiancrc.com/Newspaper_Articles/Childs_right_self-determination_CBU_J_McNeil_25NOV05.aspx.
- Mikkola, Matti & Jarkko Helminen (1994). Lastensuojelu. Helsinki: Legisactio Oy/Karelactio.

- Mikkola, Matti (2004). Lastensuojelulain tausta. Teoksessa: Lastensuojelu tänään, 77–84. Toim. Annamajja Puonti, Tuula Saarnio & Anne Hujala. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Murto, Liisa (2013). Uuden itsemääräämisoikeuslain mahdollisuuksista ja haasteista. Aspa: Suuntaaja 3/13. Saatavissa 22.3.2017: <https://www.aspa.fi/fi/suuntaaja/suuntaaja-32013-itsem%C3%A4%C3%A4r%C3%A4%C3%A4misoikeus/uuden-itsem%C3%A4%C3%A4r%C3%A4%C3%A4misoikeuslain-mahdollisuuksista-ja>.
- Muuri, Anu (2017). Sote-uudistus lyhyesti. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Saatavissa 22.3.2017: <https://www.thl.fi/fi/web/sote-uudistus/ajankohtaista>.
- Muuronen, Kaisu, Heikki Sariola & Marjo Varsa (2009). Sijaishuolto sisältä päin – tekijät tietäjinä. Kysely alalla toimiville. Lastensuojelun Keskusliitto & Talentia. Saatavissa 22.3.2017: http://www.talentia.fi/files/95/Sijaishuolto_sisaltapain_Tekijat_tietajin.pdf.
- Mäenpää, Olli (2008). Hallintolaki ja hyvän hallinnon takeet. Helsinki: Edita Publishing Oy.
- Mäntylä, Niina (2012). Yhdenvertaisuuden veloitteet kouluhallinnossa: tarkastelussa romanilaisten erityisluokkaan sijoittaminen. Teoksessa: Näkökulmia hallintotieteisiin, 70–88. Vaasa: Vaasan Yliopiston julkaisuja, Opetusjulkaisuja 63, Hallintotieteet 1.
- Nieminen, Liisa (1990). Lasten perusoikeudet. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Nieminen, Liisa (2004). Lasten perus- ja ihmisoikeussuojan ajankohtaisia ongelmia. Lakimies 4/2004, 591–621.

- Nieminen, Liisa (2006). Lapsuudesta vanhuuteen. Perus- ja ihmisoikeuksien merkitys eri ikävaiheissa. Helsinki: Edita Publishing Oy.
- Nieminen, Liisa (2008). Laitoshoidossa oleviin vanhuksiin kohdistuvat perusoikeuksien rajoitukset. *Lakimies* 6/2008, 871–893.
- Nieminen, Liisa (2013). Lasten sosiaaliset perusoikeudet. Teoksessa: *Lapsioikeus murroksessa*, 53–88. Toim. Suvianna Hakalehto–Wainio & Liisa Nieminen. Helsinki: Helsingin Kamari Oy.
- Ojanen, Tuomas (2010). De grundläggande och mänskliga rättigheterna – en introduktion. Helsingfors: Juridiska fakulteten vid Helsingfors universitet.
- Ojanen, Tuomas & Martin Scheinin (2011). Kansainväliset ihmisoikeussopimukset ja Suomen perusoikeusjärjestelmä. Teoksessa: *Perusoikeudet*, 171–196. Toim. Karoliina Yli-Kerttula. Helsinki: WSOYpro Oy.
- Pahlman, Irma (2003). Potilaan itsemääräämisoikeus. Helsinki: Edita Publishing Oy.
- Pajulammi, Henna (2014). Lapsi, oikeus ja osallisuus. Alma Talent.
- Paunio, Riitta-Leena (2001). Eduskunnan oikeusasiamies lapsen oikeuksien valvojana. *Lakimies* 6–7/2001, 977–989.
- Pollari, Kirsi & Mirva Louhiniva-Kerkelä (2013). Ketä kuullaan – kuka päättää? Alaikäisen osallisuus ja itsemääräämisoikeus terveyden- ja sairaanhoidossa. Teoksessa: *Lapsioikeus murroksessa*, 269–302. Toim. Suvianna Hakalehto–Wainio & Liisa Nieminen. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Riekkinen, Pekka (2005). Ihmis- ja perusoikeudet: Onko skepsis mielekästä? Teoksessa: *Oikeus – kulttuuria ja teoriaa*. Juhlakirja Hannu Tolonen 2005, 171–200. Toim.

Jyrki Tala & Kauko Wikström. Turku: Turun yliopisto, Oikeustieteellinen tiedekunta.

Ruck, Martin D., Daniel P. Keating, Elizabeth M. Saewyc, Felton Earls & Asher Ben-Arieh (2014). The United Nations Convention on the Rights of the Child: Its Relevance for Adolescents. *Society for Research on Adolescence*. Volume 26, Issue 1, 1–222.

Räty, Tapio (2007). *Uusi lastensuojelulaki*. Helsinki: Edita Publishing Oy.

Räty, Tapio (2015). *Lastensuojelulaki*. Helsinki: Edita Publishing Oy.

Rössler, Beate (2002). Problems with Autonomy. *Hypatia*. Volume 17, Issue 4, 1–261.

Saastamoinen, Kati (2008). *Lapsen asema sijaishuollossa*. Helsinki: Edita Publishing Oy.

Sallinen, Varpu (2005). Lastenkoti ja rajoittaminen. Teoksessa: *Oljista, risuista vai tiilestä? Artikkeleita hoidon laatua tukevista tekijöistä sijaishuollossa*, 155–165. Toim. Sari Laaksonen & Martti Kemppainen. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.

Saraviita, Ilkka (2011). *Perustuslaki*. Talentum Media Oy.

Surakka, Jani (2016). STM jatkaa itsemääräämisoikeuslainsäädännön valmistelua. *Edilex-uutiset*. Saatavissa 22.3.2017: <https://www-edilex-fi.proxy.uwasa.fi/uutiset/49648?allWords=itsem%C3%A4%C3%A4r%C3%A4%C3%A4mi-soik%2A&offset=1&perpage=20&sort=relevance&searchSrc=1&advancedSearchKey=661348>).

Tarkkinen, Hanna & Hannele Forsberg (2013). Lastensuojelun rajoitustoimenpiteet asiakirjojen valossa. *Yhteiskuntapolitiikka* 78:6.

- Taskinen, Sirpa (2008). Lastensuojelulaki (417/2007). Soveltamisopas. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Oppaita 65.
- Tigerstedt-Tähtelä, Elisabeth (2002). Lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus. Teoksessa Ihmisoikeudet 2000-luvulla – sopimuksia ja asiakirjoja, 675–705. Toim. Arto Haapea. Helsinki.
- Tuori, Kaarlo (2011). Julkisoikeuden perusteet. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tuori, Kaarlo & Toomas Kotkas (2008). Sosiaalioikeus. Sanoma Pro Oy.
- Tuori, Kaarlo & Toomas Kotkas (2016). Sosiaalioikeus. Talentum.
- Unicef (2011). Lapsen oikeuksien sopimuksen käsikirja. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Valjakka, Eeva (2004). Lapsen oikeusturva lastensuojelussa. Defensor Legis N:o 4/2004, 667–684.
- Viljanen, Veli-Pekka (2001). Perusoikeuksien rajoitusedellytykset. Talentum Media Oy.
- Virolainen, Jyrki (2012). Oikeuskirjallisuus oikeuslähteenä ja tuomion perusteluissa. Lakimies 1/2012, 3–32.
- Weir, Katie, Molly Cooney, Martha Walley, Colleen Moss, & Erik W. Carter (2017). Fostering Self-Determination Among Children and Youth with Disabilities. Waisman Center, University of Wisconsin-Madison. Saatavissa 29.3.2017: <https://www.waisman.wisc.edu/naturalsupports/pdfs/FosteringSelfDetermination.pdf>.

Virallislähteet:

HE 13/1983 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle lastensuojelulaiksi.

HE 309/1993 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

HE 72/2002 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle hallintolaiksi ja laiksi hallintolainkäytönlain muuttamisesta.

HE 225/2004 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lastensuojelulain muuttamisesta.

HE 252/2006 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle lastensuojelulaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 108/2014 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sosiaalihuollon asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeuden vahvistamisesta ja rajoitustoimenpiteiden käytön edellytyksistä sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 15/2017 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle maakuntien perustamista ja sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisen uudistusta koskevaksi lainsäädännöksi sekä Euroopan paikallisen itsehallinnon peruskirjan 12 ja 13 artiklan mukaisen ilmoituksen antamiseksi.

PeVM 25/1994 vp: Perustuslakivaliokunnan mietintö n:o 25 hallituksen esityksestä perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

PeVL 5/2006 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto 5/2006 hallituksen esityksestä laiksi lastensuojelulain muuttamisesta.

Oikeustapaukset ja ylimpien laillisuusvalvojen ratkaisut:

KHO 2006:1714.

KHO 2009:3391.

KHO 2011:113.

KHO 2015:38.

Turun hallinto-oikeus 09.12.2011 11/0764/2.

AOK 09.09.2010 Dnro OKV1227/1/2009.

OAK 26.02.2015 Dnro OKV/4/50/2013.

AOK 03.03.2017 Dnro OKV/366/1/2016.

EOAM 18.12.2002 Dnro 2088/4/02.

EOAM 31.12.2003 Dnro 3011/2/03.

EOAM 16.10.2007 Dnrot 3904/4/06 ja 347/4/07.

EOAK 31.12.2009 Dnro 1528/2/09.

EOAK 20.12.2010 Dnrot 2562/4/09, 4325/4/09 ja 1181/4/10.

EOAM 31.12.2010 Dnro 4138/2/09.

EOAM 24.5.2012 Dnro 1001/3/12.

EOAK 18.9.2012 Dnro 1558/4/12.

EOAM 11.10.2012 Dnro 4371/4/11.

EOAM 7.3.2013 Dnrot 1901/2/12 ja 1932–1945/2/12.

EOAM 12.7.2013 Dnro 4511/4/11.

EOAK 6.11.2013 Dnro 2777/4/12.

EOAK 11.4.2014 Dnro 1956/4/13.

EOAM 18.12.2014 Dnro 929/4/13.

EOAM 9.7.2015 Dnrot 3001/4/14 ja 3851/4/14.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisut:

EIT tapaus K ja T v. Suomi (27.04.2000).

EIT tapaus Hansson (13.11.2003).

EIT tapaus Couillard Mauge-ry (01.07.2004).

EIT tapaus H.K. v. Finland (26.09.2006).

EIT tapaus Dolhamre (08.06.2010).

EIT tapaus B.B. and F.B. v. Germany (14.03.2013).

Muut lähteet:

Aluehallintovirasto (2014). Etelä-Suomen aluehallintovirasto selvitti kunnallisten lastensuojeluyksiköiden toimintaa. Saatavissa 19.3.2017: <https://www.avi.fi/web/avi/-/etela-suomen-aluehallintovirasto-selvitti-kunnallisten-lastensuojeluyksikoiden-toimintaa-etela-suomi-#.WE52X-aLTIW>.

Ihmisoikeudet.net (2017). Saatavissa 31.1.2017: <http://www.ihmisoikeudet.net/>.

Ihmisoikeuskeskus (2014). Mitä ihmisoikeudet ovat? Saatavissa 22.3.2017: http://www.ihmisoikeuskeskus.fi/@Bin/1340575/mita_ihmisoikeudet_ovat.pdf.

Lastensuojelun keskusliitto (2012). Lastensuojelussa tarvitaan yhteistyötä. Lehdistöiedote 02.10.2012. Saatavissa 22.3.2017: <https://www.lskl.fi/teemat/lastensuojelu/lastensuojelussa-tarvitaan-yhteistyota/>.

Lastensuojelun Keskusliitto (2016). Sote-uudistus tarjoaa lastensuojelulle mahdollisuuden uudistua. Saatavissa 22.3.2017: <https://www.lskl.fi/teemat/lastensuojelu/sote-uudistus-tarjoaa-lastensuojelulle-mahdollisuuden-uudistua/>.

Mannerheimin Lastensuojeluliitto (2016). Sote-uudistuksen tuettava lapsi- ja perhepalvelujen parantamista. Saatavissa 22.3.2017: <http://www.mll.fi/?x34302=29622128>.

Oikeusministeriö (2013). 8-vuotiaan lapsen kuolemaan johtaneet tapahtumat. Oikeusministeriön selvityksiä ja ohjeita 32/2013. Saatavissa 22.3.2017: <http://oikeusministerio.fi/fi/index/julkaisut/julkaisuarkisto/1370865930372.html>.

PACER Center (2017). Self Determination. PACER's National Parent Center on Transition and Employment. Saatavissa 29.3.2017: <http://www.pacer.org/transition/learning-center/independent-community-living/self-determination.asp>.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2012). Lastensuojelu. Saatavissa 30.1.2017: <http://stm.fi/lastensuojelu>.

Suomen YK-liitto (2017). Ihmisoikeudet. Saatavissa 22.3.2017: <http://www.yk.fi/node/5>.

THL (2012). Rajoitustoimenpiteiden toimeenpano ja niitä koskeva päätöksenteko pähkinäkuoressa. Saatavissa 22.3.2017: <https://www.thl.fi/documents/647345/0/Rajoitustoimenpiteet%2Bp%C3%A4hkin%C3%A4nkuoressa.pdf/98cc480c-dd08-47bf-b900-6ba724103d3e>.

THL (2015). Lastensuojelu 2014. Tilastoraportti 25/2015. Saatavissa 22.3.2017: http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/129537/Tr25_15_korjattu.pdf?sequence=4.

THL (2017a). Lastensuojelun käsikirja: Henkilönkatsastus. Saatavissa 22.3.2017: <https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/sijaishuolto/rajoitustoimenpiteet-sijaishuollossa/henkilonkatsastus>.

THL (2017b). Lastensuojelun käsikirja: Liikkumisvapauden rajoittaminen. Saatavissa 22.3.2017: <https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/sijaishuolto/rajoitustoimenpiteet-sijaishuollossa/liikkumisvapauden-rajoittaminen>.

THL (2017c). Lastensuojelun käsikirja: Mitä on lastensuojelu? Saatavissa 30.1.2017: <https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/mita-on-lastensuojelu>.

THL (2017d). Lastensuojelun käsikirja: Omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen. Saatavissa 22.3.2017: <https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/sijaishuolto/rajoitustoimenpiteet-sijaishuollossa/omaisuuden-ja-lahetysten-tarkastaminen>.

- THL (2017e). Lastensuojelun käsikirja: Rajoitustoimenpiteet sijaishuollossa. Saatavissa 30.1.2017: <https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/sijaishuolto/rajoitustoimenpiteet-sijaishuollossa>.
- THL (2017f). Lastensuojelun käsikirja: Sijaishuolto. Saatavissa: 22.3.2017: <https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/sijaishuolto>.
- THL (2017g). Rajoitustoimenpiteet sijaishuollossa. Saatavissa 22.3.2017: <https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/sijaishuolto/rajoitustoimenpiteet-sijaishuollossa>.
- Valvira (2012a). Lastensuojelun ympärivuorokautinen hoito ja kasvatus, valtakunnallinen valvontaohjelma 2012–2014. Valvontaohjelmia 4:2012. Saatavissa 22.3.2017: http://www.kukkakeha.fi/kukkakeha/Sijaishuollon_valvontaohjelma.pdf.
- Valvira (2012b). Tupakkalain muutos lastensuojelulaitoksissa. Ohje viranomaisille 7/2012. Saatavissa 22.3.2017: http://www.kukkakeha.fi/kukkakeha/Ohje_Tupakkalain_muutos_lastensuojelulaitoksissa.pdf.
- Valvira (2013a). Sosiaalihuollon asiakkaiden itsemääräämisoikeuden vahvistaminen. Ohje 2/2013. Saatavissa 22.3.2017: https://www.valvira.fi/documents/14444/22511/Sosiaalihuollon_asiakk_itsemaaramisoik_vahvistaminen.pdf.
- Valvira (2013b). Itsemääräämisoikeuden toteutuminen sosiaalihuollon ympärivuorokautisissa palveluissa. Selvityksiä 1:2013. https://www.valvira.fi/documents/14444/22511/Selvityksia_1_2013.pdf.
- Valvira (2013c). Lasten itsemääräämisoikeuden toteutuminen lastensuojelun sijaishuollossa. Ohje 3/2013. Saatavissa 22.3.2017: http://www.valvira.fi/documents/14444/22511/Lasten_itsemaaramisoikeuden_toteutuminen.pdf.

Valvira (2013d). Sosiaalihuollon asiakkaiden itsemääräämisoikeuden vahvistaminen. Ohje 2/2013. Saatavissa 22.3.2017: https://www.valvira.fi/documents/14444/22511/Sosiaalihuollon_asiakk_itsemaaramisoik_vahvistaminen.pdf.

Valvira (2014). Lapsen itsemääräämisoikeuden käyttäminen. Alaikäiset ja biopankit -keskustelu 25.11.2014. Saatavissa 22.3.2017: https://www.valvira.fi/documents/14444/50159/Lapsen%20itsem%C3%A4%C3%A4r%C3%A4misoikeuden%20k%C3%A4ytt%C3%A4minen_Lapsiasiavaltuutettu.pdf.

Valvira (2015). Sosiaali- ja terveydenhuollon valvonnan havaintoja. Puolivuotisraportti. Saatavissa 22.3.2017: https://www.valvira.fi/documents/14444/1006217/Valviran_sote_valvontahavainnot_puolivuotisraportti_26102015.pdf/69b58a1b-7e73-4641-b60a-dfc91dc85c96.

YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 5 (CRC/C/GC/5).

YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 8 (CRC/C/GC/8).

YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 12 (CRC/C/GC/12).

YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 14 (CRC/C/GC/14).